

Participativno upravljanje fortifikacijskom baštinom - europska iskustva i lokalne perspektive

---

Tomašković, Meri

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:511378>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-11**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA "DR. MIJO MIRKOVIĆ"

MERI TOMAŠKOVIĆ

**PARTICIPATIVNO UPRAVLJANJE FORTIFIKACIJSKOM BAŠTINOM –
EUROPSKA ISKUSTVA I LOKALNE PERSPEKTIVE**

Diplomski rad

Pula, 2023.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA "DR. MIJO MIRKOVIĆ"
DIPLOMSKI STUDIJ KULTURA I TURIZAM

MERI TOMAŠKOVIĆ

**PARTICIPATIVNO UPRAVLJANJE FORTIFIKACIJSKOM BAŠTINOM –
EUROPSKA ISKUSTVA I LOKALNE PERSPEKTIVE**

Diplomski rad

JMBAG: 0303074827, redoviti student

Studijski smjer: Diplomski sveučilišni studij Kultura i turizam

Predmet: Upravljanje kulturnom baštinom

Znanstveno područje: Interdisciplinarne znanosti

Mentor: Izv.prof.dr.sc. Nataša Urošević

Pula, ožujak, 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Meri Tomašković, kandidat za magistra Kulture i turizma, ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, 19.09., 2023. godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Meri Tomašković, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile

u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom Participativno upravljanje fortifikacijskom baštinom – europska iskustva i lokalne perspektive, koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljajući na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 19.09.2023.

Potpis

Sadržaj

UVOD	1
1. FORTIFIKACIJSKA BAŠTINA	4
1.1. Vrijednost kulturne baštine	4
1.2. Fortifikacijska baština	7
1.3. Specifične vrijednosti fortifikacijske baštine	8
1.4. Projekti i programi zaštite i očuvanja fortifikacijske baštine	9
2. PARTICIPATIVNI MODEL UPRAVLJANJA BAŠTINOM	12
2.1. Upravljanje kulturnom baštinom i održivi razvoj	12
2.2. Participativno upravljanje baštinom	16
2.3. Važnost uključivanja lokalne zajednice	17
2.4. Pozitivni učinci i prepreke participativnoga upravljanja baštinom	18
2.5. Participativni pristup upravljanja baštinom kao ključ uspjeha	20
3. PRIMJERI DOBRE PRAKSE IZ EUROPE I HRVATSKE	22
3.1. Europa	22
3.1.1. Poljska - Krakov	22
3.1.2. Sjeverna Italija - Verona	27
3.2. Hrvatska	31
3.2.1. Društvo prijatelja dubrovačke starine Dubrovnik	31
3.2.2. Tvrđava kulture Šibenik	33
4. LOKALNE PERSPEKTIVE – BIVŠA POMORSKA TVRĐAVA PULA	35
4.1. Fortifikacijska baština u Puli	35
4.2. Trenutno stanje fortifikacija	37
4.3. Fortifikacije u uporabi	44
4.4. Zaključna razmatranja	48
5. ISTRAŽIVANJE – POTENCIJALNI MODEL UPRAVLJANJA PULSKOM FORTIFIKACIJSKOM BAŠTINOM	50
5.1. Ciljevi i hipoteze	50
5.2. Metode i materijali	50
5.3. Rezultati	51
5.3.1. Stavovi lokalnih eksperta	52
5.3.2. Stavovi lokalnoga stanovništva	56
5.3.3. Stavovi vanjskih eksperata	61

5.4. SWOT analiza na temelju istraživanja	62
5.5. Zaključak istraživanja – Potencijalni modeli upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom	64
ZAKLJUČAK.....	66
LITERATURA	69
PRILOZI.....	72
SAŽETAK	100
SUMMARY	101

UVOD

Fortifikacijska baština je posebna vrsta baštine koja je izričaj strateške svijesti država o intrinzičnoj potrebi za zaštitom granica kroz povijest. Specifična je radi inženjerstva i arhitekture, svjedoči o napretku vojne strategije i naoružanja te je njezina gradnja uvjetovala razvoj čitavih gradova, i radi toga ona ima velik kulturološki i prostorni utjecaj. Fortifikacijska baština danas je izgubila svoju prvobitnu funkciju radi koje je izgrađena i brojni su fortifikacijski sustavi prepušteni propadanju te vane za zaštitom i valorizacijom, pri čemu se prenamjenom i adekvatnim načinom upravljanja mogu približili nadolazećim generacijama i uklopiti u sadašnju vizuru grada. Glavni motiv prenamjene je unapređenje kvalitete života i održivi razvoj lokalne zajednice, kao i uključivanje zajednice u taj proces. Fortifikacijska baština može se prenamijeniti u razne svrhe poput znanstvene, kulturne, turističke i druge. Mogućnosti valorizacije fortifikacijske baštine prepoznate su kroz razne projekte i programe kao i organizacije te udruge koje koriste inovativne načine prenamjene i adekvatni model participativnoga upravljanja kako bi te važne kulturno-povijesne građevine bile održive i očuvale se za buduće generacije. Polazeći od toga, predmet istraživanja ovoga diplomskog rada je participativno upravljanje fortifikacijskom baštinom s europskim iskustvima kao primjerima dobre prakse i perspektivom valorizacije lokalnih, odnosno pulskih fortifikacija.

Svrha rada je spoznati participativni model kao adekvatan model upravljanja fortifikacijskom baštinom radi integriranoga i specifičnog pristupa toj baštini posebnih vrijednosti. Cilj je rada istražiti europska iskustva i primjere dobre prakse koji će poslužiti za predlaganje participativnoga modela upravljanja kao potencijalnoga modela upravljanja fortifikacijske baštine na lokalnoj razini. Kako bi bilo moguće ostvariti cilj rada, analizirana je dostupna literatura poput knjiga, znanstvenih članaka i slično. Također su pretraživane internetske stranice koje se tiču zadanoga predmeta rada te je provedeno istraživanje. Korištene su različite metode istraživanja, kao što su induktivna i deduktivna metoda, metoda intervjuiranja i anketiranja te metode analize i sinteze.

Postavljene su tri hipoteze koje će se kroz rad potvrditi ili opovrgnuti. Prva hipoteza glasi: fortifikacijska baština svjedoči o socio-kulturnome razvoju društva kao i razvoju vojne strategije, tehnologije i graditeljstva, specifičnih je vrijednosti, i radi toga potrebno ju je očuvati i valorizirati za nadolazeće generacije. Druga hipoteza: participativni model upravljanja održiv je način upravljanja koji istovremeno pruža veliku dobrobit za lokalnu zajednicu, što je prepoznato kroz europska iskustva i primjere dobre prakse. Treća je hipoteza: pulsni fortifikacijski sustav nije valoriziran niti postoji adekvatan model upravljanja, no postoji interes zajednice za valorizacijom te baštine.

Kako bi se potvrdile ili opovrgnule postavljene hipoteze te ostvario cilj istraživanja, diplomski će se rad podijeliti u pet poglavlja s pripadajućim potpoglavljima. U prvome će se poglavlju predstaviti poimanje i definicija fortifikacijske baštine kao i vrijednost kulturne baštine te njezine posebne vrijednosti i zašto je specifična. Također će se navesti organizacije i programi čiji je cilj zaštititi i očuvati tu vrstu baštine.

U drugome će se poglavlju predstaviti i objasniti participativni model upravljanja. Najprije se naglašava važnost očuvanja baštine te definira upravljanje kulturnom baštinom i održivi razvoj iste. Zatim se definira participativno upravljanje, kakav je to pristup i koga takav model upravljanja sve uključuje, kako taj model upravljanja može imati pozitivne utjecaje na dobrobit zajednice i očuvanje baštine kroz aktivaciju istih te postizanje ekonomske koristi. Nadalje se pojašnjava važnost uključivanja lokalne zajednice u proces revitalizacije i očuvanja baštine, kao i pozitivni učinci te prepreke takvoga pristupa. Osim toga, navest će se više dokumenata i organizacija koje podupiru takav integrirani pristup upravljanja fortifikacijskom baštinom.

U trećem poglavlju predstaviti će se primjeri dobre prakse iz Europe i Hrvatske. Istražiti će se model upravljanja u Krakovu i Veroni kao primjer europskih iskustva ovog modela upravljanja i pobliže će se istražiti odabrane valorizirane utvrde. Društvo prijatelja dubrovačkih starina Dubrovnik i Tvrđava kulture Šibenik primjeri su dobre prakse iz Hrvatske, a predstaviti će se i na koji način oba primjera uključuju lokalnu zajednicu.

Četvrto se poglavlje bavi lokalnim perspektivama valorizacije sustava bivše Pomorske tvrđave Pule. U tome se poglavlju kroz kratki povijesni pregled prikazuje važnost i značaj te kulturna i društvena vrijednost fortifikacijskoga sustava i njegove izgradnje za sam grad i njegove žitelje. Zatim se analizira trenutno stanje utvrda koje su smještene u gradu Puli te se prikazuju utvrde koje danas imaju novu funkciju i aktivno

se koriste. Na kraju poglavlja izložit će se zaključna razmatranja na temelju analize fortifikacija.

O potencijalnome modelu upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom govori se u petom poglavlju ovoga rada. Provedeno i predstavljeno istraživanje u tome poglavlju uključilo je ispitivanje stavova lokalnoga stanovništva metodom anketiranja, a stavovi lokalnih eksperata i vanjskih eksperata metodom intervjua. Opisat će se ciljevi i hipoteze istraživanja, korištene metode i materijali te će se prikazati dobiveni rezultati i zaključak istraživanja. Zatim će se prikupljeni podatci predstaviti i sažeti u SWOT analizi. Zaključak istraživanja na kraju poglavlja predložit će potencijalni model upravljanja na temelju provedenoga istraživanja i europskih iskustva te primjera dobre prakse iz rada.

1. FORTIFIKACIJSKA BAŠTINA

Suvremeno poimanje kulturne baštine započinje Francuskom revolucijom, kada počinje povijesna evolucija pojma baštine. Baština je prije toga označavala dobro koje se prenosilo s roditelja na djecu te je prema tome obitelj bila osnovna komponenta koju je potrebno štiti i poštivati. Baština postaje zajedničko dobro naroda kada njezine kompetencije prelaze s obitelji na naciju, što se događa nakon Francuske revolucije. Tako baština prenosi sjećanja i pripomaže kreaciji nacionalnoga identiteta i postaje nacionalno dobro te predstavlja prošlost, a ima i utjecaj na sadašnjost te budućnost neke zajednice.¹ Poimanje kulturne baštine tako se mijenjalo kroz povijest pa sve do danas te postoje mnoge definicije raznih organizacija koje se s vremenom mijenjaju. Ovo poglavlje započinje objašnjenjem pojma kulturne baštine i njene vrijednosti. Zatim će se definirati što je to fortifikacijska baština i zašto je specifična. Na kraju će se predstaviti organizacije i projekti kojima je svrha očuvati i zaštititi fortifikacijsku baštinu.

1.1. Vrijednost kulturne baštine

Prema UNESCO-u, kulturna je baština složena cjelina institucija, vrijednosti, predodžaba i praksi koje čine život određene ljudske skupine, a prenose se i primaju učenjem, označava kulturu, dok je baština nasljeđe sačuvanih i njegovanih kulturnih dobara iz prošlosti. Tako su kulturna baština sva pokretna i nepokretna kulturna dobra koja su nastala čovjekovim djelovanjem te ključni element za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnih identiteta kroz bogatstvo raznolikosti i posebnosti kulturnoga nasljeđa.

Pod kulturnu baštinu podrazumijevamo:

- spomenike – kiparska i slikarska djela, djela arhitekture, struktura ili elementi arheološkoga karaktera, grupe elemenata koje imaju izuzetnu univerzalnu vrijednost s povijesnoga, znanstvenog ili umjetničkog stajališta;

---

¹ Jelinčić, D.A. (2010) Kultura u izlogu, Meandarmedia, Zagreb, str. 17-18.

- grupna zdanja – grupe povezanih ili izoliranih građevina, koje predstavljaju izuzetnu vrijednost sa znanstvenoga, povijesnog ili umjetničkog stajališta po jedinstvenosti, arhitekturi ili pak uklopljenosti u pejzaž;
- znamenita mjesta – kombinirana djela ljudskih ruku i prirode ili djela ljudskih ruku uključujući i arheološka nalazišta koja su od izuzetnoga univerzalnog značaja iz antropološkoga, estetskog, etnološkog i povijesnog stajališta.²

Uz tu definiciju iz Konvencije za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. godine, na 32. sjednici Generalne konferencije UNESCO-a prihvaća se i uvodi termin nematerijalne baštine koja obuhvaća:

- društvenu praksu, rituale i svečanosti,
- usmenu tradiciju, jezik i izričaj,
- scensku umjetnost,
- tradicijske obrte,
- praksu i znanja o svemiru i prirodi.

Pod nematerijalnom se baštinom smatraju i u nju ulaze pridružena znanja i vještine neke zajednice ili čak pojedinca ili skupine, koje oni prepoznaju kao svoju kulturnu baštinu kao i ekspresiju, prezentaciju i praksu. Nematerijalnu je baštinu teže sačuvati od zaborava i propadanja nego materijalnu, dok očuvanje materijalne može imati i ulogu očuvanja političke, etničke, vjerske, filozofske i socioekonomske vrijednosti za neku zajednicu.³

Koliko smo vezani za kulturnu baštinu, bilo kao konzumenti ili nositelji, također se razlikuje, iz čega proizlaze četiri razine vezanosti uz kulturnu baštinu:

Svjetska je *razina* najšira, s obzirom na to da ju prepoznaje široka javnost, baština je koju prepoznaju i radi koje dolaze turisti iz mnogih zemalja, kod njih ona ne pobuđuje osjećaje osobne povezanosti, no može buditi osjećaje poput strahopoštovanja i divljenja. Turisti posjećivanjem takvih lokaliteta iskazuju poštovanje prema univerzalnoj civilizaciji.

---

² UNESCO (<https://whc.unesco.org/>) 1.3.2023.

³ Jelinčić, D.A. (2010) *Kultura u izlogu*, Meandarmedia, Zagreb, str. 23.

Nacionalna razina, odnosno nacionalna baština nerijetko ima obrazovnu ulogu turistima o destinaciji koju posjećuju. Ona predstavlja nacionalni ponos i ideje te ima prihodovni potencijal, iako je on manji od primarnih turističkih atrakcija.

Lokalna razina označava potrebu za zajedničkim oznakama kod zajednica kako bi u svijetu u kojemu se odvijaju konstantne promjene ostala u kontaktu sa svojom kolektivnom prošlosti. Tako se dosta scena i struktura iz prošlosti pokušava očuvati u gradovima i selima koja nisu niti bi mogle biti pod državnom brigom. Mnogo lokaliteta nije međunarodno priznato te mali broj turista dolazi u destinaciju radi njih, no lokalnome su stanovništvu važni.

Baština uz koju je turist povezan na *osobnoj razini* tržišna je niša i ona privlači male skupine ljudi. Turisti koji ju posjećuju povezani su s njome emocionalno, lokaliteti koje posjećuju vezani su uz religiju, profesionalne ili etničke grupe odnosno grupe posebnih interesa. U toj se razini zna malo o emotivnoj povezanosti putnika uz lokalitet, no kreira najmoćniji doživljaj i dojam kod turista.⁴

Na temelju te klasifikacije postoji mogućnost ispreplitanja te neki lokalitet, to jest baština, može jednome turistu biti baština s kojom se on osobno povezuje. Ona za njega predstavlja osobnu baštinu, dok drugome turistu isti lokalitet može predstavljati svjetsku baštinu. Sama mogućnost da se baština doživi kao svjetska ili vlastita, bez obzira na lokalitet, ukazuje na kompleksnost baštine.

Dosad smo govorili o vrijednosti kulturne baštine i važnosti njezinoga očuvanja, no usprkos svemu tome može se dogoditi da generacija koja nasljeđuje baštinu, koju je prijašnja smatrala vrijednom, buduća ne doživljava tako. Prema tome može kod novih generacija doći do odbacivanja kulturne baštine, a do toga dolazi jer se nove generacije ne mogu identificirati s njom ili nisu dovoljno upoznate s prošlosti. Moguće je i da nova generacija čak odbaci cijeli povijesni period prijašnje, a do takvih ekstremnih situacija može doći u događajima poput kolonizacije, autokracije ili neke vrste represivne politike. U takvim slučajevima može doći do uništenja kulturne baštine ili ignoriranja objekta koji biva prepušten propadanju. Javnost novih generacija izražava negodovanje ili agresiju prema pokušajima očuvanja kulturne baštine koja je traumatična za dio javnosti, dok izaziva sram kod drugih te je radi toga namjerno

---

⁴ Jelinčić, D.A. (2010) Kultura u izlogu, Meandarmedia, Zagreb, str. 18-19.

odbacuju. Takvu baštinu vrlo je teško, no ne i nemoguće očuvati. Važno je da do propadanja baštine ne dolazi slučajno, to jest radi nedovoljnoga poznavanja povijesti ili niske razine svijesti.

Definicija se kulturne baštine u različitim okvirima i promjenjivome okruženju konstantno izmjenjuje, ona ovisi o percepciji društva, odnosno kontekstu, što može biti izazovno pri održivosti kulturne baštine kao i njezinom očuvanju.⁵

1.2. Fortifikacijska baština

Fortifikacije ili utvrde su utvrđena mjesta, to jest građevinski objekti obrambenoga karaktera.⁶ Kroz povijest, osvajači su strane teritorije osvajali i pokoravali, a branitelji su gradili obrambene građevine. Kako se vojna tehnologija i strategija stalno usavršavala, utvrde, njihov oblik, pozicija i stil gradnje se mijenjao, a danas nam pruža uvid u različita razdoblja povijesti. Ta se posebna vrsta arhitekture, koja je nastala iz tisućljeća europske povijesti, naziva "*Architectura Militaris*".⁷

Utvrde su bile nužne za obranu ljudskih zajednica sve od prapovijesti pa do modernoga doba. Osim obrambene svrhe, fortifikacije su integrirane u kulturni krajolik i zajednicu naselja gdje su građene te pružaju uvid u različite načine kako su se fortifikacije i društvo razvijali. Preživjele utvrde i vojna baština, od daleke prošlosti do novijega doba, služe kao poveznica povijesti ljudskih naselja, naroda i regija.

Moguće je da ti spomenici budu bolan fizički podsjetnik moći tiranskih režima te je radi toga potrebno imati razumijevanje i poštivati sjećanja i posljedice iz perspektive lokalne zajednice. Na taj se način mogu stvoriti nove reference identiteta koje imaju pozitivan utjecaj i stvaraju novu vrijednost i odnos između stanovništva, utvrda i vojnoga nasljeđa.⁸

S obzirom na to da su se fortifikacije gradile od prapovijesti, mogu uključivati niz arhitektonskih oblika, od zemljanih nasipa pa sve do složenih struktura dizajniranih za

---

⁵ Jelinčić, D.A. (2022) *Priručnik za održivost kulturne baštine*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str. 9.

⁶ Hrvatska enciklopedija (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=63531>) 16.3.2023.

⁷ Forte Cultura (<https://www.forte-cultura.eu/en/festungen-en>) 30.3.2023.

⁸ ICOMOS (2020) *Icomos Guidelines on Fortifications and Military Heritage*, GA 2021 6-1, Ver. 04/30/2020, str. 1.

obrambene i ofanzivne svrhe. Izvorne su funkcije tih građevina, odnosno fortifikacijskih sustava kod nekih sačuvane i danas, no većinom su zastarjele.⁹

Fortifikacijska i vojna baština može biti bilo koja struktura koja je izgrađena od prirodnih ili sintetičkih materijala u svrhu zaštite od napadača. Prema tome one mogu biti građevine vojnoga inženjeringa, arsenali, luke i vojne mornaričkih brodogradilišta, vojne baze i druge građevine izgrađene ili koje su korištene u vojne, bilo ofenzivne ili obrambene svrhe. Vojni kulturni krajolici uključuju, no nisu ograničeni na obalne ili teritorijalne obrambene instalacije i zemljane radove.¹⁰

1.3. Specifične vrijednosti fortifikacijske baštine

Fortifikacijska baština ima slične vrijednosti kao i druge baštinske građevine i mjesta, ali ta vrsta baštine posjeduje i specifične vrijednosti, a potrebno ih je pažljivo proučavati, analizirati i čuvati. Od najranije ljudske izgradnje i upotrebe obrambenih građevina poput utvrda i zemljanih nasipa, obrambenih špilja i grebena do modernoga doba, fortifikacije su više od bilo kojega drugog spomenika integrirane u kulturne krajolike, s obzirom na to da slijede neke glavne principe koji su prisutni u cijelome svijetu i u svakome razdoblju ljudske povijesti. Principi su sljedeći:

- barijera i zaštita - primarni je atribut za zaštitu ljudske aktivnosti i naselja od bilo kakvih vanjskih prijetnji te odupiranje od raznih napada,
- zapovijedanje - mogućnost nadziranja okolnoga područja oko ograđenoga prostora što je dalje moguće i sprječavanja napadača da se približi tvrđavi,
- dubina - vojna je strategija koja nastoji odgoditi, a ne spriječiti napredovanje napadača ustupanjem prostora za kupnju vremena, što dovodi do podrijetla izgradnje uzastopnih obrambenih linija,
- flankiranje - strategija koja za cilj ima brisanje mrtvih točaka, koja se obično primjenjuje u korištenju okomitih struktura poput bedema, tornjeva ili bastiona,
- odvratanje - obrambena strategija koja odvrta neprijatelja od napada izazivanjem sumnje ili straha od posljedica neke radnje veličanstvenošću

---

⁹ Ibidem

¹⁰ Ibidem, str. 2.

ograđenoga prostora i skupom njegovih obrambenih atributa poput višestrukoga otvaranja vatre, dimenzija vrata i tornjeva, dekoracije zidova i ulaza i tako dalje.

Stručnjaci fortifikacijske baštine ukazuju kako se upravo pomoću prepoznavanja takvih intrinzičnih vrijednosti fortifikacijske i obrambene baštine određuje u kojoj mjeri ti aspekti uvjetuju njihovu konzervaciju, rehabilitaciju i opću vrijednost.¹¹ Također je pri valorizaciji fortifikacijske baštine važno uzeti u obzir da je puno veći nedostatak poznavanja formalnih i funkcionalnih obilježja utvrde, nego kod ostalih vrsta baštinskih objekata.

Utvrde igraju važnu ulogu u kulturnome identitetu i tradiciji lokalnih zajednica, zemalja i regija. Kako se ne bi promovirale dominantne ili isključujuće vrijednosti treba biti oprezan pri tumačenju osjetljivih aspekata, što ponovno ukazuje na specifičnost fortifikacijske baštine naspram ostalih objekata baštine.¹²

1.4. Projekti i programi zaštite i očuvanja fortifikacijske baštine

Od 759 objekata koji se nalaze na UNESCO-vom popisu svjetske baštine, fortifikacijska je baština nedovoljno zastupljena, sa samo 49 fortifikacija na popisu.¹³ Radi specifičnih vrijednosti fortifikacijske baštine koju smo naveli u prijašnjemu poglavlju, koja je potpuno ili djelomično različita od onih priznatih u drugim vrstama baštine te zbog fortifikacijski specifičnih problema koji se u potpunosti ili djelomično razlikuju od drugih vrsta baštine, osnovan je Međunarodni znanstveni odbor za utvrde i vojnu baštinu **ICOFORT**, koji je dio ICOMOS-a. Osnovan je 2005. godine, a bavi se proučavanjem povijesnih utvrda i vojnom baštinom. Također uključuje i povijesne zidine utvrđenih gradova, djela vojnoga inženjeringa, arsenale, luke i pomorska bojišta, vojarne, vojne baze, poligone i druge enklave i građevine izgrađene ili korištene u vojne

---

¹¹ Flores, M. (2019) ICOFORT: *ICOFORT: Preserving fortifications and military heritage*, World Heritage, No.91, Travanj, str. 62.

¹² ICOMOS (2020) *Icomos Guidelines on Fortifications and Military Heritage*, GA 2021 6-1, Ver. 04/30/2020, str. 3.

¹³ Neumann, H.R. *Fortifications of the former Austrian-Hungarian Empire - On the way to the World Heritage List? A proposal for a serial transnational nomination*, Urošević, N., Afrić Rakitovac, K. (2017) *Models of Valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 127

i obrambene svrhe. U rad je Odbora uključena i zaštita te očuvanje krajolika, odnosno bojišta, objekata teritorijalne ili obalne obrane kao i zemljanih radova te komemorativnih spomenika, to jest ratnih spomenika, trofeja, groblja, kenotafa i drugih ploča ili obilježja. Svrha je toga odbora izvođenje specijaliziranih studija i promicanje primjene stručne ekspertize te nastavak međunarodne suradnje u vezi s problemima očuvanja povijesnih utvrda i vojne baštine. ICOFORT je u razdoblju od 2007. do 2017. godine bio angažiran na razvoju nacrtu dokumenta „Povelje o utverdama i srodnoj baštini“. Namjera je kreacije toga dokumenta stvoriti smjernice za zaštitu, očuvanje i tumačenje zaštite utvrda i povezane baštine u kontekstu kulturnih krajolika.¹⁴ Također je 2020. godine kreiran dokument koji pruža smjernice za očuvanje, zaštitu i upravljanje fortifikacijskom i vojnom baštinom.

Osim ICOFORT-a osnovane su i razne druge organizacije, projekti i programi u svrhu očuvanja i revitalizacije fortifikacijske baštine, a odabrani su prikazani u nastavku.

EFFORTS

Europska je mrežna organizacija – „*European Federation of Fortified Sites*“ osnovana 2017. godine za razmjenu znanja i dijeljenje praktičkih iskustva o fortifikacijama. Do te godine nije postojala organizacija takvoga tipa, tako da je taj dio baštine bio nedovoljno zastupljen u europskome kontekstu. Nastala je temeljem završnih konferencija projekata *At Fort Interreg IVC* u Helsinkiju i međunarodne konferencije o utvrđenoj baštini održane u Nizozemskoj.

Vizija je organizacije očuvati fortifikacijsku baštinu, kao i pronaći joj namjenu u suvremeno doba. To je važno radi posebnosti arhitekture te se također pruža prilika za jačanjem međukulturnoga i međunarodnog dijaloga kao i o lokalnim izazovima do kojih dolazi. U organizaciji djeluju predstavnici iz zemalja diljem Europe koji u suradnji uspostavljaju trajnu europsku mrežu fortifikacijske baštine i praktična partnerstva između više ključnih dionika, kako bi se dodijelila sredstva za inovativni razvoj lokacija. Osigurava se međunarodna razmjena informacija i istraživanja te ekspertize o inovativnoj, to jest ponovnoj uporabi utvrđene baštine. Prepoznaju se materijalne i nematerijalne vrijednosti te ekološki, društveni i ekonomski značaj utvrđene baštine, podupire se članove u razvoju fortifikacijske baštine te razumije i promiče regeneracija

---

¹⁴ Ibidem, str. 63.

i ponovni razvoj utvrđenih mjesta i njihovoga okolnog urbanog i ruralnog krajolika. Promiče se dostupnost za građane i smislenu održivu i zelenu ponovnu upotrebu utvrđene baštine. Ističe se i podiže profil utvrđene baštine, a uključivanjem u tu organizaciju otvaraju se mnoge mogućnosti i benefiti.¹⁵

Forte Cultura

Taj je projekt osnovan s ciljem da se promicanjem fortifikacijske baštine i razmjenom znanja o zaštiti spomenika i njihovome suvremenom korištenju, potakne nova namjena i pogled na taj segment baštine. Ciljevi su projekta da partneri koji predstavljaju različite epohe i arhitekturu fortifikacijske baštine zajedno rade na rješenjima za bolju tržišnu implementaciju utvrđene baštine kao i na sustavnim regionalnim politikama koje stimuliraju potencijal fortifikacijske baštine unutar projekta. Također je cilj projekta mobilizirati kulturnu baštinu kao izvor za održiv gospodarski rast gradova i regija u srednjoj Europi, a pritom i jačanje njihove konkurentnosti, atraktivnosti i identiteta.

U sklopu se toga projekta kreirana je nova europska kulturna ruta. Naziv kulturne rute je *Forte Cultura*, a proteže se od Baltika do Jadranskoga mora, pritom povezujući gradove i regije fortifikacijske baštine. Planira se i razvoj zajedničke strategije o upravljanju spomenicima, gospodarstvu, ulaganjima i promocije fortifikacija, to jest rute u turističke svrhe.¹⁶

---

¹⁵ Efforts (<https://www.efforts-europe.eu/about-us/>) 30.3.2023.

¹⁶ Forte Cultura (<http://www.forte-cultura-project.eu/#:~:text=The%20FORTE%20CULTURA%20project%20aims,protection%20and%20their%20modern%20utilisation.>) 30.3.2023.

2. PARTICIPATIVNI MODEL UPRAVLJANJA BAŠTINOM

U prethodnome je poglavlju predstavljena i definirana kulturna baština i njezina vrijednost te je detaljno izloženo što je fortifikacijska baština i njezine specifične i posebne vrijednosti. Budući da je potreban osobit pristup u očuvanju i revitalizaciji fortifikacijske baštine u ovome će se poglavlju definirati kako upravljati tim posebnim oblikom baštine, to jest predstaviti će se model participativnoga upravljanja. Ovo poglavlje kreće od same definicije upravljanja kulturnom baštinom te održivoga razvoja iste. Participativno će se upravljanje baštinom predstaviti kao adekvatan model upravljanja fortifikacijskom baštinom, kao i dokumenti organizacija koji potiču taj pristup upravljanja baštinom.

2.1. Upravljanje kulturnom baštinom i održivi razvoj

Kako bi sadašnje i buduće generacije mogle iskusiti kulturna dobra, vrlo je važno brinuti o fortifikacijskoj baštini, a upravo se kroz sustavnu brigu održavanja kulturnih vrijednosti, odnosno kroz upravljanje kulturnom baštinom to i omogućava. Mnogi su propisani zakoni i politike očuvanja kulturne baštine formalan način očuvanja baštine, dok su kodeksi i povelje koje su međunarodno priznate ključna načela prema kojima se upravlja kulturnom baštinom. Povijest, muzeologija, arheologija, konzervacija, restauracija i arhitektura se najčešće povezuju s konceptom upravljanja kulturnom baštinom.¹⁷

Identifikacija, interpretacija i održavanje te zaštita materijalnih i kulturnih dobra, ali i nematerijalne kulturne baštine, načini su djelovanja upravljanja kulturnom baštinom. Kulturni je proizvod vrlo često sačinjen i od priče, odnosno običaja, folkloru i vjerovanja te drugih izraza kulturne tradicije, što je važan aspekt koji može biti pokretač turizma. Radi toga je prezentacija, kojom se stvara ekonomska korist, sastavni dio upravljanja kulturnom baštinom. Očuvanje reprezentativnih primjeraka nematerijalne i materijalne baštine je cilj koji se postiže upravljanjem kulturnom baštinom, pomoću uspostave

---

¹⁷ Jelinić, D.A. (2010) *Kultura u izlogu*, Meandarmedia, Zagreb, str. 25.

formalnoga identifikacijskog sustava kojim se prepoznaju dobra koja je potrebno konzervirati.

Za svaki je objekt kulturne baštine potrebna specifična politika i plan upravljanja, što je osnovno pravilo upravljanja kulturnom baštinom jer se svakom objektu treba pristupiti na poseban način adekvatan za njega, pa tako i za fortifikacije. Kako se upravlja kulturnom baštinom ovisi o više faktora, kao što je značenje toga kulturnog dobra nacionalno zakonodavstvo te određene države, ljudskim resursima i njihovoj organizaciji te političkoj volji. Također, politika očuvanja nekoga kulturnog dobra ovisi i radi li se o lokalnoj ili međunarodnoj vrijednosti.¹⁸

Održivi su razvoj i kulturna baština kao i upravljanje kulturnom baštinom povezani. Očuvanje kulturne baštine, kako bi ona bila dostupna za iskusiti budućim naraštajima, odnosi se na održivost kulturne baštine. Održivi razvoj podiže svijest o važnosti očuvanja kulturne baštine, a time i samoga identiteta te lokalne zajednice, što mu je i cilj. Kulturna baština može biti generator održivoga razvoja, kao i jačanja identiteta te povezivanja društva tako što potiče lokalnu zajednicu da se uključi u njezino očuvanje. Ona također može biti i inicijativa prihvatljivih ekoloških rješenja i glavni resurs koji kreira konkurentnost. Tako kulturna baština može biti početni element kojim se pokreće održivi razvoj jer regenerira i okolinu koje je ona sastavni dio, kroz inovativna i adaptivna razvojna rješenja pri obnovi, kao i cjelokupnome pristupu upravljanja baštinom. To sve na kraju ima pozitivan utjecaj na život lokalne zajednice kao i na kulturnu, društvenu, ekološku te gospodarsku održivost.¹⁹

Prilikom upravljanja kulturnom baštinom na održiv način postoje izazovi i prijetnje, primjerice gospodarski izazovi, odnosno financijski izazovi, jer se često dogodi nedostatak sredstava. Sociokulturni su izazovi oni koji su vezani uz percepciju javnosti o vrijednosti baštine i modernizaciji baštine kojom se ugrožava tradicija toga objekta. Pritisci okoline su izazov koji može biti prirodnoga porijekla, primjerice potres, požar itd. ili društvene vrste, na primjer otuđivanje imovine s lokaliteta ili preveliki broj posjetitelja.

---

¹⁸ Ibidem

¹⁹ Jelinčić, D.A. (2022) *Priručnik za održivost kulturne baštine*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str.12-15.

Prijetnje održivosti kulturne baštine su neadekvatno održavanje, neautentičnost ili lažna autentičnost, odnosno uporaba pogrešnih podataka, inscenacija baštine, osporavanje jedinstvenosti, gubitak svijesti o važnosti baštine kao i standardizacija.²⁰

Neadekvatno je upravljanje kulturnom baštinom velika prijetnja za održivost kulturnoga dobra. S obzirom na to da upravljanje obuhvaća velik opseg djelatnosti poput planiranja, dugoročnoga financiranja, razvoja specifičnih proizvoda povezanih s tom kulturnom baštinom, marketing, upravljanja lokalnom zajednicom te zaposlenicima i nakraju samim posjetiteljima, evaluaciju i interpretaciju i još više toga, potrebno je uskladiti sve vještine kojima se može postići ravnoteža svih elemenata koji su povezani s kulturnim dobrom i njegovim životnim ciklusom. Prema tome, iako postoje svi preduvjeti za održivost nekoga kulturnog dobra, a nema pritiska okoline, osiguranih financija i čvrste povezanosti zajednice, može se dogoditi da se ne postigne očuvanje i dugovječnost baštine radi lošega upravljanja.²¹

Pomoću sljedećih savjeta može se osigurati održivost kulturne baštine:

- financiranje - treba planirati kombiniranjem iz privatnih, civilnih i javnih izvora,
- u konzervatorske radove koji se odvijaju na kulturnim objektima uključiti stručnu i znanstvenu javnost,
- pristupiti upravljanju integrirano – uključiti što veći broj dionika različitih profesija i razina,
- provoditi edukacije kojima se postiže podizanje znanja i svijesti o baštini,
- kao alate za očuvanje i interpretaciju koristiti nove tehnologije,
- inovativna rješenja – za osiguravanje dugoročne gospodarske održivosti kao i za prenamjenu kulturne baštine,
- uključivanje lokalne zajednice u projekt – omogućavanje sudioničkoga upravljanja i odlučivanja,
- važnost interpretacije – na zanimljiv i interaktivan način kako bi se osigurala dugoročna održivost,
- izrada dugoročnoga strateškog plana – postavljanje jasnih ciljeva, ravnoteža vrijednosti baštine i gospodarstva,

---

²⁰ Ibidem, str. 35.

²¹ Ibidem, str. 55-67.

- provedba planova upravljanja baštine – konstantno evaluirati, tijekom svih stadija radi postizanja čim boljih učinaka.²²

Kulturna se baština može iskoristiti i u turističke svrhe. U tome se slučaju kulturna dobra koriste za stvaranje turističkih prihoda. Ta se praksa naziva turizmom baštine, a dio je širega pojma, to jest kulturnoga turizma. Naziva se još i turizam nasljeđa te je usmjeren na materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu poput spomenika, artefakta, običaja, tradicija itd.²³ On pomaže pri očuvanju kulturne baštine, naglašavanju identiteta zajednice, a može imati i pozitivne učinke na društvenoj i gospodarskoj razini. U slučaju da je fokus kulturnoga turizma na ekonomskoj koristi, može doći do uništavanja kulturnih dobara, to jest resursa, što na kraju utječe i na lokalnu zajednicu. Radi toga je prilikom uključivanja baštine u turističku industriju vrlo važno misliti na održivost, što znači uzeti u obzir kakve kulturne, društvene i prostorne učinke takva upotreba ima.²⁴

Jedan je od primarnih turističkih sektora u porastu turizam nasljeđa, koji uključuje tradicijske prakse i procese, a pritom i širok spektar ljudi i njihove kulture. Sudjelovanje se lokalne zajednice počelo općenito smatrati učinkovitim načinom²⁵ postizanja održivosti turizma i očuvanja, odnosno zaštite kulturne baštine, dok je prekomjerno razvijanje u turističke svrhe prijetnja za održivost kulturne baštine.²⁶

Fortifikacijska baština je radi nedostatka osnovnih infrastrukturnih uvjeta poput, struje, plina, vode, prometnica i slično, često napuštena i zanemarena od zajednice nakon što izgubi svoju primarnu funkciju. U kontekstu održivog razvoja, revitalizacija utvrda fortifikacijske baštine treba se temeljiti na obnovljivim izvorima energije poput solarne energije, geotermalne energije, biomase itd., no zbog konzervatorskih propisa integracija vrlo često nije moguća. Prilikom definiranja nove funkcije fortifikacijske baštine potrebno je uzeti u obzir specifičnost prirodnog okoliša u kojem se nalazi utvrda, pristupačnost, interese lokalne zajednice, potencijale za lokalno gospodarstvo

---

²² Jelinčić, D.A. (2022) *Priručnik za održivost kulturne baštine*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str. 12-118.

²³ Dujmović, M. (2014) *Kultura turizma*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 111.

²⁴ Jelinčić, D.A. (2010) *Kultura u izlogu*, Meandarmedia, Zagreb, str.39-40.

²⁵ Dujmović, M., op.cit., str. 115.

²⁶ Huibin, X., Marzuki, A. (2012) *Community participation of cultural heritage tourism from innovation system perspective*, Int. J. Services Technology and Management, Vol. 18, Nos. 3/4, str. 106.

itd. Ispravnom gospodarskom valorizacijom fortifikacijske baštine stvaraju se prihodi za njeno održavanje kao i dugoročno održivo korištenje.²⁷

2.2. Participativno upravljanje baštinom

Doprinos je pojedinca kulturnoj baštini važan, no prikladnije je raditi sa skupinom ljudi, odnosno zajednicama jer se kultura postiže upravo kroz suradnju. Također kod očuvanja kulturne baštine veća je korist ako napore ulaže lokalna zajednica naspram pojedinca. Lokalna zajednica, u destinaciji u kojoj je kulturna baština uključena u njihov svakodnevni život, na primjer budistički hramovi u Aziji, ima pozitivne učinke na samu baštinu kao i lokalnu zajednicu. Pristup usmjeren na ljude upotrebljava sposobnosti i vještine zajednice, koje često traju dulje od profesionalnih ili političkih struktura te nadopunjuju stručno znanje i vještine, da bi se pomoću aktivacije kapaciteta lokalne zajednice ponudilo dugoročno očuvanje i sudjelovanje pri upravljanju za dobrobit zajednice i baštine.²⁸

Održiv i odgovoran pristup upravljanju u kojemu su uključeni svi dionici destinacije postiže se kroz participativno upravljanje. Svi dionici u toj vrsti upravljanja zajednički kreiraju sadržaje koji utječu na njihovo svakodnevno okruženje, stavove i život općenito. Tim se načinom upravljanja pruža ekonomska, financijska i sociokulturna održivost lokalne zajednice, a to se postiže uključivanjem svih dionika kao što su lokalna turistička zajednica, lokalni stručnjaci i pružatelji usluga. Također stanovništvo destinacije više poštuje i vrednuje tradiciju i svoju baštinu kada se u razvoj i kreiranje novih planova i projekata uključi lokalna zajednica, a time se doprinosi i lokalnoj ekonomiji.

Pristup upravljanju koji je usmjeren na ljude nije samo prijedlog kojim se povećava sudjelovanje unutar sustava upravljanja, već se bavi ključnom komponentom

---

²⁷ Afrić Rakitovac, K., Urošević, N. (2017) *Sustainable development potential of fortified heritage in Croatia*. // Conference Proceedings of the 8th International Scientific Conference "Future World by 2050"// Križman Pavlović, Danijela ; Paulišić, Morena ; Kostelić, Katarina (ur.) Fakultet ekonomije i turizma Dr. Mijo Mirković Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 332.

²⁸ Court, S., Wijesuriya, G. (2015) *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage*, ICCROM, Italija, str. 3.

upravljanja baštine, odnosno ljudima koji su povezani s baštinom te se osigurava da je upravo zajednica sastavni element očuvanja te baštine.²⁹

Prilikom planiranja, participativni proces uključuje četiri ključna gledišta, odnosno lokalnu zajednicu, posjetitelje, ustanove zaštite baštine i DMO. Svaki od navedenih dionika ima drugačiji pogled na baštinu. Razlog tomu je što svatko od njih ima individualne interese. Također se razlikuju i njihove uloge, ideje te problemi pri planiranju i provedbi. Kako bi se zadovoljile potrebe sva četiri gledišta, vrlo je važno da su ravnopravni.

Uključivanjem lokalnoga stanovništva u procese upravljanja i razvoja, poboljšava se komunikacija između dionika, stvara ponos za kulturu i tradiciju zajednice te se postiže autentičnost pri kreaciji sadržaja, a stanovnici isto tako usvajaju nova znanja i vještine, a krajnji rezultat svega toga jest održivi rast i razvoj. Nužno je da se lokalnu zajednicu uključi već u fazi planiranja, to jest javnost, poduzetnike, lokalno stanovništvo i ostale dionike da sudjeluju prilikom izrade same dokumentacije.

2.3. Važnost uključivanja lokalne zajednice

U slučaju da upravljanje baštinom biva odvojeno od društva, odnosno da u planiranje i očuvanje nije uključena lokalna zajednica, mogući su negativni rezultati. Do negativnih učinaka dolazi kada se neuravnoteženim sustavom upravljanja odnos ljudi i baštine oslabljuje ili uništava, dok ih pristup usmjeren na ljude nastoji identificirati i ispraviti.³⁰

Općenito, uključivanje je lokalne zajednice u upravljanje kulturnom baštinom ključna metoda za pozitivnu zaštitu lokalnih prirodnih resursa, zaštitu turističkoga okoliša, njegovanje lokalnih kulturnih resursa i očuvanje kulturne baštine.³¹

Vrlo je važno da je lokalno stanovništvo uključeno u planiranje i razvoj te bi trebali imati mogućnost za javno govorenje o svojim potrebama i slaganjima ili pak neslaganjima

---

²⁹ Ibidem

³⁰ Court, S., Wijesuriya, G. (2015) *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage*, ICCROM, Italija, str. 3.

³¹ Huibin, X., Marzuki, A. (2012) *Community participation of cultural heritage tourism from innovation system perspective*, Int. J. Services Technology and Management, Vol. 18, Nos. 3/4, str. 107.

da bi se potaknulo stvaranje financijskoga, ljudskog, kulturnog i političkog kapitala. Inkluzivnim se partnerstvom želi, pomoću zajedničke vizije i načela te vrijednosti između vlade i civilnoga društva i privatnog sektora postići cilj koji je svima u interesu i zajednički. Pri postizanju navedenoga može doći do izazova u izvedbenome dijelu, zato je važno kreirati participativne aktivnosti u kojima se razmjenjuju tehnologija, stručnost, informacije, financijska sredstva te razna znanja.³²

Intervjui su učinkovita metoda kojom stručnjaci surađuju s lokalnim stanovništvom kod identifikacije reprezentativne kulturne baštine, također koriste se intervjui i upitnici sa stanovnicima u raspravi o lokalnim problemima i finalizaciji shema upravljanja.³³

2.4. Pozitivni učinci i prepreke participativnoga upravljanja baštinom

Uključivanje lokalne zajednice u participativno upravljanje postiže se tako što se lokalnu zajednicu integrira u proces na više stupnjeva. Prvo je potrebno obavijestiti zajednicu, odnosno pružiti joj objektivne i relevantne informacije koje će pomoći u razumijevanju kao i pristupu te planiranim ishodima projekta. Zatim je potrebno konzultirati se s lokalnom zajednicom, to jest dobiti povratnu informaciju od nje na početku projekta kako bi pomogli pri analizi, pristupima i odlukama, što čini drugi stupanj. Treći je stupanj raditi izravno sa zajednicom tijekom cijeloga procesa upravljanja kako bi mogli ispravno razmotriti i razumjeti te uvažiti njihove brige i potrebe. Rješavanje problema upravljanja, donošenje rješenja i odluka u partnerstvu sa zajednicom četvrti je stupanj. U petom i posljednjemu stupnju potiče se da budući projekti budu u rukama lokalne zajednice te da aktivno sudjeluju u donošenju konačnih odluka.³⁴

Pomoću participativnoga se upravljanja omogućava sljedeće:

- održivi koncept razvoja, učinkovitost i kreativnost,
- distribucija moći među dionicima na pravedan način,
- sposobnost dionika – primjena znanja,

---

³² Latin, J., Parabić, M., Paulišić, M. op.cit., str. 12-13.

³³ Court, S., Wijesuriya, G. (2015) *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage*, ICCROM, Italija, str. 4-5.

³⁴ Li, J., Krishnamurthy, S. i dr. (2020) *Community participation in cultural heritage management: A systematic literature review comparing Chinese and international practices*, Elsevier, str. 4.

- podrška i sudjelovanje dionika,
- dodjela troškova i koristi na pravedan način,
- poticanje održivoga razvoja destinacije,
- kreativne ideje i inovacije.³⁵

Iako participativno upravljanje ima mnoge koristi i pozitivne učinke na lokalnu zajednicu kao i samu destinaciju općenito, može se, upravo zbog uključivanja same lokalne zajednice, to jest svih dionika doći do sljedećih unutarnjih prepreka kao što su:

- neslaganje između dionika,
- neučinkovitost i spor odaziv,
- zahtjevni projekti koji iziskuju velike financijske i vremenske napore,
- otuđivanje dionika,
- loša iskustva iz prošlosti,
- negodovanje za sudjelovanjem,
- nezainteresiranost za sudjelovanje,
- zanemarivanje dionika.³⁶

Temeljeno na partnerskome odnosu i suradnji, participativno upravljanje, kroz cjelokupan pristup koji uključuje sve dionike, pogoduje razvoju sadržaja visoke kvalitete i pridonosi dobrobiti zajednice kao i održivosti baštine. To je proces gdje su uloge dionika poput nositelja aktivnosti, podrške ili naručitelja u stalnim oscilacijama. Prilikom uključivanja lokalne zajednice u participativni proces postavlja se pitanje hoće li dionici uopće sudjelovati u procesu. Također je moguće da se neće htjeti uključiti ili će se uključiti, ali postoji mogućnost da neće obaviti svoj zadatak.

Do navedenih prepreka dolazi radi raznih interesnih skupina i njihovih različitih ciljeva. Da bi se te prepreke savladale, važno je prepoznati zajedničke ciljeve koji se postižu zajedničkim djelovanjem te kreirati povjerenje i pokrenuti dijalog među dionicima i o pozitivnim iskustvima.

---

³⁵ Latin, J., Parabić, M., Paulišić, M. (ur.) (2020). *Priručnik participativnog turizma koji povezuje zajednicu i kulturu storytellingom*. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske str. 9-10.

³⁶ Ibidem, str. 10-12.

2.5. Participativni pristup upravljanja baštinom kao ključ uspjeha

O participativnome pristupu upravljanja, kao najboljemu rješenju očuvanja i održivosti kulturne baštine pa tako i fortifikacijske baštine, svjedoči i Konvencija iz Fara koja je održana 2005. godine na temu Konvencija o vrijednosti kulturne baštine za društvo. Njome se naglašava važan aspekt baštine koji se odnosi na ljudska prava i demokraciju, to jest promiče se šire razumijevanje baštine i njezina odnosa prema zajednicama i društvu. Tom se konvencijom potiče prepoznavanje i shvaćanje kako sami objekti nisu ono što je važno za kulturnu baštinu, već su važni zbog značenja i upotrebe koje im ljudi pridaju i vrijednosti koje predstavljaju. U skladu s načelima i kriterijima Faro konvencije, građanske inicijative omogućuju institucijama i zajednicama da razviju kapacitete za donošenje odluka i da upravljaju svojim razvojnim procesima osiguravajući da baština doprinosi društvenoj, kulturnoj i gospodarskoj dinamici zajednica.³⁷

U 2014. godini Vijeće je ministara EU usvojilo *Zaključke o kulturnoj baštini kao strateškom resursu za održivu Europu* nakon rasprava koje su ukazale na potrebu za integriranim pristupom domeni kulturne baštine. Također se usvaja dokument „*Prema integriranom pristupu kulturnoj baštini za Europu*“. Zaključuje se kako je integrirana strategija način da se kreiraju rast i stvaraju nova radna mjesta s naglaskom na održivo korištenje resursa jer se treba uzeti u obzir kako je glavna vrijednost baštine njezina kulturna vrijednost iako ona može biti izvor poslova i prihoda.³⁸

Europskim se izvješćem „*Getting Cultural Heritage to Work for Europe*“ iz 2015. godine iscrtava opći okvir kulturne baštine u Europi i doprinos koji ona može dati prema pametnome, inkluzivnom i održivom razvoju. U izvješću se ocrtavaju tri prioritetna cilja, odnosno ekonomska, društvena i ekološka strana. Također se predlažu načini kako iskoristiti kulturnu baštinu kao pozitivan pokretač kulturnoga razvoja na temelju uspješnih slučajeva.³⁹

---

³⁷ Council of Europe Portal (<https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention>) 28.3.2023.

³⁸ Izvještaj Europskog Parlamenta 2015. (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2015-0207_EN.html#_section3) 30.03.2023.

³⁹ Izvješće ekspertne grupe Horizon 2020. o kulturnoj baštini (<https://ec.europa.eu/newsroom/horizon2020/redirect/document/10194>) 30.03.2023.

Dokumenti Međunarodnoga centra za proučavanje očuvanja i restauraciju kulturnih dobara (ICCROM) iz 2013. i 2015. godine također govore o važnosti uključivanja svih dionika u upravljanje kulturnom baštinom. U dokumentu iz 2015. godine *Pristupi očuvanju kulturne baštine usmjereni na ljude: Živa baština*, predstavljene su smjernice za upravljanje i očuvanje kulturne baštine. Cilj je pružiti smjernice o tome kako raditi na povećanju sudjelovanja zajednice i o pogodnostima za sve dionike koji se postižu takvim upravljanjem, ali i ukazati na negativne učinke na baštinu u slučaju da se ne uključi lokalna zajednica. U dokumentu su predstavljene mogućnosti za postizanje uključivanja i primjeri dobre prakse kroz edukaciju, participativni menadžment, kulturno mapiranje, interpretaciju baštine te razvoj zajednice temeljen na resursima. Također se navodi kako uključivanje članova zajednice ostaje pravi izazov na mnogim mjestima baštine.⁴⁰

Europska je godina kulturne baštine proglašena 2018. godine. Pruža se prilika za promicanje znanja i razumijevanje kulturne i fortifikacijske baštine. Također je moguće dobiti sredstva za održivo korištenje kulturne i fortifikacijske baštine kroz više EU programa.⁴¹

---

⁴⁰ Court, S., Wijesuriya, G. (2015) *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage*, ICCROM, Italija, str.3.

⁴¹ Kultura i kreativnost EU (<https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/eu-policy-for-cultural-heritage/european-year-of-cultural-heritage-2018>) 30.3.2023.

3. PRIMJERI DOBRE PRAKSE IZ EUROPE I HRVATSKE

Fortifikacijsku baštinu nužno je zaštititi i očuvati za sadašnje i buduće generacije kao i osvijestiti javnost o njezinoj važnosti, kako bi to bilo moguće, u prethodnome smo poglavlju iznijeli kako je važno da je u takve procese uključena i lokalna zajednica. U ovome će se poglavlju predstaviti primjeri dobre prakse iz Europe i Hrvatske participativnoga upravljanja fortifikacijskom baštinom koji prikazuju mogućnost stvaranja nove namjene građevine i stvaranja novih vrijednosti za lokalnu zajednicu.

3.1. Europa

Na prostoru Europe, ponajviše središnje Europe, nalazi se pravo bogatstvo fortifikacijske baštine. Utvrđena mjesta pokazuju potrebu tijekom prošlosti za obranom granica, ali danas su simboli zajedničke europske povijesti. Ta baština Europu danas ujedinjuje, naspram prošlosti kada je bila u službi podjela. Vojno nasljeđe predstavlja stratešku svijest o europskim zemljama kroz stoljeća. Mjesta često imaju izoliranu poziciju unutar prostornoga konteksta, bez obzira radi li se o utvrdi ili obrambenome sustavu. Usprkos tomu, fortifikacijska baština danas polako postaje sredstvo za poboljšanje života ljudi i životnoga okruženja te ekonomske učinkovitosti.⁴²

Neke su europske države fortifikacije na svojim prostorima adekvatno valorizirale i revitalizirale, pritom koristeći participativni model upravljanja. U ovome će se poglavlju predstaviti primjeri dobre prakse, to jest Fort 39 „Olszanica“, Fort 49 ¼ „Grebbe“ i Fort 49 „Krzeslawice“ iz Poljske te Monte Tesoro, Fort Ardietti i Fort Cadine iz Italije.

3.1.1. Poljska - Krakov

Na području Poljske nalazi se pravo bogatstvo fortifikacijske baštine. Fortifikacije su diljem države nastale kao posljedica geopolitičkoga položaja Poljske, koja se nalazi na raskrižju Zapada i Istoka. Izgrađene utvrde čine muzej vojne strategije

---

⁴² Efforts (<https://www.efforts-europe.eu/about-us/>) 30.3.2023.

na otvorenome, koje su podigle razne političke snage različitim tehnikama gradnje. Očuvan je vrlo velik broj fortifikacija u kojima se očituje razvoj i raznolikost vojnih obrambenih građevina.⁴³

Jedno je od najvećih nacionalnih, političkih, gospodarskih, kulturnih i znanstvenih središta grad Krakov što ga čini iznimno važnim u poljskim razmjerima. Kulturni je krajolik važna prednost grada jer odražava njegovu povijest, koja je vidljiva u sustavu ulica i trgova iz različitih povijesnih razdoblja, srednjovjekovnom urbanom rasporedu Staroga grada, urbanom sustavu četvrti Podgórze iz 18.stoljeća, četvrti na području nekadašnjega predgrađa Krakova iz 19. stoljeća te Krakovskoj tvrđavi, odnosno austrijskoj utvrdi izgrađenoj tijekom vladavine Austro-Ugarske Monarhije.⁴⁴ Upravo je u Krakovu smješten najveći prstenasti fortifikacijski kompleks u Poljskoj i središnjoj Europi. Krakovska je tvrđava sustav od oko 50 obrambenih građevina, odnosno utvrda, koje su smještene u središtu grada Krakova i na njegovoj periferiji. Jezgru tvrđave čini središte grada, a oko grada nalaze se tri prstena obrambenih utvrda. Utvrde su poligonalnoga i blindiranoga tipa.⁴⁵ Od globalne je važnosti ta kulturna baština jer pruža uvid u evoluciju vojne arhitekture 19. stoljeća. Osim kulturne i arhitektonske vrijednosti, posjeduje i iznimnu vrijednost krajolika te prirodnoga okoliša, to jest vegetacije. Naime, vegetacija koja je prvotno posađena, nastavila je rasti i proširivati se kroz godine te danas čini velik udio zelenila u samome gradu. Sama vegetacija koja raste na prostorima oko utvrda, ima velik potencijal privlačnosti grada kao turističkoga mjesta, ali i povećanje kvalitete života lokalnoga stanovništva.

Neizmjerne je važna uloga u očuvanju i zaštiti Krakovske tvrđave percepcija lokalne zajednice koja se tijekom godina dinamično mijenjala. Percepcija je javnosti o važnosti očuvanja austrougarske fortifikacijske baštine u prvim poslijeratnim godinama bila nepovoljna za same utvrde jer se na njih gledalo kao spomenike ružnih sjećanja i potlačenosti te ih se radi toga uništavalo. Pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća većina je fortifikacija bila u vlasništvu vojske i nisu bile dostupne javnosti. Jedno je od prvih važnijih istraživanja o fortifikacijama u Krakovu knjiga koja je i danas

---

⁴³ Wielgus, K., Staniewska, A., *An outline of the restoration of fortifications in Poland – a review with regard to eras and fortification systems*, Urošević, N., Afrić Rakitovac, K. (2017) *Models of Valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 289.

⁴⁴ Karwinska, A., Kisiel, P., *Spatial and Social Practices in the historic city - The Example of Cracow*, Urošević, N., Afrić Rakitovac, K. (2017) *Models of Valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 281-283.

⁴⁵ Glowienkaetal, E. (2017) IOP Conf. Ser.: Mater. Sci. Eng. 245 042080, str. 2.

ključna referenca za percepciju javnosti „*Fortifikacije i zelenilo tvrđave Krakov*“ iz 1979. godine, autora Janusza Bogdanowskog, koja je tada inicirala veći interes javnosti. Ta je monografija pisana jednostavnim jezikom te je ilustrirana fotografijama i skicama autora u kojoj je predstavljeno svakodnevno funkcioniranje, razvoj i evolucija krajolika, grada i fortifikacijskoga sustava. Detaljno je popisivanje lokaliteta Krakovske tvrđave pokrenuto 1980-ih godina, a lokalni su mediji tu tematiku nebrojeno puta obradili u raznim člancima.⁴⁶

Upravo je lokalna zajednica osnovala podružnicu Asocijacija entuzijasta fortifikacija (TPF – Fortification Enthusiasts Association) 1989. godine, koja se sastojala od entuzijasta do povjesničara i raznih eksperta, a podružnica iz Krakova se fokusirala upravo na austrougarske fortifikacije. Prvo su krenuli s popisivanjem i kreacijom dokumenata koje su temelj za valorizaciju fortifikacijske baštine te je tako 1994. godine u suradnji s Gradom, TPF počeo objavljivati izvorne arhivske materijale „Atlas Krakovske utvrde“. TPF je organizirao i međunarodne konferencije koje su bile mjesto za razmjenu iskustava među državama i stručnjacima, kao i mjesta pokretanja studija i istraživanja fortifikacija koje su bile od nacionalne važnosti. Ponovno raste interes medija za tu temu te stručnjaci i entuzijasti ovaj put stavljaju fokus na funkcionalnu analizu utvrda. Bez obzira na mnoge probleme na koje nailaze, poput politike, prostornoga planiranja, konzervacije i slično, aktivno sudjeluju i rade na izradi nekoliko strateških dokumenata i planova za obnovu. Tako je nastala, u suradnji s turističkom zajednicom Poljske, staza za pješaćenje i biciklizam „Staza Krakovske tvrđave“ koja je bila prvi način očuvanja baštine, a kasnije su predloženi za zaštitu fortifikacija - kulturni parkovi.⁴⁷

Rezultat je aktivnih napora članova i istraživača TPF Krakov urodio plodom te je uvedena strategija zaštite područja Krakovske tvrđave koji je uključen u prostorno planiranje kao i očuvanje kulturno-povijesne baštine grada. Time su zaštićena područja koja imaju iznimnu prirodnu i krajobraznu vrijednost, a predloženi kulturni parkovi štite jezgru nekadašnje Krakovske tvrđave. Očuvanje i zaštita tih područja i dalje je problematična zbog vrlo velikoga urbanog rasta samoga grada, no ipak godine rada TPF-a na podizanju svijesti o važnosti zaštite istih, osvijestile su vlasti i tako je u sklopu

---

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ Wielgus, K., Staniewska, A. op.cit., str. 321-324.

Općinskoga ureda grada Krakova osnovan Odjel za fortifikacije, a Općinski odbor za građevine upravlja s 20 fortifikacija te tijekom radova surađuju blisko s konzervatorima. Također je za grad Krakov kreiran okvirni plan zaštite povijesnih i krajobraznih vrijednosti Krakovske utvrde.⁴⁸

Velik broj utvrda je revitaliziran i valoriziran, no mnoge utvrde i dalje čekaju da im se udahne nova namjena i funkcija. Utvrde koje imaju veliku važnost za lokalnu zajednicu jesu utvrda 39 "Olszanica", utvrda 49 "Krzyszłowice" i utvrda 49¼ "Grębałów. Koja je njihova današnja uporaba i kako se postigla njihova nova namjena te tko je bio glavni akter u njihovoj revitalizaciji predstaviti ćemo u nastavku.

FORT 39 „OLSZANICA“

Fort 39 „Olszanica“ je utvrda izgrađena krajem 19. stoljeća, a kasnije je preuređena u utvrdu za blisku obranu, no nikada nije korištena za borbu. Interijer je utvrde izmijenjen ovisno o svrsi kojoj je utvrda služila, od njezine izgradnje do danas. Interijeri skloništa utvrde su izmijenjeni, no preostali su mnogi izuzetno interesantni povijesni elementi poput blindiranih vrata i udubljenja u zidovima za svijeće. Dokumentacija je toga spomenika izrađena 1981. godine, a izradio ju je prof. Krzysztof Wielgus, jedan od lokalnih entuzijasta fortifikacijske baštine koji je tada bio student arhitekture. Korištena je kao skladište, 1984. godine tvrđava je predana skupini izviđača ZHP Krakow – Krowodrza, a nakon požara 1985. preuzeo ju je Klub konjičkoga turizma te je utvrda djelom korištena i kao staja za konje.

Tijekom 2000. i 2001. godine sagrađene su staje u blizini utvrde gdje su preseljeni konji, a unutrašnjost utvrde intenzivno se adaptira uz strogi nadzor konzervatora te biva prenamijenjena u hotel s ukupnim kapacitetom od 26 gostiju. Utvrda je danas podružnica izviđačkoga kulturnog centra uz koji je vezan Konjički klub. Adaptacija i radovi obnove utvrde financirani su iz različitih izvora poput općinskih sredstva, potpora za konzervaciju spomenika te vlastitim sredstvima izviđačkoga kulturnog centra.⁴⁹

---

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ Ustupljeni podatci od dr. hab. inž. arch. Anna Staniewska

FORT 49 ¼ „GREBALOW“

Utvrdu je projektirao Mauritz von Brunner, a izgrađena je u razdoblju od 1897. do 1899. godine. Utvrda je korištena u Prvome i Drugom svjetskom ratu te je nakon Drugoga svjetskog rata korištena kao skladište. Utvrdu 1988. godine preuzima neprofitna organizacija – Udruga prijatelja konja koja provodi aktivnosti usmjerene na rehabilitaciju djece s invaliditetom pomoću hipoterapije. Utvrda je od 1998. godine u vlasništvu Kluba prijatelja konjičkih sportova (Ognisko TKKF Przyjacieli Konika). Klub upravlja povijesnim i kulturnim nasljeđem utvrde na prikladan način, a u utvrdu je smještena i učionica te didaktička izložba, a moguće ju je posjetiti tijekom radnoga vremena Kluba. Sredstva su za radove obnove i prenamjene dobivena od Općine i Nacionalne zaklade za revalorizaciju relikvija iz Krakova i Društvenoga odbora za obnovu krakovskih spomenika. Utvrda se i danas vrlo aktivno koristi i od velike je važnosti za lokalno stanovništvo.⁵⁰

FORT 49 „KRZESLAWICE“

Fort 49 „Krzeslawice“ je glavna topnička utvrda i važan element trećega prstena austrijskih utvrda Krakovske tvrđave. Tvrđava je izgrađena i nadograđivana u razdoblju od 1872. do 1914. kada je bila spremna za borbu. Aktivna je u Prvome svjetskom ratu tijekom bitke za Krakov, a u međuratnim se godinama rabila kao skladište. U Drugome svjetskom ratu Nijemci zauzimaju utvrdu i u jarcima su utvrde vršena pogubljenja domoljuba. Krajem 1945. godine, ekshumirana su tijela prebačena u masovnu grobnicu u prednjemu dijelu utvrde. U razdoblju od 1949. do 1952. u utvrdu je smješten hotel za radnike koji grade stambeno naselje Nowa Huta. Na masovnoj je grobnici 27. svibnja 1957. godine postavljena spomen-ploča s lažnim datumima pogubljenja, a godinu dana kasnije podignut je spomenik za žrtve nacističkoga terora. U narednih se 30 mjestu ubojstva uništavaju odlukom vlasti Nowe Hute, zapadni je kaponir uništen eksplozijom, dok su sjeverni i istočni kaponir zatrpani 1970-ih godina. Utvrda i njezino okolno područje 1978. godine predana je državnim vlastima i koriste se kao vrtovi.

Godine 1993. začeta je ideja o predaji tvrđave za djelovanje obližnjega MDK-a (Młodzieżowy Dom Kultury – Kulturni centar mladih). Njegovi su autori bili Stanisław Owca, predsjednik Vijeća okruga XVII. grada Krakova i Franciszek Dziadoń, direktor

---

⁵⁰ Ustupljeni podatci od dr. hab. inž. arch. Anna Staniewska

MDK-a. U svibnju 1994. godine Tvrđava 49 "Krzyszawice" službeno je predana Omladinskome kulturnom centru u Stoku. Radovi su na osiguranju i obnovi trajali do kraja 1999. godine, da bi konačno 5. siječnja 2000. godine OKC započeo s radom u desnome dijelu vojarne. Do prosinca je 2003. godine pušteno u uporabu 356 m² s lijeve strane, a u rujnu 2004. godine još 171 m². U razdoblju je od 2005. do 2007. godine obnovljen posljednji dio lijeve strane vratne vojarne (341 m²) i rekonstruiran je zapadni izlaz. U 2008. godini izgrađen je jarak površine 75 m² (s jugoistočne strane) i nadograđena desna strana krovišta zgrade vojarne. U razdoblju od 2009. do 2010. godine izvršena je rekonstrukcija površine trga bivše vojarne i interne oborinske odvodnje. Od 2011. godine provode se restauratorski radovi na otkrivanju i zaštiti zidova istočnoga kaponira. Godine 2022. godine umro je prvi direktor kulturnoga centra i čovjek koji je imao strpljenja i hrabrosti voditi obnovu tvrđave – Franciszek Dziadoń.

Danas je utvrda smještena u stambenome naselju Nowa Huta na Stoku u ulici Architektów, a oko same se utvrde nalazi rekreacijski park s klupama i alejama. Radovi su financirani općinskim sredstvima i potporama zavoda za zaštitu spomenika. Tvrđava je vrlo popularno mjesto za brojne obrazovne aktivnosti u okrugu, predstavlja izložbe, organizira koncerte i slobodne aktivnosti (glazba, sport, ples, kazalište, umjetnost, tečajevi jezika) za 12 000 sudionika.⁵¹

3.1.2. Sjeverna Italija - Verona

Prostori su današnje Italije u nekoliko navrata bili pod Austro-Ugarskom Monarhijom. Također su građene na strateški važnim pozicijama fortifikacije u svrhu obrane posjeda carstva. Zbog specifične geografske pozicije Verona je imala ključnu stratešku ulogu jer je smještena na raskrižju Italije i sjeverne Europe. Za vrijeme Habsburške vladavine u razdoblju od 1814. do 1866. godine, Verona je bila glavno uporište obrane te je na tome području izgrađen cijeli fortifikacijski sustav, odnosno fortificirana regija. Prilikom izgradnje fortifikacija, uzela su se u obzir morfološka obilježja toga područja koja uključuju jezero Lago di Garda, Adige, Mincio te područje uz rijeku Po i podnožje Alpa. Radi toga pristupa pri izgradnji, omogućeno je ponovno otkrivanje suštinskoga odnosa između rada čovjeka i prirodnoga okoliša te uočavanje

---

⁵¹ Ustupljeni podatci od dr. hab. inž. arch. Anna Staniewska

uloge utvrda u obrani okolnoga krajolika. Poslije Prvoga svjetskog rata, utvrde su napuštene i devastirane, no u posljednjih se nekoliko godina podiže svijest o važnosti očuvanja fortifikacija kroz razne izložbe, istraživanja i publikacije koje su zainteresirale javnost. Radi toga dolazi do potrebe za zaštitom baštine u kontekstu poboljšanja lokalnoga područja. Do sada su od toga sustava revitalizirani rovovi Lesinije i vojarna Campobrun, a projekti su valorizacije i prenamjene utvrda Santa Viola, Monte Tesoro i Ardietti u tijeku.⁵²

FORT MONTE TESORO

Utvrda je korištena u vojne svrhe do 1980. godine, a onda postaje vlasništvo države. Danas je utvrda u vlasništvu općine Sant'Annad'Alfaedo. Općina je predstavila program poboljšanja koji je kreiran u širem regionalnome kontekstu i revitalizirale su se i utvrde Viola te rovovi Malga Pedocchio koji su smješteni u regiji.

Program utvrde Monte Tesoro ima za cilj revitalizirati je u skladu s povijesnim i kulturološkim kontekstom kao i ekološkim itinererom koji će uključiti cijelo područje oko utvrde. Taj će se program revitalizacije odvijati na više razina, odnosno na područnoj i lokalnoj razini. Na lokalnoj će razini Monte Tesoro postati središnje mjesto mreže koje će biti od povijesnoga, kulturnog i ekološkog značaja i promicati će tipične proizvode iz regionalnoga parka Lessinia. Na razini područja ta će utvrda postati lokacija od značajnoga prirodnog i povijesnog interesa koja povezuje područje između jezera Garda, kao i planine oko Verone i Trentina. Ciljevi i strategije plana jesu promicati i iskoristiti, na održiv način, fortifikacijsku baštinu pomoću koje će se stvoriti prilika za uravnotežen socioekonomski razvoj s naglaskom na karakteristike toga planinskog područja. U sklopu su programa planirani mnogi radovi poput obnove same utvrde i postavljanje Eko muzeja koji će biti posvećen sjećanju na Prvi svjetski rat, kao i izložbeni prostor i stvaranje gore spomenute lokalne mreže svih mjesta oko utvrde, obnova kuće koja je služila za oporavak vojnika, a vojarna i pripadajući objekti bit će prenamijenjeni za ugostiteljske svrhe.⁵³

Razne metode će se koristiti kako bi taj program bio ostvariv, a provodit će ga Općina u suradnji s regionalnim parkom Lessinia. Provedba programa odvijat će se kroz

---

⁵² Meneghelli, F., Meneghelli A. *Enhancing the Heritage of Fortified Systems in Northern Italy*, N. Urošević, Afrić Rakitovac, K. (2017) *Models of Valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 342 – 347.

⁵³ Ibidem, str. 347 – 349.

programske sporazume i/ili druge sporazume s tijelima javnoga i privatnog sektora. Različiti će se izvori financiranja usvojiti radi osiguranja ekonomske održivosti te se program financira od europskih i regionalnih poziva na dostavu prijedloga, do financiranja za pogranične općine kao i iz zaklada banaka te ostalih izvora toga tipa.⁵⁴

FORT ARDIETTI

Odjel za kulturnu i okolišnu baštinu regije Lombardija i državna uprava za imovnu, potpisali su sporazum u lipnju 2014. godine o valorizaciji utvrde Ardietti, koja je vlasništvo općine Ponti sul Mincio. Također su 2015. godine općine Peschiera, Ponti sul Mincio i Borgo Virgilio i Regionalni park Mincio potpisali Memorandum o razumijevanju naziva „Od Garde do Poa, tvrđave Mincio“ kojemu je cilj uključiti valorizaciju i revitalizaciju utvrda u proces poboljšanja na povijesnoj i kulturnoj razini unutar regija Veneto i Lombardija koje su turističko područje. Sukladno značajkama područja, memorandumom se želi uključiti pojedinačne projekte općina u strateški okvir regije poput biciklističkih staza i šetnica s ekološkim i kulturnim turizmom.

Cilj je master plana utvrde Ardietti kreirati nove strateške alate za implementaciju i organizaciju aktivnosti predviđenih sporazumom o valorizaciji za prethodno definiranje gospodarskih resursa, uključenih strana i operativnih prioriteta. Provedba plana valorizacije odvijat će se na tri područja, a to su: nematerijalne radnje u kojima se djeluje kroz stvaranje administrativnih dokumenta i sporazuma koji uključuju institucije, javnost i privatne subjekte kao i neprofitne organizacije s ciljem provedbe i promicanja plana. Zatim materijalne radnje koje uključuju projekte za obnovu i izgradnju. Zadnje je područje partnerska akcija kojom se identificiraju metode i karakteristike javno-privatnoga partnerstva kojim će se upravljati građevinom. Ciljevi su zaštititi okoliš i unaprijediti krajolik, očuvati i obnoviti povijesnu i arhitektonsku baštinu, pomoću kulturnih i eko-itinerera privući i povećati interes turista za destinaciju te ju povezati s europskim i unutar regionalnim mrežama, razvijati proizvodne djelatnosti i tipična lokalna obilježja te jačati kulturni i turistički sadržaj. Kako bi se fortifikacijska baština očuvala za buduće generacije i unaprijedila, radovi će se odvijati na više područja. Odvijat će se povijesna, kartografska, dokumentarna i memorijalna istraživanja, područje utvrde interpretirat će se u povijesnome, ekološkom i kulturnom aspektu i krajoliku, ispitivat će se konzervatorski status i odgovarajući stupanj zahvata u

---

⁵⁴ Ibidem, str. 350 – 361.

dogovoru s Uredom za zaštitu graditeljskoga naslijeđa. Zatim će se definirati metode intervencije i tehnike koje će se koristiti između različitih operatera te prepoznati uloga utvrde s povijesnoga aspekta s potencijalom područja. Stvaranje se gospodarskoga i društvenog razvoja područja može ostvariti unapređenjem kulturne i povijesne baštine, razvojem lokalnih eko-gastronomskih proizvoda, promicanjem održivoga turizma te spajanjem područja oko tvrđave koje je bogato baštinom iz života poljoprivrednika i vinara okolice. Komunikacija je također vrlo važno područje djelovanja, a postiže se kroz dokumente i informacije poput knjiga, tematskih karta, komercijalne umjetnosti, internetskih stranica, sastanka, izložba i slično, kao i povijesnih i prirodoslovnih itinerera te povijesnih rekonstrukcija u svrhu promicanja povijesti i baštine.⁵⁵

Master plan „Tvrđava na Minciu“ za utvrdu Ardietti je glavni alat za valorizaciju i revitalizaciju obrambenoga sustava regije. Razvoj se kulturnoga i ekoturizma upravo temelji na tome planu, obnovom utvrde i promicanjem kvalitetnih proizvoda.

TRENTINSKI SUSTAV FORTIFIKACIJA – FORT CADINE

Razne studije i istraživanja provedene su 2009. godine na fortifikacijskome sustavu u Trentinu. Prvobitni je cilj tih istraživanja poboljšanje poznavanja austrougarskoga fortifikacijskog sustava, a kasnije se istraživanje proširuje na cijelu regiju bivše Monarhije jer se vrijednost i važnost toga fortifikacijskog sustava ne može sagledati samo u kontekstu vojne povijesti, već u širemu sociološkom, kulturološkom i ekonomskom kontekstu. Za UNESCO je 2012. godine pokrajina Trento izradila dokument o fortifikacijskome sustavu Trentina, no Ministarstvo kulture Italije odlučilo je da je transnacionalna nominacija u tome slučaju prikladnija te radi toga kandidatura nije bila uspješna. U skladu s dobivenim preporukama, očekuje se transnacionalna nominacija habsburških fortifikacija iz 19. i 20. stoljeća za UNESCO-vu listu svjetske baštine.⁵⁶

Fort Cadine, koji se nalazi u fortifikacijskome sustavu Trentina, predstavljen je 2016. godine Ministarstvu kulture Italije u sklopu projekta „*From frontier site to European meeting place*” s ciljem da se ta fortifikacija, koja je nekada izgrađena radi sukoba koji je predstavljao podjelu, danas revitalizira i predstavlja mjesto za suradnju i promicanje uravnoteženoga kulturnog i društvenog razvoja zajednice. Fort Cadine je 2017. godine

---

⁵⁵ Ibidem

⁵⁶ Ibidem, str. 364-365.

talijansko Ministarstvo kulture izabralo kao kandidata za Oznaku europske baštine (European Heritage Label). Nominacija je uspješna i ta utvrda danas ima oznaku EHL, a u njoj se provode obrazovne, kulturne i umjetničke aktivnosti koje promiču razmjenu i međukulturni dijalog unutar Europe te su organski uključene u muzejsku mrežu i turistički sustav Trentina i otvorene za odnose unutar Europe.⁵⁷

3.2. Hrvatska

Fortifikacijska se baština i iz drugih povijesnih razdoblja proteže duž jadranske obalu pa se tako primjeri modela upravljanja fortifikacijske baštine mogu pronaći u Šibeniku i Dubrovniku koji će biti predstavljeni u nastavku.

3.2.1. Društvo prijatelja dubrovačke starine Dubrovnik

Lukša Beritić je pomorski strojar i entuzijast dubrovačke spomeničke baštine koji je 1952. godine zajedno s kolegama osnovao društvo građana kojemu je cilj senzibilizirati široku javnost za dubrovačko kulturno-povijesno nasljeđe. Društvo prijatelja dubrovačke starine uspjelo je steći povjerenje društvene zajednice i povjerava mu se održavanje te upravljanje dubrovačkim zidinama, koje su ujedno i najveći spomenik, odnosno baština u Dubrovniku, a brinu se i o stonskim zidinama. Udruga postiže Beritićeve zamisao pa se o tome kulturnom dobru brinu volonteri uz pomoć i nadzor stručnih institucija.⁵⁸

U prvim se godinama postojanja Društvo bavilo osposobljavanjem gradskih zidina za razgledavanje. Zidine su bile zapuštene, a pretrpjele su i velik broj devastacija. Prikupljala su se sredstva za otkup muzejskih predmeta s ciljem očuvanja i prezentacije javnosti, zatim se iniciralo osvjetljenje ulica povijesne jezgre feralima, osniva se lapidarij, popravljaju se Zvonik, obnavljaju se ulice u stonskome fortifikacijskom sklopu. Također su se odvijale i druge djelatnosti poput konzervacije, restauracije, restitucije i rekonstrukcije, kao i znanstvena istraživanja, dokumentiranje, otkup spomenika i dr. Društvo pruža financijsku pomoć i drugim čimbenicima očuvanja

---

⁵⁷ Ibidem, str. 366.

⁵⁸ DPDS (<https://dpds.hr/o-nama/?lang=hr>) 27.3.2023.

povijesnih spomenika pa tako razvija i izdavačku djelatnost povezanu s dubrovačkom baštinom te je radi toga osnovan posebni fond Zaklada Lukša Beritić. Statutom kojega donosi Skupština, regulira se ustroj Društva kao i njegovo djelovanje.⁵⁹

Danas djeluje na području nekadašnje Dubrovačke Republike. Ciljevi su Društva prijatelja dubrovačkih zidina upoznati lokalno stanovništvo i strane posjetitelje s kulturno-povijesnom baštinom Dubrovnika, promicati vrijednosti i važnost zaštite te očuvanja kulturnih dobara za nacionalnu i svjetsku kulturnu baštinu; poticati i provoditi što bolju zaštitu kulturnih dobara, odnosno konzervaciju, restauraciju i restituciju u skladu sa zakonskim propisima; pomoći u materijalnome aspektu izvršenja projekata i programa drugih subjekata u svrhu očuvanja materijalne i nematerijalne kulturne baštine, pronalazak, zaštita i otkup pokretnih kulturnih dobara, otklanjanje štete na kulturno-povijesnoj baštini i financijska pomoć manifestacijama koje doprinose ugledu grada.

Također je važno naglasiti kako im je jedan od ciljeva suradnja sa znanstvenim, stručnim, umjetničkim, kulturnim i prosvjetnim institucijama i udrugama, kao i s tijelima lokalne i područne samouprave i državne uprave, što zajedno s uključivanjem lokalne zajednice i stanovništva čini participativni pristup upravljanju.

Ciljeve Društvo postiže održavanjem, zaštitom, konzervacijom, rekonstrukcijom i restitucijom kulturnoga dobra nacionalnoga značaja, odnosno fortifikacija u dubrovačkome kraju s posebnim naglaskom na gradske zidine i fortifikacije Dubrovnika i Stona, a sve se odvija sukladno sa zakonskim propisima. Održavaju se i u svrhu ostvarenja ciljeva predavanja pomoću kojih se šira javnost upoznaje s kulturnim dobrima Dubrovnika i starinama općenito, kao i onima na području nekadašnje Dubrovačke Republike. Organiziraju se manifestacije i kulturne priredbe i druga događanja poput izložbi i aukcija. Financiraju se i sufinanciraju izrade programa, projekata i manifestacija kojima se ostvaruju gore navedeni ciljevi. Također se u svrhu ostvarivanja ciljeva izdaju stručne publikacije koje obrađuju teme zaštite i očuvanja kulturnih dobara i povijesti Dubrovnika i područja nekadašnje Dubrovačke Republike, produciraju dokumentarni, promotivni filmovi i videi, kao i interaktivni medijski sadržaj. Prodaju se prikladni suveniri i publikacije te se prostori u vlasništvu Društva kao i oni

---

⁵⁹ Ibidem

kojima upravlja daju u zakup u svrhu prikupljanja sredstva za ostvarenje ciljeva. Društvo naplaćuje i ulaznice za razgledavanje zidina.⁶⁰

U Društvu je rad dobrovoljan i javan, a član društva može postati svaka fizička osoba koja je punoljetna, pod uvjetom da prihvati odredbe statuta Društva. Svi članovi Društva moraju plaćati godišnju članarinu. Prava su članova da sudjeluju u radu i tijelima Društva, mogu se koristiti arhivom, dokumentacijom i publikacijama koje Društvo posjeduje, mogu birati i biti birani za izvršavanje poslova. Također kao članovi imaju i dužnosti, a one su izvršavati obaveze koje su preuzeli, postupati u skladu sa Statutom kao i raditi na ostvarivanju ciljeva i zadaća, informirati se o radu i djelovanju Društva te uredno plaćati članarinu. Za rad u Društvu nitko ne može biti plaćen niti primati javnu počast za rad.

3.2.2. Tvrđava kulture Šibenik

U lipnju je 2016. godine u Šibeniku osnovana Javna ustanova Tvrđava kulture Šibenik. Ta je ustanova proizašla iz Odjela za upravljanje objektima fortifikacijskoga sustava Muzeja grada Šibenika, a danas upravlja s tri revitalizirane utvrde u Šibeniku – Tvrđava sv. Mihovila, Tvrđava Barone i Tvrđava sv. Ivana kao i svim sadržajem koji se ondje odvija. Također upravlja Kućom umjetnosti Arsen i informacijskim uredom u centru gradske jezgre Šibenika, City Point, kojemu je svrha promovirati i pružati informacije o svim aktivnostima.⁶¹

Misija je Tvrđave Kulture unaprijediti hrvatsku kulturu sa suvremenim pristupom održivom upravljanju kulturnim dobrima kroz interpretaciju baštine, produkcijom programa te edukacijom i komunikacijom. Vizija je te ustanove da Tvrđava kulture Šibenik postane dionik kulturnih i kreativnih industrija, relevantna na nacionalnoj i europskoj razini i sinonim za izvrsnost na području kulturnoga menadžmenta. Djelatnosti Tvrđave kulture Šibenik uključuju upravljanje kulturnom baštinom, financijsku samo održivost na inovativan i suvremen način, jačanje percepcije šibenskih tvrđava kao platforme za promociju kulturnih i kreativnih industrija kroz organizaciju kulturnih događanja, pružanje atraktivnih kulturno-zabavnih sadržaja i

---

⁶⁰ Statut udruge Društva prijatelja dubrovačke starine Dubrovnik (<https://dpds.hr/o-nama/?lang=hr>) 27.3.2023.

⁶¹ Tvrđava kulture Šibenik (<https://www.tvrdjava-kulture.hr/hr/o-tvrdavi-kulture/>) 24.3.2023.

programa (edukativnoga, glazbenog, filmskog, plesnog ili gastronomskog karaktera), kao i razvoj te edukaciju kulturne publike, aktivno poticanje i širenje interesa za kulturno-povijesnu baštinu, njezine sadržaje i programe u javnosti.⁶²

Tvrđava kulture Šibenik od početka djelovanja uključuje lokalno stanovništvo kroz Klub prijatelja. Članstvom se stječu razne pogodnosti i pritom se educira o očuvanju tvrđava te se poziva na sudjelovanje. Klub prijatelja je dio projekta „Naša baština, naša inspiracija“ kojim se nastoji podići svijest o važnosti očuvanja bogate kulturne baštine Šibenika. Dio se sredstava koja se prikupljaju iz članarina usmjerava na obnovu i očuvanje spomeničkih detalja u staroj gradskoj jezgri, kao i istraživanje manje poznatih fortifikacijskih lokaliteta u široj okolini grada, a sami članovi anketnim glasovanjem biraju spomeničke detalje za obnovu.⁶³

---

⁶² Ibidem

⁶³ Ibidem

4. LOKALNE PERSPEKTIVE – BIVŠA POMORSKA TVRĐAVA PULA

U ovome će se poglavlju predstaviti i analizirati fortifikacijski sustav u Puli. Kroz kratki će se povijesni pregled pružiti uvid u razvoj grada i značaj sustava za isti. Zatim će se analizirati stanje fortifikacija nekadašnje glavne ratne luke austrougarske mornarice, također će se predstaviti nekoliko utvrda koje se danas koriste i imaju novu namjenu. Na kraju, ovo će poglavlje biti temelj za istraživanje koje slijedi u nastavku rada.

4.1. Fortifikacijska baština u Puli

Već se u brončano i željezno doba na prostorima Istre pojavljuju prve utvrde i gradine koje imaju obrambenu ulogu. U Puli se prvi obrambeni objekti ponovno pojavljuju već u rimsko doba. Mlečani u Puli grade Kaštel, utvrdu koja im je služila kao središnja točka obrane, kao i male utvrde i tornjeve za samostalnu obranu. Nakon Mlečana, fortifikacije grade i Francuzi, odnosno Napoleonova vojska, koja gradi utvrdu na otoku Sv. Andrije, što već ukazuje na stratešku važnost toga područja. Kada Istra, a time i Pula postaju sastavnim dijelom Habsburške Monarhije, za Pulu kreće novo razdoblje i početak novoga razvitka grada. Sredinom 19. stoljeća Pula postaje glavna ratna luka Austro-Ugarske Monarhije te kreće izgradnja pomorskoga arsenala austrougarske ratne mornarice.⁶⁴ Upravo je fortifikacijska arhitektura u Puli bila glavna komponenta prostornoga razvitka grada, čiji se sustav oslanjao na mletačko-francusko naslijeđe.⁶⁵

Od 1849. godine pa nadalje, u Puli dolazi do velikoga razvoja i rasta. Pula zbog političkih i vojnih događaja postaje sve važnija na Jadranu te se u narednim godinama ubrzava aktivizacija pulskoga zaljeva te izgradnja samoga grada u vojne svrhe. Kamen temeljac za izgradnju Arsenala položen je 1856. godine, no 1848. godine već su izgrađena tri skladišta za opskrbu brodova. Od 1832. godine do 1859. godine podignuta su i tri topnička tornja, 1832. godine toranj Franz I. na Maxu, toranj na otoku Sv. Andrije i 1859. godine treći toranj na Punta Christo koji je kasnije integriran u

---

⁶⁴ Istra.hr (<https://www.istra.hr/hr/doziviljaji/kultura/austro-ugarska-arhitekturalna-ostavstina-i-arhitektura-moderne/arsenal-u-pul>) 16.3.2023.

⁶⁵ Istarska enciklopedija (<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2877>) 16.3.2023.

obalnu utvrdu Punta Christo. Tri se manja kružna topnička tornja grade 1836. godine na Muzilu, Monte Grossu i Punta Christu koji se kasnije integriraju u izgradnji fortifikacija na tim lokalitetima.⁶⁶ Do 1850. godine poljske utvrde Maksimilijan, Marie Louise nad Rtom Kumpar te topnička bitnica Žunac (Zonchi), topnička bitnica na otoku Sv. Petru i preuređena napoleonska utvrda, kojoj je novo ime Kaiser Franz I., obnovljene su u skladu sa suvremenim vojnim potrebama i radom. Također je osposobljen i moderniziran Hafenkastell (Kaštel) koji je do tada bio zapušten. Kako je topništvo napredovalo, odnosno kako se povećao njegov domet, tako se i širio te povećavao obrambeni sustav grada, a od 1850. godine do 1868. godine sustav se širio brojem utvrda i topničkih bitnica. U sustav su uključeni i Brijuni kao i širi krug zaljeva sa završetkom na poluotoku Verudeli. Polako se stvarala pulska kruna. Od 1852. do 1854. godine izgrađene su prve kružne utvrde s unutrašnjim dvorištem promjera 30 do 45 metara, a to su Fort Bourguignon, Fort Muzil, Fort Sv. Juraj, Fort Munida i Fort Casoni Vecchi. U istome se vremenskom periodu grade i potkovasti tornjevi, primjerice pulski segmentni toranj na lokacijama Monte Zaro, Monvidal, Sv. Mihovil i najveći oko Martello-tornja na Monte Grossu. Proširuju se i nadopunjuju utvrde Punta Christo i podiže više poligonalnih poljskih utvrda i podzemnih nastamba na više lokacija. Prva je kružna utvrda na Velikome Brijunu dovršena 1854. godine. Na Fiželi, Stoji i Muzilu te duž zapadne obale otoka Sv. Andrije izgrađene su do 1868. godine veće obalne poligonalne kazamatirane topničke bitnice. Tri su veća kružna tornja i obrambene zidine arsenala dovršeni početkom 1862. godine. S napretkom su se tehnologije gradnje i ratovanja mijenjali materijali izgradnje kao i arhitektura te tipologija građevina. Punta Christo nadograđuje se i postaje 1895. godine najsnažnijom obalnom utvrdom topništva Austro-Ugarske Monarhije. Pulski se obrambeni sustav od 1908. do 1917. godine postupno nadopunjavao te povezivao u tri utvrđene crte s rovovima, žičanim zaprekama, minskim poljima na moru i na kopnu, pješačkim putovima i poljskim uskotračnim kolosijecima za opskrbu, stražarnicama, potpornim točkama te stalnim i pokretnim bitnicama.⁶⁷

Pulski je sustav bio podijeljen u 17 obrambenih odsjeka koji su sa svih strana zatvarali grad prema kopnu i prema moru. Sva su tri sustava, to jest skupine utvrda, odvojene utvrde te utvrđena crta bojišnice tijekom Prvoga svjetskog rata ujedinjene u Tvrđavu

---

⁶⁶ Balota, M. (2005) *Puna je Pula*, Amforapress, str. 42-43.

⁶⁷ Istarska enciklopedija (<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2877>) 16.3.2023.

Pula koja zauzima kopneno područje s otocima na prostoru od Linskoga do Raškoga kanala i do Premanture, s miniranim akvatorijem, s četirima zrakoplovnim lukama i skupinom utvrda na Malom Lošinju. Prostire se na 700 kilometara kvadratnih te je najsloženiji austrougarski fortifikacijski sustav u Europi.

Kratkim je povijesnim pregledom izgradnje obrambenoga fortifikacijskog sustava u Puli vidljivo koliko se mnogo gradilo i razvijalo fortifikacijsko graditeljstvo. Na sustavu su radili brojni poznati arhitekti toga doba i on je građen kamenoklesarskom tehnikom koja se danas više ne koristi. Izgradnja je tih sustava pratila i inovacije u graditeljstvu pa tako neke od posljednje izgrađenih utvrda imaju kupole od armiranoga betona. Mnogobrojni su javni radovi privlačili radnu snagu u taj nekada zapušten i malaričan grad te stvarali kapital. Pula je grad koji je na početku austrijske vladavine grad od svega 926 stanovnika. Bio je ograđen srednjovjekovnim obrambenim zidinama, pun antičkih i rimskih spomenika te ruševnih kuća i zgrada, ali austrijska ga vladavina pretvara u veliko gradilište od 2000 hektara. Od 214 zgrada koje su se nalazile na širem području grada Pule, a uključuju i građevine arsenala kao i fortifikacije, 1880. godine na istome je području 1245 zgrada, dok se broj stanovnika grada u tim godinama povećava osam puta, s 1040 na 25 427 stanovnika. Također je u to vrijeme u centru Pule, točnije starogradskej jezgri, živjelo više stanovnika, nego danas. Zahvaljujući nazivima utvrda poput Fort Stoja i Fort Monsival, koje su nazvane prema imenima brežuljka na kojima su izgrađene, zabilježenima u kartografskoj dokumentaciji, ostali su zapamćeni i danas su po njima nazvane gradske četvrti. Sve to ukazuje kakav je utjecaj fortifikacijska arhitektura Pule i ratne luke imala na konstrukciju urbanoga prostora, ali i etnokulturni mentalitet te identitet. Također je veliki značaj sustava koji je potpuno preobrazio okruženje i izgled grada.⁶⁸

Fortifikacijski je sustav bio nedostupan javnosti sve do 2000. godine kada ga napušta vojska.

4.2. Trenutno stanje fortifikacija

Od vrlo velikoga broja obrambenih građevina koje su izgrađene, danas je očuvano 50 lokaliteta fortifikacijske baštine Pomorske tvrđave Pule. Na otočju Brijuni,

---

⁶⁸ Balota, M., op.cit., str. 21.

u Općini Bale, u Medulinu, u Ližnjanu i gradu Vodnjanu nalazi se 19 građevina nekadašnjega obrambenog sustava. U samome se gradu Puli nalazi 31 građevina, odnosno 17 utvrda, 8 topničkih bitnica, zidine arsenala, obrambena stražarnica, barutana, laboratorij topništva te skladište hrane i vodocrpilište.⁶⁹

Upravljanje, zaštita i očuvanje baštine u gradu Puli za razdoblje od 2021. do 2030. godine određeno je dokumentima: Provedbeni plan Grada Pule – Pola, Strategija razvoja urbanoga područja Pule, Plan razvoja rada Pule – Pola i nacrt prijedloga Plana razvoja kulture Grada Pule – Pola, kao i njezin razvoj i vizija. U nacrtu prijedloga Plana razvoja kulture Grada Pule stoji da je u participativnome procesu istaknuto kako fortifikacijska baština propada radi nepostojećega plana valorizacije i prezentacije toga dijela baštine. Također je navedeno da je potrebno radi podizanja svijesti lokalne zajednice o toj baštini, kao zajedničkome resursu, razvijati i jačati razne sudioničke modele upravljanja tom vrstom baštine. Kao svjetli se primjer ulaganja u fortifikacijsku baštinu do sada navodi revitalizacija Kaštela.⁷⁰

Ulaganje u fortifikacijski sustav navodi se kao potencijal te se kao prvi korak očuvanja konstatira potreba za izradom Plana upravljanja povijesnom jezgrom grada Pule. Planovi grada za revitalizaciju fortifikacijskoga sustava odnose se na sljedeće aktivnosti: Interpretacijski centar grada Pula – Pola – obnova Fort Bourguignon, Digitalna ruta fortifikacija, Integrirana obnova gradskih utvrda (Kaštel-vanjska vodosprema, Zvezdarnica Monte Zaro, Utvrda na otoku Sv. Andrija). Ističu da je za obnovu potrebno priskrbiti sredstva iz EU fondova, odnosno nezavisna sredstva od gradskoga proračuna za kulturu te kao prepreku naglašavaju neriješene imovinsko-pravne odnose.⁷¹

U nastavku će se predstaviti odabrane utvrde.

UTVRDA SV. JURAJ

Ta je utvrda smještena na brežuljku Monte Ghira, do gradskoga groblja, na mjestu gdje je prije vjerojatno postojala crkvice. Izgrađena je u razdoblju od 1852. do

---

⁶⁹ Ibidem, str. 199.

⁷⁰ Nacrt Plana razvoja kulture Grada Pule-Pola za 2023. do 2030. godine (<https://www.pula.hr/hr/eusluge/ekonzultacije/ekonzultacije-u-tijeku/107/nacrt-plana-razvoja-kulture-grada-pula-pola-za-razdoblje-2023-2030-godine/>) 27.7.2023.

⁷¹ Ibidem

1854. godine te je nadograđivana 1914.godine. Utvrda je kružna i ima promjer od 34 m, a sastoji se od internoga dvorišta i prednjega tambur dvora, ima podrum (cisternu), prizemlje, kat i platformu, odnosno terasu koja je predviđena za topove.⁷²

Utvrda je danas u društvenome vlasništvu, to jest u vlasništvu Grada Pule. U relativno je dobrom stanju, no nije iskorištena niti održavana. Dostupna je za obilazak, ali je unutrašnjost zatvorena za posjetitelje. Izložena je devastaciji i neprimjerenom uporabi.⁷³

UTVRDA MONVIDAL

Potkovasta utvrda, to jest segmentni pulski toranj Monvidal, smješten je na istoimenome brdu, promjera je 37 metara, izgrađena je u vremenu od 1852. do 1854. godine. Nalazi se na 48 metara nadmorske visine, dvoetažna je i sadrži prednji tambur dvor i dvorište. Nakon prestanka korištenja u vojne svrhe kreće neprimjerena uporaba utvrde. Od 1977. godine bila je u zakupu raznih tvrtki te je jedno vrijeme bila noćni bar, kasnije skladište, a poslije toga prostor utvrde služi za proizvodnju plastičnih vješalica. Nakon što je napuštena 2003. godine, 2006. godine je u utvrdi buknuo požar te se cijena štete procijenila na 46.000 eura.⁷⁴ Oko utvrde mjesni je odbor Monvidal organizirao druženja zabavnoga karaktera na kojima se okupljalo čak 500 ljudi iz gradske četvrti koja okružuje utvrdu i onih susjednih.⁷⁵

Danas je sama utvrda u vlasništvu Republike Hrvatske, dok je okoliš oko utvrde u vlasništvu Grada Pule. Kraj utvrde smješten je dječji park i nekoliko klupica za sjedenje, a sama utvrda je zatvorena za posjetitelje i danas je u njoj velika antena. Utvrda je u prilično derutnom stanju i puna smeća.

UTVRDA KAISER FRANZ I.

Na otoku je Sv. Andrije smještena utvrda na 23 metara nadmorske visine. Kružna utvrda promjera 24 metara, kakva nam je danas poznata, izgrađena je 1836. godine. Na brežuljku otočića u šestome se stoljeću nalazio bizantinski samostan i crkva istoga imena kao i otok danas, a 1645. godine djelomično je izgrađena mletačka utvrda. Na ostacima je mletačke utvrde 1807. godine izgrađena napoleonska poljska utvrda te nosi ime Fortezza di Napoleone, a ta se utvrda rekonstruirala i obnavlja od

---

⁷² Krizmanić, A. (2008) *Pulska kruna knjiga II.*, Čakavski sabor, Pula, str.82-84.

⁷³ Pula Fort Centar (<https://www.pulafortcenter.com/hr/fortifikacije/san-giorgio>) 20.03.2023.

⁷⁴ Krizmanić, A., op.cit., str. 98-100.

⁷⁵ Glas Istre (<https://www.glasistre.hr/pula/fort-monvidal>) 21.3.2023.

1830. do 1832. te nosi ime Kaiser Franz. Nadograđuje se u vojne svrhe sve do 1914. godine. Od 1945. godine je napuštena.⁷⁶

Danas je u vlasništvu Republike Hrvatske i Grada Pule. Može ju se obići, no unutrašnjost utvrde je zatvorena za posjetitelje. U vrlo je lošem stanju, cijela obrasla u korov.

UTVRDA VALMARIN

Smještena je na kraju Labinske ulice. Na vrhu Valmarin nalazi se poligonalna utvrda Bradamante, odnosno Valmarin. Ta se pojasna utvrda gradila od 1881. do 1888. godine te je nadograđivana do 1930. godine u nekoliko navrata. U utvrdi je došlo do eksplozije 1943. godine u prostoriji s barutom, a 1972. godine izvedene su instalacije rasvjete kroz skladišta utvrde. Zakopan je rov oko ulaznoga mosta i srušen obrambeni zid puškarnice, prozori utvrde prošireni su, a neki su čak pretvoreni u vrata.⁷⁷

Utvrda je u relativno dobrom stanju te je u vlasništvu Republike Hrvatske i nastanjena je. Nije ju moguće obići.

UTVRDA SAN DANIELE

U Šijani se na brdu Šandalj nalazi poligonalna utvrda, na lokaciji histarske gradine. Ta pojasna utvrda, izgrađena je u razdoblju od 1881. do 1888. godine, a 1914. godine je opremljena u vojne svrhe s mnogo oružja. Na utvrdi je izvedena topnična bitnica 1930-ih te su 1982. godine na utvrdi izvedeni zakloni, maskirana je u zelenilo.⁷⁸

Danas je u relativno dobrom stanju te je u vlasništvu Republike Hrvatske. Napuštena je i nema nikakvu uporabu, ni namjenu.

UTVRDA TURCIAN

Ta je pojasna utvrda, poligonalnoga tipa, smještena na Monte Turcianu na 66 metara nadmorske visine, jugoistočno od mjesta Šikići. Izgrađena je u razdoblju od

---

⁷⁶ Krizmanić, A., op.cit., str. 24-26.

⁷⁷ Ibidem, str. 120-122.

⁷⁸ Ibidem, str. 124.

1881. do 1888. godine, a naoružana je 1903. godine. Nadograđivana je i 1914. godine u vojne svrhe.⁷⁹

Vlasništvo nad utvrdom ima Republika Hrvatska. Utvrda je napuštena, no u relativno dobrome stanju, a okoliš održava skupina mladih entuzijasta.

UTVRDA CASONI VECCHI

Na 55 je metara nadmorske visine smještena, na Monte Paradisu na Vidikovcu, kružna utvrda Casoni Vecchi. Izgrađena je u razdoblju od 1852. do 1854. godine te je 1914. godine prenamijenjena u skladište i vojarnu. Promjera je 34 metara. Godine 1972. ta se utvrda koristi kao omladinski dom te je zaštićena kao arhitektura iznimne vrijednosti. Kreirana je studija uporabne dozvole 1976. godine, kojom se želi utvrdu prenamijeniti u glazbenu školu, no to se nije ostvarilo.⁸⁰

Utvrda je u vlasništvu Grada Pule, a održava ju Udruga Monte Paradiso koja se njome koristi te je u vrlo dobrome stanju. Okoliš je uređen i utvrda je održavana, a u neposrednoj se blizini nalazi mnogo obiteljskih kuća.

UTVRDA SAN MICHELE

Segmentni pulski toranj, kojemu je hrvatski naziv Sv. Mihovil, promjera je 37 metara te se nalazi na istoimenome brdu. Izgrađena je u razdoblju od 1851. do 1854. godine. Kako bi se utvrda mogla izgraditi, srušen je bizantinski kompleks benediktinskoga samostana i trobrodne bazilike Sv. Mihovila zajedno s grobnom kapelom Sv. Klementa iz šestoga stoljeća. U okviru je civilne bolnice utvrda od 1846. godine sve do danas. Godine se 1943. izgradio ulaz u protuzračno sklonište za osoblje i pacijente bolnice, a 1945. godine smještene su obitelji koje su ostale bez svojih kuća. U tome je razdoblju i zazidan prsten u unutrašnjemu dvorištu.⁸¹

Utvrda je danas u vlasništvu Opće bolnice Pula te se koristi kao skladište za zapaljive tekućine. U vrlo je lošem stanju te je srušen prednji tambur s dvorom koji je inače sastavni dio takve vrste utvrde. Utvrda je zatvorena za posjetitelje, no moguće ju je obići.

---

⁷⁹ Ibidem, str. 128.

⁸⁰ Ibidem, str. 90-92.

⁸¹ Ibidem, str. 102-104.

UTVRDA MARIE LOUISE

Obalna se utvrda nalazi na poluotoku Muzil. Smještena je ponad Rta Kumpare, a 1820. godine zabilježena je u katastru kao otvorena poljska utvrda. Nadograđuje ju se sve do 1914. godine u vojne svrhe. Oštećena je u savezničkome bombardiranju 1945. godine. Nakon 1947. godine koristi se kao skladište.

Danas je utvrda u vlasništvu Republike Hrvatske, iako je prije pripadala Gradu Puli, no to je izmijenjeno 2011. godine. U relativno je dobrome stanju. U toj je utvrdi generalnim urbanističkim planom Grada Pule utvrđena javna i društvena namjena, unutar koje je moguće realizirati i sadržaje iz grupe kulturnih djelatnosti te se želi u utvrdi otvoriti vojno-pomorski muzej, no to se nije ostvarilo.⁸²

UTVRDA MUSIL

Obalna je kružna utvrda smještena na istoimenome brdu na 81 metar nadmorske visine. Izgrađena je od 1852. do 1855. godine s promjerom od 35 metara, a nadograđivana je sve do 1914. godine pa se tako uz nju nalazi i topnička bitnica. Oštećena je u savezničkome bombardiranju 1945. godine. Tijekom 1987. i 1988. godine kroz utvrdnu su provedene električne kao i ostale instalacije.⁸³

Danas je koristi Hrvatska vojska. U dobrom je stanju te je zatvorena za posjetitelje, iako ju je moguće obići.

UTVRDA STOJA

Obalna blindirana poligonalna utvrda nalazi se na istoimenome poluotoku. Kroz 1859. i 1860. godinu izgrađena je povećana kazmatirana obalna poligonalna topnička bitnica, a nadograđivana je sve do 1914. godine te postaje kakva je danas. Bombardirana je i oštećena 1945. godine. Za vrijeme talijanske vlasti u utvrdi su izgrađene konjušnice i garaže, a zatim dječje ljetovalište. JNA ju preuzima 1947. godine, u utvrdnu se uvodi struja i voda te se koristi kao skladište. Od 1974. do 1978. godine pretvorena je u diskoklub.⁸⁴

---

⁸² Glas Istre (<https://www.glasistre.hr/pula/planovi-usvojeni-ali-se-i-dalje-nista-ne-dogada-grad-je-zelio-utvrdnu-maria-luisa-drzava-dobila-spor-564862>) 21.3.2023.

⁸³ Krizmanić, A. op.cit., str. 74-77.

⁸⁴ Ibidem, str. 110-114.

Utvrda je danas u vlasništvu Grada Pule, a njome upravlja turistička kompanija Arena Hospitality Group. Moguće ju je obići, no unutrašnjost je zatvorena za posjetitelje. Zapravo je slabo vidljiva jer je prilično zapuštena, obrasla korovom i borovima.

UTVRDA POMER

Na brdu Kaštijun smještena je poligonalna utvrda Pomer. Izgrađena je u razdoblju od 1881. godine do 1888. godine. Nadograđivana je 1914. godine. U posjedu JNA je od 1947. godine i koristi se kao skladište streljiva, kao kuhinja i straža. Od 1977. godine koristila ju je kao skladište MS intendantska služba, a 1978. godine ispred utvrde smještena je farma stoke. Za svinjarstvo se koristila 2008. godine te je neadekvatno nadograđivana suvremenim građevinskim komponentama.⁸⁵

Vlasništvo nad utvrdom ima Republika Hrvatska. Danas je u utvrdi smješteno sklonište za pse kojim upravlja Udruga Snoopy. Nije moguće razgledati samu utvrdu, no moguće ju je obići.⁸⁶

UTVRDA BOURGUIGNON

Nalazi se na Monsivali u Puli, obalna je kružna utvrda. Izgrađena je u razdoblju od 1852. do 1853. godine te je nadograđivana 1866. i zadnje 1914. godine. Za vrijeme talijanske vladavine koristi se kao skladište prehrambenih proizvoda, a nakon rata je napuštena i devastirana. JNA koristi prizemlje utvrde, a kada ju daju u najam HTP-u Brioni pretvara se u toplanu, skladište i kotlovnicu turističkoga naselja Zlatne stijene. Tijekom tih radova utvrda biva prilično devastirana te neprikladno obnovljena, a neki su dijelovi zapušteni.

Utvrda je u vlasništvu Grada Pule, a njome upravlja Arheološki muzej Istre, no utvrdu isključivo upotrebljava kao depo. Događanja u utvrdi organizira Grad Pula ili organizatore odabire preko natječaja. Povremeno se održavaju koncerti elektroničke glazbe, osim toga utvrda je prazna i unutrašnjost je zatvorena za javnost, no moguće ju je obići s vanjske strane.⁸⁷

Kroz Interreg program CBC Italija-Hrvatska od 2021. do 2027. godine planira se revitalizacija i valorizacija utvrde. Program Interreg jedan je od ključnih instrumenata

---

⁸⁵ Ibidem, str. 130-132.

⁸⁶ Pula Fort Centar (<https://www.pulafortcenter.com/hr/fortifikacije/pomer>) 21.03.2023.

⁸⁷ Podaci ustupljeni od Slađana Bukovac, Arheološki muzej Istre

Europske unije koji kroz financiranje projekata podržava prekograničnu suradnju. Cilj je projekta da se zajednički riješe izazovi koji su isti za države koje surađuju te da zajedničkim snagama pronađu rješenja.⁸⁸ Program Interreg Italija-Hrvatska odnosi se na područje Jadranskoga mora dviju država, nastavlja se na projekt Program Interreg Italija-Hrvatska tijekom programskoga razdoblja od 2014. do 2020. godine, a bit će dodatno podržan u narednome razdoblju od 2021. do 2027. godine. Strategija tekućega programa podržava promicanje održivoga gospodarskog razvoja kroz politike zelenih i plavih inovacija, zaštitu prirodnih dobara, jačanje institucionalnih kapaciteta i smanjenje prekograničnih prepreka, provedbu rješenja održive prekogranične mobilnosti te valorizaciju kulturne baštine kroz održive i raznolike turističke proizvode.⁸⁹

Grad Pula prijavio se na prvi poziv programa Interreg Italija-Hrvatska projektnom prijavom FORTIC - „From remains of the war to the architecture of peace incross-border are of Italy-Croatia“. Početak je aktivnosti toga projekta planiran početkom 2024. godine u trajanju od 30 mjeseci. Brojne aktivnosti koje će se odvijati u tome periodu bit će vezane za održivi kulturni turizam i očuvanje tradicijske baštine s naglaskom na prekograničnu suradnju. Utvrda Bourguignon se planira u sklopu toga projekta revitalizirati te Grad planira izraditi dokumentaciju kao podlogu za daljnje aktivnosti s ciljem da u budućnosti ta fortifikacija postane mjesto interpretacije i oživljavanja povijesti, da bude na usluzi lokalnome stanovništvu te dostupna ostalim posjetiteljima.⁹⁰

4.3. Fortifikacije u uporabi

Od većega broja očuvanih fortifikacija u Puli, nekoliko je njih pronašlo novu namjenu i ulogu u suvremenome dobu. U nastavku će se predstaviti kako su revitalizirane i u koje se svrhe koriste nekadašnji vojni prostori.

---

⁸⁸ Interreg (<https://interreg.eu/about-interreg/>) 30.3.2023.

⁸⁹ Interreg Italija-Hrvatska (<https://www.italy-croatia.eu/web/it-hr-interreg-2021-2027>) 30.3.2023.

⁹⁰ Regional Express: Valorizacija i očuvanje utvrde Bourguignon (<https://www.regionalexpress.hr/site/more/valorizacija-i-ochuvanje-utvrde-bourguignon>) 30.3.2023.

Mletačka utvrda – Hafenkastell

Na vrhu pulskoga brežuljka u samome centru grada Pule smještena je utvrda Hafenkastell. Na toj je lokaciji na 32 metra nadmorske visine u predrimsko doba postojalo prvo protuurbano naselje Histra. Zbog povoljne strateške pozicije, na tome se mjestu kroz stoljeća ruši i gradi sve do izgradnje utvrde kakva nam je poznata danas, pa je tako od drugoga stoljeća prije Krista do otprilike desetoga stoljeća bio smješten rimski Castrum – utvrda. Nakon toga izgrađen je srednjovjekovni kaštel koji je djelomično srušen 1335. godine te se izgradila barokna mletačka utvrda pod nadzorom vojnoga inženjera Antoine De Villea u 18. stoljeću. Kako Pula dolazi pod vlast Habsburške monarhije, ta se mletačka utvrda sredinom 19. stoljeća obnavlja i rekonstruira dodavanjem kazmata, obrambenim nasipima, bunarima i izvedbom obrambenoga jarka te drugim vojnim dodacima suvremenim za to doba. Utvrda u razdoblju od 1861. do 1876. godine postaje i važna komunalna građevina jer se u njoj gradi više vodosprema. Time utvrda postepeno gubi svoju obrambenu funkciju i postaje vojarna i promatračnica. Početkom se 20. stoljeća gradi armiranobetonski toranj te se potpuno gubi fortifikacijski karakter utvrde. Tijekom Prvoga ili Drugog svjetskog rata u živoj je stijeni ispod utvrde izdubljeno protuzračno sklonište koje ima tri ulaza/izlaza na jugu i sjeveru oko same utvrde. Povijesni je muzej Istre otvoren 1961. godine u Kaštelu nakon ukidanja vodosprema.⁹¹

Danas je utvrda u vlasništvu Grada Pule. Moguće ju je obići te je unutrašnjost dostupna za razgledavanje. U njoj je smješten Povijesni i pomorski muzej Istre, javna kulturno-znanstvena ustanova, koji je specijaliziran za područje Istarske županije. Muzej, uz djelatnosti koje obavlja, ima 18 zbirki u koje je raspoređeno 10 000 predmeta političkoga, kulturno-povijesnoga, etnografskoga i vojnoga karaktera. Od 2011. godine tunelima Zerostrasse također upravlja Povijesni i pomorski muzej Istre, a od 2015. godine Muzej upravlja i centrom za posjetitelje Herman Potočnik Noordung koji je smješten u renoviranoj austrijskoj vodospremi. Kuća fresaka u Draguču od 2016. godine također djeluje u sklopu Muzeja. Muzej ima i Edukativno-pedagoški odjel od 2009. godine, koji približava Muzej te prezentira, odnosno educira različite grupe korisnika. U sklopu Muzeja djeluje i knjižnica namijenjena muzejskome osoblju, a

---

⁹¹ Krizmanić, A. op.cit., str. 12-14.

tijekom ljetnih mjeseci u otvorenome se atriju utvrde održavaju razne manifestacije kulturno-zabavnoga karaktera.⁹²

Projekt Fort centar Pula, kojim se pulski fortifikacijski sustav predstavlja kao novi kulturno-turistički proizvod, kreće s provedbom programa krajem 2020. godine, a završava u studenome 2022. godine. Kako bi se aktivirao i unaprijedio vrlo velik potencijal dijela kulturne baštine grada, počinje provedba programa mehanizma Integrirano-teritorijalnoga ulaganja u kulturnu baštinu kroz različite povezane aktivnosti. Cilj je povećati ponudu kulturnih događanja kao i edukativnoga sadržaja za dobrobit stanovnika grada Pule pa i Istre. Također se tim projektom utječe na održivi razvoj turizma i gospodarstva. Nositelj je projekta Grad Pula zajedno s partnerima Povijesni i pomorski muzej Istre i Turistička zajednica Pula. U sklop projekta provedeno je mnogo aktivnosti kojima se kreirao izložbeni prostor u istočnoj kortini utvrde, gdje je danas smještena prezentacija pulskoga fortifikacijskog sustava pomoću multimedije i suvremene tehnologije poput virtualne stvarnosti i drugih. Utvrda se dizalom povezala s tunelima ispod nje.⁹³

Fort Verudela – Akvarij

Obalna blindirana poligonalna utvrda Verudella nalazi se na poluotoku istoga imena. Nakon 1947. godine utvrda je neupotrebljiva zbog devastacije i zapuštenosti te je u vlasništvu JNA. Utvrdu preuzima u najam i adaptira HP Veruda, no na kraju opet biva zapuštenom.⁹⁴

Projekt revitalizacije i uspješne prenamjene kreće 2002. godine kada ga preuzima doktorica biologije i oceanologije Milena Mičić. Postupnom se prenamjenom utvrda pretvara u akvarij u kojemu se danas nalazi preko 250 životinjskih vrsta Jadrana i Mediterana.⁹⁵ Utvrda je 2008. godine upisana u Registar zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske.⁹⁶

Aquarium Pula u privatnom je vlasništvu tvrtke koju je osnovala znanstvenica dr. sc. Milena Mičić. Tvrtka je iz maloga obiteljskog poduzeća prerasla u tvrtku koja danas zapošljava 30 djelatnika. Akvarij je nacionalno prepoznat kao edukativno-znanstveno

---

⁹² Povijesni i pomorski muzej Istre (<https://www.ppmi.hr/hr/muzej/o-muzeju/>) 23.3.2023.

⁹³ Fort centar Pula (<https://www.pulafortcenter.com/hr/projekt>) 23.3.2023.

⁹⁴ Krizmanić, A. (2008) Pulska kruna knjiga II. Čakavski sabor, Pula, str. 116-117.

⁹⁵ Aquarium Pula (<https://aquarium.hr/hr/fortifikacije>) 17.3.2023.

⁹⁶ Istra Culture (<https://www.istria-culture.com/utvrda-verudela-i142>) 17.3.2023.

središte te posluje s ciljem održivosti. U sklopu akvarija nalazi se Centar za oporavak morskih kornjača te se kreiraju razni projekti s ciljem očuvanja bioraznolikosti i životinja u moru u koje se uključuje lokalna zajednica. Aquarium Pula danas je jedna od najpoznatijih atrakcija u Puli. Na prostoru akvarija prezentirana je i povijest te valorizacija same fortifikacije.⁹⁷

U 2022. godini započeo je projekt u kojemu se akvarijski postav širi na pomoćni objekt – bateriju San Giovanni, koja zajedno s utvrdom Verudela čini jedinstveni obrambeni sustav. Upravo se 9. svibnja 2023. godine, na 150. godišnjicu austrougarske polarne ekspedicije i povodom Dana Europe otvara dvogodišnji projekt Aquariuma Pule – stalna egzotična postava. Tim se projektom žele poboljšati životni uvjeti velikih životinja akvarija poput atraktivnih morskih tropskih pasa, tropskih koralja, slatkovodnih i kopnenih vrsta riba kao što je riba Napoleon te tropskih i slatkovodnih raža kao i opasnih meduza. Također se na terasi baterije San Giovanni otvorila i pokretna izložba „Jadranski pomorci na Arktiku“, koja je posvećena 150. godišnjici austrougarske polarne ekspedicije. Izložbom se naglašava važnost hrvatske pomorske tradicije i baštine te upućuje na doprinos hrvatskih mornara u toj ekspediciji. Također se ističe činjenica kako su hrvatski pomorci svojim djelovanjem ostavili trag i u iseljeništvu.⁹⁸

U sklopu je toga projekta u utvrdi Verudela postavljen novi stalni postav naziva Carska i kraljevska zbirka „Gallerion“. Ta se zbirka sastoji od 300 maketa istraživačkih i ratnih brodova, predmeta, oružja, uniformi i dokumenata kao i 150 pripadajućih edukativnih panoa iz doba vladavine Austro-Ugarske Monarhije, a njome se ujedno i predstavlja razvoj života, civilnoga i vojnog, kao i utjecaj mornarice na kulturu života u Puli.⁹⁹

Utvrda Punta Christo

Smještena iznad rta poluotoka koji sa sjevera zatvara pulski zaljev, ta je obalna utvrda dobila naziv po crkvici Kapella del Christo. Gradnja najveće obalne blindirane utvrde krenula je 1836. godine, kada je izgrađen toranj promjera 10,40 metara s fiksnim mostom te se od 1857. do 1859. godine izgradila utvrda pulski toranj koja je integrirala tu prvu manju utvrdi unutar nove. Kroz godine se nastavila nadograđivati sve do 1914. godine, kada postaje najsnažnija moderna utvrda mornarice. Bombardirana je i manje

---

⁹⁷ Aquarium Pula (<https://aquarium.hr/hr/tko-smo>) 17.3.2023.

⁹⁸ Pozivnica za svečano otvorenje Aquarium Verudela

⁹⁹ Ibidem

oštećena 1945. godine, a potpuno je napuštena od 1980. godine. Izložena je pljački kamena nakon 1990. godine.

Grad Pula vlasnik je utvrde, a njome upravlja Udruga prijatelja obalne utvrde Punta Christo. Ta udruga već 25 godina radi na čišćenju, uređenju i revitalizaciji utvrde koja ima 10 000 metara i 270 prostorija. Pod upravom udruge, u fortifikaciji se izradila kompletna infrastruktura struje kao i razne renovacije i obnove. Udruga se financira od donacija i prodaje ulaznica raznih programa i događaja, poput izložbi koje organizira u fortifikaciji, a također u prostoru utvrde djeluje i bar. Udruga prijatelja obalne utvrde Štinjan sudjelovala je kao partner u mnogim glazbenim događajima i festivalima, poput Life Celebration, Future Nature, Seasplash, Slurp, Outlook i Dimensions.¹⁰⁰

Iz Udruge kažu kako im je cilj čišćenje i daljnja revitalizacija obalne utvrde Punta Christo te žele educirati buduće generacije, kako bi se ih se osvijestilo o važnosti očuvanja utvrde. Radi toga udruga surađuje s Dječjim vrtićem Dado iz Štinjana, Dječjim vrtićem Istrici i Osnovnom školom Veli Vrh.¹⁰¹

Sudjelovali su i u projektu Adrifort, kojemu je cilj bio pronaći inovativna rješenja u upravljanju, revalorizaciji te ponovnoj upotrebi cijeloga sustava utvrda, s posebnom pažnjom na utvrde Sv. Mihovila i Punta Christo.¹⁰² U sklopu projekta u utvrdi Punta Christo održana je izložba „Stoljeće jedne utvrde“.

4.4. Zaključna razmatranja

Iz kratkoga je povijesnog pregleda vidljivo da je fortifikacijski sustav koji je nastao tijekom austrijske vladavine nad Pulom, koja je trajala 105 godina, imao veliki utjecaj na prostorni razvitak grada. On je bio uvjetovan gradnjom i stalnim unaprjeđenjem građevina obrambenoga sustava. Sustav fortifikacija, koji se sastoji od odvojenih utvrda, tijekom Prvoga svjetskog rata nadogradnjom skupina utvrda i bitnica pretvara se u teritorijalnu tvrđavu koja zatvara cijeli grad. Taj je sustav kreirao osobitu fortifikacijsku arhitekturu koja je oblikovana renesansom i barokom. Prilikom gradnje

---

¹⁰⁰ Podatci ustupljeni od ravnatelja Udruge prijatelja utvrde Punta Christo

¹⁰¹ Ibidem

¹⁰² Ljetna škola Adrifort (2014) *Kulturno-turistički park Štinjan: Grupni rad*, Adrifort, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 66-69.

pratila su se unaprijeđenja ratnih vještina i inovacije gradnje. Te su fortifikacije proizvod umijeća građenje u 19. stoljeću, s umjetničkim vrijednostima i utjecajem na kulturu i život žitelja grada, pripadaju povijesti i kulturi grada. Danas su vrhunsko hrvatsko graditeljsko naslijeđe europskoga značaja koje je prijeko potrebno očuvati za buduće generacije.

Pregledom trenutnoga stanja fortifikacija vidljivo je kako je većina fortifikacija u državnome i/ili gradskom vlasništvu, zapuštena i bez plana revitalizacije i valorizacije. Neke su od utvrda u vrlo lošem stanju radi neadekvatne uporabe tijekom godina. Utvrda Monvidal primjer je devastacije kulturnoga dobra lošim upravljanjem, a ujedno i prikaz želje stanovništva za integracijom utvrde u svakodnevni život, postavljanjem igrališta kraj utvrde kao i okupljanja stanovništva uz zidine utvrde. Utvrde koje su u relativno dobrome stanju, Cassoni Vecchi i Turcian, održavaju grupe mladih entuzijasta i udruge. Utvrda Marie Luise primjer je propuštene mogućnosti valorizacije radi spora neriješenih imovinsko pravnih odnosa. Utvrde Stoja, San Michele i Pomer nastanjene su i njih se koristi, no upravljanje i uporaba utvrda nije u suradnji s konzervatorima niti prilagođena očuvanju fortifikacija i kulturne vrijednosti koju one nose. Utvrda Bourguignon je od navedenih utvrda možda u najboljemu položaju jer njome upravlja Arheološki muzej Istre, ali i zbog projekta Interreg kojim bi se trebala revitalizirati.

Od velikoga broja utvrda koje su smještene u Puli, tri su utvrde u uporabi. Fort Hafenkastell (Kaštel), Fort Verudela i baterija San Giovanni primjeri su kako je utvdama moguće udahnuti novi život i valorizirati ih. Prve su dvije utvrde potpuno obnovljene te su prikladno predstavljene. Fort Punta Christo održava i njome upravlja Udruga – grupa mladih entuzijasta, koja na svoju inicijativu radi na očuvanju i valorizaciji. Te se utvrde aktivno koriste i imaju vrijednost i u današnjemu vremenu, iako je njihova prvobitna funkcija izgubila bit. Radi se i na zaštiti, obrazovanju i informiranju lokalnoga stanovništva i šire javnosti o njihovoj važnosti. Prema tomu te se tri utvrde u pulskome fortifikacijskom sustavu ističu kao primjeri dobre prakse.

Analizom prikupljenih podataka može se zaključiti da je radi posebnosti fortifikacijske baštine i dosadašnjega zanemarivanja toga dijela baštine, potreban jedinstven model upravljanja pulskim fortifikacijskim sustavom.

5. ISTRAŽIVANJE – POTENCIJALNI MODEL UPRAVLJANJA PULSKOM FORTIFIKACIJSKOM BAŠTINOM

Nakon prva dva poglavlja u kojima je obrađeno participativno upravljanje i fortifikacijska baština općenito te nakon trećega poglavlja u kojemu je predstavljena odabrana fortifikacijska baština u Puli kao i analiza trenutnoga stanja, osmišljeno je i provedeno istraživanje o potencijalnom modelu upravljanja fortifikacijske baštine u Puli. Prikazat će se, u ovome poglavlju, hipoteze i ciljevi istraživanja, materijali, korištene metode i dobiveni rezultati. Na kraju će se prikupljeni podatci zajedno s prijašnjom analizom sažeti u SWOT analizi.

5.1. Ciljevi i hipoteze

Predmet istraživanja je percepcija vrijednosti fortifikacijske baštine kao iznimne vrijednosti na lokalnoj razini koju je potrebno očuvati i valorizirati, a svrha je istražiti kakvo je mišljenje ključnih dionika o participativnome upravljanju. Iz navedenoga proizlaze i ciljevi istraživanja, koji glase: uvidjeti koliko su ključni dionici upoznati s fortifikacijskom baštinom u Puli te žele li sudjelovati u njezinoj prenamjeni. Shodno tomu, postavljene su dvije hipoteze. Prva hipoteza glasi kako je fortifikacijska baština važna vrijednost grada, velikoga potencijala, koju je potrebno sačuvati za nadolazeće generacije, iako trenutno ne postoji model upravljanja i valorizacije. Nadalje, druga je hipoteza da je lokalno stanovništvo upoznato s fortifikacijskom baštinom i da postoji interes za sudjelovanje u valorizaciji i participativnom upravljanju fortifikacijskom baštinom.

5.2. Metode i materijali

Za potrebe istraživanja korištene su metode prikupljanja podataka, koje su u ovome slučaju anketa i intervju. Rezultati ankete kojom su istraženi stavovi stanovnika će se prikazati kvantitativno, dok će se stavovi iz intervjua sa stručnjacima prikazati

kvalitativno, korištenjem metode analize i sinteze.¹⁰³ S obzirom na to da se radi o participativnome modelu upravljanja u kojemu sudjeluju svi ključni dionici, za potrebe istraživanja kreirana su pitanja za polu strukturirani intervju za stručnu javnost i anketa za lokalno stanovništvo. Također su kreirana pitanja za podsjetnik za intervju za stručnjake, predstavnike institucija koje predstavljaju primjere dobre prakse iz trećega poglavlja: Tvrđavu kulture Šibenik i Društvo prijatelja dubrovačkih starina.

Prvo su kreirana pitanja za intervju za stručnu javnost, koji je upućen institucijama i organizacijama, dostupna u Prilogu 1. Upitnik je u obliku Word dokumenta poslan elektroničkom poštom ključnim dionicima, to jest predstavnicima deset institucija i organizacija: Grad Pula, Povijesni i pomorski muzej Istre, Turistička zajednica grada Pule, Akvarij Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Udruga Punta Christo, Županijski odjel za kulturu, Arheološki muzej Pula, Ministarstvo kulture i Konzervatorski odjel u Puli.

Zatim je kreirana anonimna *online* anketa za lokalno stanovništvo pomoću Google obrazaca koja je dostupna na linku: <https://forms.gle/1FLBj6quXTBp5p8HA> (zadnji put posjećeno 20.7.2023.) koja je dostupna u cijelosti u Prilogu 2. Pomoću prva tri pitanja prikupljaju se sociodemografski podatci, od preostalih 11 pitanja četiri su zatvorenoga tipa, a sedam otvorenoga. Rezultati su prikupljeni kroz mjesec dana, a anketa je prosljeđena ispitanicima putem društvenih mreža.

Nakraju su kreirana pitanja za intervju za organizacije koje su primjeri dobre prakse iz Šibenika i Dubrovnika, to jest Tvrđavi kulture Šibenik i Društvu prijatelja dubrovačkih starina Dubrovnik. Upitnik se sastoji od 6 pitanja otvorenoga tipa. Upitnik je u obliku Word dokumenta poslan elektroničkom poštom, a pitanja su dostupna u Prilogu 3.

5.3. Rezultati

Prikupljeni su rezultati *online* anketnoga upitnika za lokalno stanovništvo i odgovori stručne javnosti prvo analizirani, a zatim je korištena metoda sinteze kako bi se došlo do rezultata istraživanja koji slijede u nastavku.

---

¹⁰³ Lamza Posavec, V. (2021). *Metodologija društvenih istraživanja: temeljni uvidi*. Zagreb: Institut društvenih djelatnosti Ivo Pilar, str. 116.

5.3.1. Stavovi lokalnih eksperta

Od institucija i organizacija kojima je poslan intervju, a one su: Grad Pula, Povijesni i pomorski muzej Istre, Turistička zajednica Grada Pule, Akvarij Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Udruga Punta Christo, Županijski odjel za kulturu, Arheološki muzej Pula, Ministarstvo kulture i Konzervatorski odjel u Puli, ostvaren je kontakt telefonski, mailom ili osobno te su prikupljeni odgovori predstavnika svih deset institucija. Stavovi stručne javnosti će biti predstavljeni u nastavku kroz analizu 11 pitanja koja su postavljena u okviru intervjua.

Odgovarajući na prvo pitanje, većina lokalnih eksperata smatra da stanovnici grada Pule nisu dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom u Puli, to jest da su stanovnici upoznati s postojanjem fortifikacija, ponajviše onih u uporabi poput Kaštela i Verudele te onih koje se nalaze u gradskim četvrtima (npr. Monvidal), no nisu svjesni njezine vrijednosti i značaja.¹⁰⁴

Stav stručnjaka u drugome pitanju o tome rade li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli dovoljno je podijeljen. Četvero predstavnika stručne javnosti je mišljenja da se radi dovoljno u okviru svojih mogućnosti, iako postoje nedostaci poput nepovezanosti institucija prilikom određivanja prioriteta i projekata te promocije pojedinačnih utvrda, a ne sustava kao cjeline. Ostalih šest predstavnika smatra kako se ne radi dovoljno na obrazovanju opće javnosti o tematici te ističu kako trenutno trud i entuzijizam pojedinca nadilazi inicijativu države i vlasti te ukazuju na nekoliko dobrih primjera. Na drugi dio pitanja što se još može učiniti po tom pitanju, većina ih navodi kako bi se obrazovanje o toj tematici trebalo uvesti u obrazovni sustav, kreirati predavanja, radionice i projekte na tu tematiku, javne tribine, dane otvorenih vrata te se naglašava važnost dijaloga i suradnje nadležnih institucija.¹⁰⁵

Na treće pitanje u vezi mišljenja predstavnika o razlogu važnosti fortifikacijske baštine svi se slažu kako se radi o baštini iznimne povijesne vrijednosti. Naime ta je baština dio lokalnoga i nacionalnog identiteta te je njezina gradnja uvjetovala razvoj i prostorno uređenje grada, a imala je i društveni te kulturološki učinak na žitelje grada. Ona daje

---

¹⁰⁴ Podaci prikupljeni putem intervjua dostupni u Prilozima

¹⁰⁵ Ibidem

uvid u razvoj vojne strategije, graditeljstva, arhitekture i inženjerstva. Danas pruža edukativni i ekonomski potencijal te u okviru europskoga konteksta potencijal za međunarodnom suradnjom.¹⁰⁶

Veći dio stručnjaka u četvrtome pitanju odgovara kako smatra da uopće ne postoji model upravljanja fortifikacijskom baštinom. Četiri predstavnika navode da je aktualan model upravljanja vrlo loš i neučinkovit. Kao primjer efikasnijega modela upravljanja na primjeru nekoga drugog povijesnog grada s fortifikacijama većina predstavnika navodi Italiju i Poljsku, to jest Veronu i Krakov, a također se navode i Šibenik te Dubrovnik.¹⁰⁷

Peto je pitanje vezano za prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine, a gotovo svi ističu neriješene imovinsko-pravne odnose, to jest pitanje vlasništva pulskih fortifikacija i nedostatak financijskih sredstva kao prepreku. Zatim se ističe nedovoljna ili u nekim slučajevima nepostojeća komunikacija te kooperativnost između nadležnih vlasti, institucija i stručnjaka u planiranju projekata te upravljanju sustava. Ističe se i problem nedostatka specijaliziranih stručnjaka, odnosno stručni kadar s obzirom na to da ta vrsta baštine zahtjeva specifičan pristup pri revitalizaciji i valorizaciji iste te dva predstavnika naglašavaju kako u Gradu nedostaje „*Odjel za upravljanje fortifikacijama grada Pule*“. Također se spominje nedostatak jasne vizije, postavljanja te tematike kao prioriteta i jedinstvenoga plana upravljanja fortifikacijskom baštinom.¹⁰⁸

Na šesto pitanje, smatraju li stručnjaci da je participativni model upravljanja optimalan model upravljanja fortifikacijskom baštinom, mišljenje stručnjaka podijeljeno. Stav polovice predstavnika je pozitivan to jest smatraju da je taj model optimalan jer uključuje perspektivu svih dionika, pod uvjetom da se poštuju pravila struke svih uključenih dionika. Druga polovica stručnjaka smatra kako bi participativni model otežano funkcionirao te naglašavaju negativne prepreke na koje se nailazi u tome modelu upravljanja, poput otežane komunikacije i neslaganja između dionika te zahtjevnih projekata koji iziskuju velike financijske i vremenske napore.¹⁰⁹

---

¹⁰⁶ Ibidem

¹⁰⁷ Ibidem

¹⁰⁸ Ibidem

¹⁰⁹ Ibidem

U sedmom se pitanju ispituje stav stručnjaka o uključivanju lokalne zajednice u proces revitalizacije i valorizacije fortifikacijske baštine te se slažu da je to potrebno. Većina ističe kako uključivanje lokalne zajednice u te procese mora biti plansko i da je ponajprije važno uključiti lokalne stručnjake za tu tematiku. Jedan od predstavnika upućuje na važnost uključivanja lokalne zajednice u sam proces donošenja odluka.¹¹⁰

Osmo pitanje ispituje bi li se prenamjena fortifikacijske baštine trebala usmjeriti na potrebe lokalnoga stanovništva ili u turističke svrhe, stav gotovo svih je kako je moguće oboje zbog veličine pulskoga sustava, to jest dostupnoga prostora. Kao izuzetno važno naglašava se održivi pristup prilikom pronalaska prenamjene kao i pažnja da se prostor ni kratkoročno niti dugoročno ne devastira. Također se upućuje na potrebu analize samoga prostora .kako bi se pronašla adekvatna svrha te da treba uzeti u obzir što je najbolje za lokalnu zajednicu, a zatim na ekonomsku korist i turističku valorizaciju. Kao najprihvatljivije namjene navode da je važno ponuditi atraktivan i kvalitetan sadržaj, koji može biti vrlo širokoga spektra, odnosno od edukativnih i znanstvenih sadržaja poput muzeja i centra za mlade pa sve do industrijskih grana i gastro ponude, poput hotela ili restorana.¹¹¹

Deveto je pitanje vezano za interes lokalnoga stanovništva za volontiranje, to jest sudjelovanje u revitalizaciji baštine po uzoru na primjere dobre prakse u Šibeniku i Dubrovniku. Stav velike većine je da je lokalno stanovništvo zainteresirano za volontiranje, na što ukazuje i uključivanje u dosadašnje projekte i kreaciju udruga entuzijasta koji održavaju neke od fortifikacija. Naglašava se kako je za uspješno volontiranje, to jest sudjelovanje lokalne zajednice u tome procesu potrebno provesti planski i kontrolirano, da je zapravo potreban dijalog između lokalne samouprave i zajednice pri planiranju i upravljanju baštinom te da se treba kreirati projekt koji revitalizira cijeli sustav s naglaskom na potrebe lokalnoga stanovništva. Preostalih dvoje predstavnika nije sigurno koliki je interes javnosti za sudjelovanjem.¹¹²

Jesu li uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo u dosadašnje projekte i kako, deseto je pitanje, na koje svih deset predstavnika stručne javnosti odgovara da su uključivali na razne načine, bilo uključivanjem u istraživanja ili ankete na tu tematiku ili akcije

---

¹¹⁰ Ibidem

¹¹¹ Ibidem

¹¹² Ibidem

čišćenja fortifikacija, kreacijom i vođenjem stručnih vodstva i obilaska utvrda prilagođenih upravo lokalnome stanovništvu i slično.¹¹³

Na posljednje pitanje koje se odnosi na dodatke sugestije, prijedloge i komentare, odgovorilo je devet od deset predstavnika. Većina odgovora prikazana je u Tablici 1. Neki su odgovori skraćeni te se u cijelosti mogu pronaći u Prilozima rada.¹¹⁴

Tablica 1: Dodatne sugestije, prijedlozi i komentari lokalnih stručnjaka

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?
<i>Predlažemo da se javite i višim kustosicama u Pomorskom i povijesnom muzeju (Katarina Marić i Katarina Povedić) jer su one upoznate a trenutnim stanjem. Tijekom postavljanja izložbe „Fort center Pula“, te su obišle sve utvrde na ovom području, no ne znamo koliko su upoznate s modelom upravljanja, donošenjem odluka o adekvatnoj valorizaciji kulturne baštine itd...</i>
<i>„...općenito cijelo područje sjeverne zone je u lošem stanju, nešto se malo krenulo i sredilo ali opet se sve vratilo na to da je opet imovinsko pravno pitanje ne riješeno. Do kad se to ne riješi, mislim ja razumijem grad oni kažu nit smijemo ulagati u tuđu imovinu bez odobrenja, a sad u ovoj situaciji ni ne želimo, država je jasno rekla ne mi želimo da je to naše onda je na državi da nešto poduzme.“</i>
<i>„...Koristim priliku da vam skrenem pozornost da valorizacija fortifikacijske baštine u svrhu turističkog proizvoda nije uvijek nužno u korelaciji sa ciljevima zaštite i očuvanja baštine jer polazi od sasvim drugih premisa...“</i>
<i>„...Prioritet bi svakako trebao biti - novi model upravljanja...“</i>
<i>Očekujemo kvalitetno napisan rad. Sretno!</i>
<i>Kada bi nadležne institucije bile više zainteresirane za ovu temu, jako puno bi se toga moglo napraviti, ali dok se sa njihove strane ne pokaže nekakva inicijativa, fortifikacijski sustav će dalje nastaviti propadati.</i>
<i>Početak je svega donošenje plana i definiranje što se namjerava učiniti s čitavom fortifikacijskom mrežom te zatim sustavno i fazno krenuti s obnovom tvrđava koje još nisu u funkciji. Inače će se sve svoditi na pojedinačne ideje i pokušaje koje su često kratkog trajanja.</i>
<i>Vlasnik baštine trebao bi biti krovna institucija koja nadzire i kontrolira aktivnosti na samoj baštini. Korisnici baštine trebali bi biti dužni uredno dostavljati minimalno godišnja izvješća</i>

¹¹³ Ibidem

¹¹⁴ Ibidem

o važnim momentima koji se vezuju uz korištenje baštine kao i predlagati (barem na uvid ako ne i na odobrenje) planove budućih aktivnosti i zahvata.

Izvor: Izradila autorica prema prikupljenim podacima iz intervjuja dostupnih u Prilozima

5.3.2. Stavovi lokalnoga stanovništva

Anketni upitnik je ispunio 151 ispitanik, od toga 94 žene (62 %) i 57 muškaraca (38 %). Najviše je ispitanika u dobi od 21 do 30 godine, a najmanje ih je u dobi do 20 godina i od 51 te 61 godine i više. Što se tiče stručne spreme ili zanimanja, ispitanici su mogli upisati željeni odgovor pa su neki upisivali samo stručnu spremu ili zanimanje, a neki oboje. Najviše ispitanika ima SSS što je 45,03 %, dok 27,15 % ima VSS, a ostalih 27,81 % ima VŠS.¹¹⁵

Što se tiče samih pitanja u anketnome upitniku, u prvome su pitanju ispitanici trebali odgovoriti jesu li ili nisu upoznati s fortifikacijskim sustavom u Puli koji je izgrađen za vrijeme austrougarske vladavine – kada je Pula bila glavna ratna luka Monarhije te je većina ispitanika 122 ispitanika (80,7 %) odgovorila da je upoznata s fortifikacijskom baštinom Pule, dok 29 ispitanika (19,3%) nije upoznato.¹¹⁶

Na drugo su pitanje trebali odgovoriti ispitanici koji nisu upoznati s fortifikacijskom baštinom Pule, odnosno oni koji su niječno odgovorili na prvo pitanje. Od 21 ispitanika, njih 17 je odgovorilo potvrdno, to jest da su zainteresirani za upoznavanje pulskoga fortifikacijskog sustava i njezine povijesti što iznosi 80,95 %, a 19,05 %, to jest 5 ispitanika nije zainteresirano.¹¹⁷

U trećemu je pitanju bilo potrebno napisati jesu li posjetili pulske utvrde, i ako jesu, koje su to. Od 151 ispitanika njih je 3 (1,99 %) napisalo da nije posjetilo ni jednu utvrdu, a njih je 7 (4,64 %) napisalo da su posjetili sve utvrde. Preostalih 141 ispitanik (93,38 %) odgovorio je upisivanjem imena jedne ili više utvrda koje su posjetili. Detaljniji je uvid u posjećenost utvrda prikazan u Grafu 1.¹¹⁸

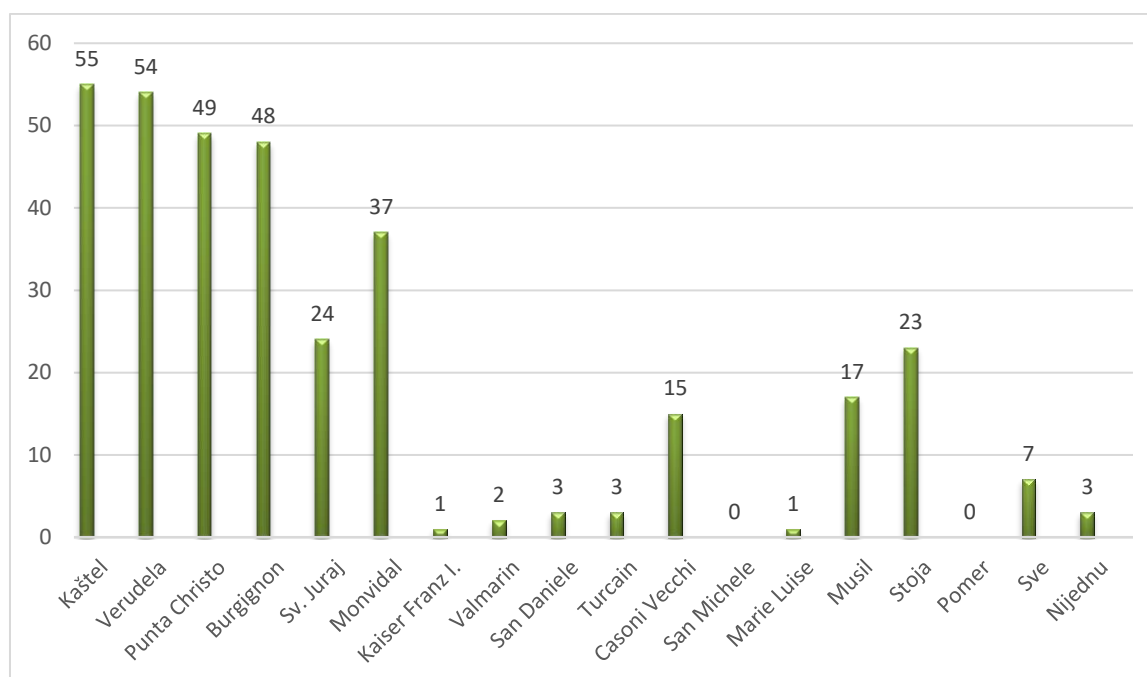
¹¹⁵ Podaci prikupljeni u online anketnom upitniku (dostupni na https://docs.google.com/forms/d/1Z6Q-aY0VtKaKINQCBEY9PF06VSKEOn1yAuK_cQ_r40g/) 27.7.2023.

¹¹⁶ Ibidem

¹¹⁷ Ibidem

¹¹⁸ Ibidem

Graf 1: Posjećenost pulskih utvrda

Izvor: izradila autorica prema podacima istraživanja

Vidljivo je prema podacima iz Grafa 1 kako su najposjećenije utvrde koje su danas u uporabi, odnosno Kaštel, Verudela i Punta Christo te Burgignon u kojemu se održavaju glazbeni festivali, a najmanje su posjećene one teže dostupne i u lošijem stanju.

U četvrtome pitanju, u kojemu se ispituje smatraju li ispitanici da je fortifikacijska baština kulturno dobro koje je potrebno zaštititi i očuvati za buduće generacije 1,99 % (3 ispitanika) odgovara niječno, 1,99 % (3 ispitanika) odgovara da ne zna, dok 96,03 % (145 ispitanika) smatra da je to vrsta baštine koju je važno i potrebno očuvati za buduće generacije. Također na potpitanje zašto fortifikaciju smatraju važnom odgovara njih 59,60 % (90 ispitanika), dok ostalih 36,42 % (55 ispitanika) nije argumentiralo. Većina ih kao razlog očuvanja navodi povijesnu i kulturnu vrijednost (70) te se također u većemu broju odgovora navodi mogućnost ekonomske i gospodarske koristi od adekvatne valorizacije ove baštine (20).¹¹⁹

U petome pitanju 95,36 % (144 ispitanika) odgovara da je fortifikacijsku baštinu potrebno valorizirati, dok 1,99 % (3 ispitanika) odgovaraju da ne znaju treba li je valorizirati, jedan ispitanik odgovara s možda, a 1,99 % (3 ispitanika) odgovaraju kako ju nije potrebno valorizirati. Na potpitanje kako se fortifikacijska baština treba

¹¹⁹ Ibidem

valorizirati odgovorilo je 74,83 % (113 ispitanika). Ispitanici ističu da prenamjenu fortifikacija treba usmjeriti lokalnoj zajednici i njezinim potrebama, ali i da se prenamjenom te baštine može kreirati nova turistička atrakcija. Kao ideje kako je valorizirati navodi se da mogu biti mjesto društvenih i kulturnih događanja, prostor za udruge, interpretacijski centar, zabavno-kulturni prostori, edukativni centar ili muzej. Također se navodi kako bi se prenamjenom istih mogla otvoriti radna mjesta te da je u prenamjeni potrebno slušati stručnjake.¹²⁰

Interes ispitanika za sudjelovanje u valorizaciji šesto je pitanje na koje 39,07 % (59 ispitanika) odgovara niječno, a 60,93 % (92 ispitanika) odgovara da su zainteresirani. Manji broj zainteresiranih odgovara da ne zna kako bi mogli sudjelovati (20), dok ostali pišu da mogu pridonijeti čišćenjem i održavanjem utvrda (25), organizacijom događanja i radionica (16), volontiranjem (10), adaptacijom i uređenjem utvrda i okoliša (5), sudjelovanjem u kreativnome procesu valorizacije (5), kreiranjem i vođenjem ruta (3), u procesu zaštite i očuvanja (3) te znanstvenim istraživanjem (2). Također jedan ispitanik navodi da se bavi filmom pa može sudjelovati izradom filmova o fortifikacijama, a jedna ispitanica navodi da bi sudjelovala u izradi info ploča i panela.¹²¹

U sedmome se pitanju od ispitanika tražilo da odgovore jesu li zainteresirani za sudjelovanje u procesu odlučivanja prenamjene utvrda, na što njih 77,1 % (116 ispitanika) odgovara da jesu, dok preostalih 22,9 % (35 ispitanika) nije zainteresirano.¹²²

Na osmo pitanje, smatraju li ispitanici da se fortifikacijska baština treba iskoristiti u turističke svrhe ili za potrebe lokalnoga stanovništva ili oboje te na koji način odgovaraju sljedeće. Dvoje ispitanika odgovara da „ne zna“, dok 98,68 % (149 ispitanika) odgovara oboje, iako njih 60 naglašava kako je važno prvo zadovoljiti potrebe lokalnoga stanovništva, a onda razvijati u turističke svrhe.¹²³

Deveto pitanje ispituje interes lokalnoga stanovništva za uključivanjem u Klub prijatelja pulskih fortifikacija, odnosno podržavaju li takav oblik udruživanja (kakav postoji u

---

¹²⁰ Ibidem

¹²¹ Ibidem

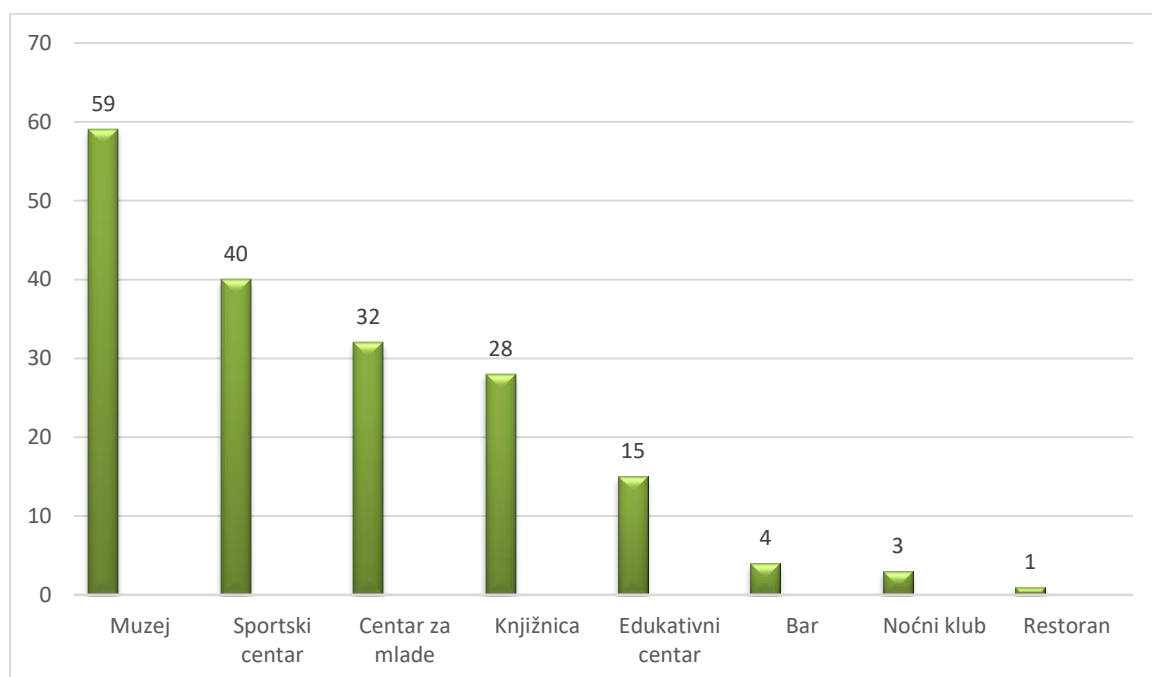
¹²² Ibidem

¹²³ Ibidem

Šibeniku, Dubrovniku, Krakovu...) te je od 151 ispitanika, njih 77,1 % (116) zainteresirano za uključivanje, a njih 22,9 % (35) nije.¹²⁴

U desetome je pitanju trebalo predložiti u što bi se mogla prenamijeniti utvrda Monvidal, 19,87 % (30 ispitanika) nema prijedlog prenamjene, a 7,95 % „ne zna“, dok je najviše prijedloga muzej (59), zatim sportski centar (40) pa centar za mlade (32) te knjižnica (28) i edukativni centar (15). Kao prijedlog prenamjene navodi se i bar (4), noćni klub (3), restoran (1) kao što je prikazano u grafu 2.¹²⁵

Graf 2: Nova namjena utvrde Monvidal

Izvor: izradila autorica prema podacima istraživanja

Posljednje je pitanje jedino bilo neobavezno pitanje u anketi, a odnosilo se na dodatne sugestije, prijedloge i komentare ispitanika. Na njega je odgovorilo 55 ispitanika, odnosno 36,42 % svih ispitanika. Od 55 odgovora njih 69,09 % (38 ispitanika) bilo je da nema dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara. S druge strane, 30,91 % ispitanika koji su odgovorili na to pitanje, njih 17, napisalo je dodatnu sugestiju, prijedlog ili komentar. Odgovori su prikazani Tablici 2.¹²⁶

¹²⁴ Ibidem

¹²⁵ Ibidem

¹²⁶ Ibidem

Tablica 2: Dodatne sugestije, prijedlozi i komentari lokalnoga stanovništva

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?
Nadam se da će se sve fortifikacije dovesti u red. Bez da budu mjesta na kojima se uzimaju novci za grad. Okupiti ljude koji su spremni volontirati i napraviti manifestaciju i od uređivanja.. raditi na tome da to budu mjesta okupljanja i druženja kao što su druge fortice koje se nalaze u samom gradu.
Super tema za Diplomski rad. Ako si zainteresiran/a, možeš probati prezentirati svoj rad i dalje od obrane, možda profesori/ce imaju ideju kome. Tko zna, sa prikupljenim odgovorima i vlastitom željom, napraviti neku pozitivnu promjenu za Pulu i okolicu. :)
Prvo bi se trebale institucije malo više zainteresirati za fortifikacije i pokazati volje u rješavanju problema sa vlasništvom što je preduvjet za poduzimanje bilo kakvih aktivnosti vezane za fortifikacijski sustav.
Želim Vam puno sreće u pisanju Diplomskog rada i još više uspjeha po završetku VSS obrazovanja te da se zaposlite na Vama zadovoljavajuće radno mjesto koje će potaknuti ono najbolje u Vama. :) Sretno!
Obožavam utvrde oko Pule. Da je jedna manja utvrda moja (teško) napravila bi u njoj ugostiteljski obrt, caffe bar ili restoran i hostel.
Sačuvati za budućnost naše djece prirodna bogatstva i naslijeđenegrađevine od kulturološke vrijednosti za domicilno stanovništvo.
Čovjek treba manje biti invazivan, a više usklađivati svoje objesti sa prirodnom i kulturnom baštinom. Zdravorazumski.
Mislim da Dječja kuća u Rijeci ima odličan program, a isto je smještena u staroj, prenamijenjenoj zgradi.
Mislim da bi Pula živnula revitaliziranjem baštine. Po njoj je Pula posebna.
Puli treba brend i na temelju toga da se sagrađe projekt.
Odlično osmišljena pitanja.
Sretno sa promjenama :)
Mislite na mlade.
Samo naprijed!
Za početak makar očistiti da budu prohodni i ne dopustiti da ih gusta priroda proguta!

Izvor: izradila autorica prema podacima istraživanja

Iz Tablice 2. može se vidjeti da su dodatne sugestije, komentari i prijedlozi koji su napisani uglavnom pozitivni i motivirajući.

5.3.3. Stavovi vanjskih eksperata

Tvrđava kulture Šibenik i Udruga prijatelja dubrovačkih starina odgovorili su na pitanja elektroničkom poštom slanjem Word dokumenta. Na prvo pitanje, koje se odnosi na mišljenje ispitanika o uspjehu vlastitih organizacija i razlogu istoga, Tvrđava kulture Šibenik ističe kako je za njihov uspjeh ključno strateško promišljanje, planiranje prioriteta i definiranje jasne vizije, funkcije i ciljeva valorizacije šibenskih fortifikacija te navodi kako se njihovo djelovanje od samoga početka temelji na čvrsto određenim pravcima. Iz DPDS-a naglašavaju važnost suradnje i partnerstva između lokalnih vlasti i pojedinaca te nadležnih institucija.¹²⁷

Uključenost lokalne zajednice kao važan element uspjeha obje organizacije ističu kao vrlo važnim faktorom uspjeha jer su oni, kako navode iz Tvrđave kulture Šibenik *„upravo lokalni dionici partneri i suradnici, ko-kreatori sadržaja i programa te vjerni posjetitelji i promotori lokalne baštine - koji od početka djelovanja ustanove doprinose uspješnom upravljanju“*.¹²⁸

Obje organizacije odgovaraju potvrdno u trećemu pitanju, upoznate su s pulskim fortifikacijskim sustavom, a Tvrđava kulture Šibenik navodi da ima kontakt s Gradom Pulom i Sveučilištem Jurja Dobrile u Puli oko moguće suradnje na revitalizaciji istih.¹²⁹

Model upravljanja baštinom koji se koristi u Šibeniku i Dubrovniku, obje institucije smatraju primjenjivima i u Puli, uz potrebnu prilagodbu specifičnim potrebama sredine uz naglasak na dijalog i dogovor svih dionika.¹³⁰

Na pitanje o kreaciji *Udruge prijatelja pulskih fortifikacija* obje se institucije slažu kako je to jedan od mogućih načina zaštite baštine i uključivanja lokalnoga stanovništva, no obje ukazuju kako je to kompleksan proces u koji je potrebno uključiti sve dionike kako bi se mogao postići dogovor koji ima pozitivan učinak kao za lokalitet tako i sve dionike.¹³¹

---

¹²⁷ Podaci prikupljeni intervjuom dostupni u Prilozima

¹²⁸ Ibidem

¹²⁹ Ibidem

¹³⁰ Ibidem

¹³¹ Ibidem

5.4. SWOT analiza na temelju istraživanja

Na temelju prethodno provedenoga istraživanja, koje ispituje stav lokalnih stručnjaka, lokalnoga stanovništva i vanjskih stručnjaka, moguće je objektivno prosuđivati o snagama, slabostima kao i prilikama te prijetnjama.

Tablica 2. SWOT analiza upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> • bogata kulturno povijesna baština • specifična vrijednost (povijesna, vojna, graditeljska, urbanistička, društvena...) • interes lokalnoga stanovništva i stručnjaka • veličina i brojnost utvrda/građevina	<ul style="list-style-type: none"> • imovinsko pravni odnosi • nema modela upravljanja • nedostatak stručnoga odjela/kadra • nedostatak dokumentacije • nedovoljna financijska sredstva • nedostatak kooperativnosti i dijaloga između vlasti, institucija i lokalne zajednice
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> • podizanje zadovoljstva lokalne zajednice • otvaranje obrazovnih programa • ekonomski i gospodarski pozitivni učinci • kreacija novoga kulturno-turističkog proizvoda • otvaranje novih radnih mjesta	<ul style="list-style-type: none"> • devastacija • otežana komunikacija • velika ulaganja bez osiguranja povratka • nezainteresiranost nadležnih vlasti

Izvor: izradila autorica prema rezultatima istraživanja

Nekadašnji je pulski fortifikacijski sustav iznimno kulturno-povijesno nasljeđe koje daje uvid u povijest i razvoj grada kao i graditeljstva inženjerstva i vojne strategije te fortifikacijsku arhitekturu koja je oblikovana renesansom i barokom, a to sve čini njegovu specifičnu vrijednost. Važno je kao snagu naglasiti interes lokalnih stručnjaka i stanovnika, to jest entuzijasta za fortifikacijsku baštinu, koji je dosada iskazan kroz samoinicijativnu organizaciju akcija čišćenja i održavanja utvrda sustava. Sustav se sastoji od velikoga broja građevina i prostora kojim se proteže, a upravo se njegova

veličina može sagledati kao snaga, jer može primiti vrlo veliki broj različitih sadržaja, kao što i naglašava više predstavnika u intervjuu.

Kao glavna prepreka, odnosno slabost, ističu se neriješeni imovinsko-pravni odnosi koje više predstavnika naglašava kao prvu slabost koju je potrebno razriješiti s obzirom na to da zbog neriješenoga vlasništva dolazi do zanemarivanja održavanja kulturnoga dobra kao i ostalih obaveza. Zatim, ne postoji jedinstveni model upravljanja fortifikacijskom baštinom, a da bi se fortifikacijski sustav adekvatno valorizirao i revitalizirao u cijelosti, ne samo nekoliko utvrda kao što je trenutno slučaj, potrebna je komunikacija i kooperativnost između vlasti, institucija i lokalne zajednice, gdje se nailazi na sljedeći problem odnosno da dijaloga i suradnje između dionika trenutno nema. Na tu slabost skreće pozornost većina predstavnika, što onemogućuje kreiranje unificiranoga modela upravljanja kao i vizije razvoja baštine. Također, nema stručnoga kadra/odjela koji se bavi tom tematikom, što za sobom povlači nedostatak studija, elaborata, analiza i ostale dokumentacije koja je potrebna za stvaranje održivoga načina upravljanja. Upravo radi tih slabosti, zajedno s nedostatkom financijskih sredstva, slabosti su dominantnije jer one nose *specifičnu težinu*, ne samo brojnost nad snagama.

Iako su slabosti brojne, pulska fortifikacijska baština sadrži mnoge prilike. Adekvatnim se upravljanjem i revitalizacijom može podignuti opće zadovoljstvo lokalne zajednice/stanovništva stvaranjem sadržaja za njihove potrebe, poput sportskoga centra ili centra za mlade koje stanovnici navode u *online* anketi. Budući da nedostaje stručni kadar za tu specifičnu tematiku, prilika je otvoriti obrazovne programe specifično za tu tematiku kao i edukacijski sadržaj za širu javnost, što bi osvijestilo zajednicu o iznimnoj vrijednosti baštine. Također se valorizacijom baštine mogu kreirati kulturno-turistički proizvodi koji stvaraju dodatnu vrijednost za destinaciju i zajednicu. Iz toga proizlaze i pozitivni ekonomski učinci kao i otvaranje novih radnih mjesta.

Također je vidljivo da postoje i prijetnje pri pronalasku adekvatnoga modela upravljanja, poput nezainteresiranosti nadležnih vlasti za tu tematiku, kao i otežana komunikacija između dionika. Kao što je prije navedeno, radi se o baštini iznimne vrijednosti koja zahtjeva specifičan pristup pri valorizaciji, no bez stručnoga nadzora može doći do daljnje devastacije objekata. Isto tako, prijetnja na koju upućuje jedan od

predstavnik je da ta baština iziskuje velika ulaganja, no povratak uloženi sredstava nije nužno osiguran.

5.5. Zaključak istraživanja – Potencijalni modeli upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom

Provedenim istraživanjem možemo zaključiti kako trenutno ne postoji adekvatan model upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom. Budući da je ta baština od samoga početka njezine gradnje uvjetovala razvoj grada kao i njegovih stanovnika, ključno je u procese revitalizacije i valorizacije uključiti lokalnu zajednicu i stanovništvo, što potvrđuje stav stručnjaka u intervjuu kao i iskazana zainteresiranost lokalnoga stanovništva u prikupljenim podacima *online* anketnoga upitnika. Prema tome i ispitanom stavu stručnjaka, participativni model upravljanja, kao model koji uključuje sve dionike, ističe se kao prikladan model upravljanja fortifikacijskom baštinom.

Važnost suradnje i dijaloga vlasti, institucija, lokalne zajednice, stručnjaka i lokalnoga stanovništva, to jest svih dionika, ključna je za proces prenamjene pulske fortifikacijske baštine, što se navodi u intervjuu s primjerima dobre prakse Tvrđava kulture Šibenik i Društvo prijatelja dubrovačkih starina. Te organizacije kao primjer dobre prakse navodi i nekoliko predstavnika lokalnih stručnjaka te institucija.

Na temelju odgovora ispitanika može se sugerirati nekoliko potencijalnih modela upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom. Lokalni eksperti upućuju na potrebu za osnivanjem „*Odjela za upravljanje fortifikacijskom baštinom*“. Osnivanje, primjerice odsjeka unutar jednoga od postojećih odjela ili javne institucije omogućilo bi olakšanu koordinaciju svih dionika kao i izradu potrebne dokumentacije, prikupljanje sredstva i riješilo aktualni nedostatak specijaliziranoga kadra, koji bi rasteretio trenutno nadležstvo i usmjerio potrebne napore k rješavanju navedenih prepreka te zadovoljavanju potreba, na što upućuju intervjuirani eksperti. Osnivanje Odjela za fortifikacije predočeno je u sklopu poglavlja o primjeru dobre prakse Krakov. Po uzoru na Tvrđavu kulture Šibenik, koja je proizašla iz Odjela za upravljanje objektima fortifikacijskoga sustava Muzeja grada Šibenika moguće je kreirati javnu ustanovu „*Pulske fortifikacije*“. Po uzoru na primjere dobre prakse iz Šibenika može se osnovati „*Klub prijatelja pulskih*

fortifikacija“ kroz koji bi se na planski način omogućilo sudjelovanje lokalnoga stanovništva u valorizaciji i revitalizaciji sustava, kao i udruga građana po uzoru na Društvo prijatelja dubrovačkih starina i Asocijaciju entuzijasta fortifikacija Krakov, kako bi se okupili lokalni stručnjaci. Time su hipoteze potvrđene, a svrha i cilj istraživanja ispunjeni.

ZAKLJUČAK

U promjenjivome okruženju i u različitim okvirima definicija kulturne baštine se neprestano izmjenjuje te ovisi o percepciji društva i kontekstu u koji je smještena. Razina svijesti društva o lokalitetu kulturne baštine i povezanosti s njom povezana je s očuvanjem i zaštitom te baštine. U slučaju da se buduće generacije ne mogu identificirati ili nisu dovoljno upoznate s baštinom koja je imala vrijednost u prošlosti, može doći do zanemarivanja i propadanja iste ili do namjernoga odbacivanja baštine, ako ona evocira negativna sjećanja i emocije na prošlost.

Fortifikacijska baština je posebna vrsta baštine, čija je izgradnja integrirana u kulturni krajolik i zajednicu te je često uvjetovala razvoj grada i društva. Danas pruža uvid u povijest, razvoj graditeljstva, vojne strategije, inženjerstva i arhitekture. Fortifikacijska baština obuhvaća cijeli niz struktura i građevina te je građena u cijelome svijetu prema određenim principima, koji čine njezine specifične vrijednosti, zajedno s važnom ulogom u kulturnome identitetu i tradicijama lokalnih zajednica. Od izuzetne je važnosti opreznost pri tumačenju i interpretaciji te vrste baštine jer ona može za lokalnu zajednicu biti fizički podsjetnik na negativne emocije. S obzirom na specifičnost i kompleksnost te baštine osnovani su odbori, projekti i programi očuvanja te veoma vrijedne baštine kako bi se očuvala i zaštitila za buduće generacije na adekvatan i održiv način koji im pronalazi novu namjenu.

Adekvatno upravljanje kulturnom baštinom izuzetno je važno radi zaštite i očuvanja kulturne baštine za buduće generacije. Djelovanje upravljanja kulturnom baštinom sastoji se od mnogih aktivnosti, a za svaki je objekt kulturne baštine potrebna specifična politika i plan upravljanja zbog njezinih specifičnih vrijednosti. Važno je upravljati kulturnom baštinom na održivi način, jer se time postižu pozitivni utjecaji za lokalitet, lokalnu zajednicu, kao i na kulturnu, društvenu, ekološku te gospodarsku održivost. Kulturna baština ima atrakcijsku osnovu koju je moguće iskoristiti u turističke svrhe, no prilikom uključivanja baštine u turizam vrlo je važno misliti na održivost, što znači uzeti u obzir kakve kulturne, društvene i prostorne učinke takva upotreba ima.

Participativni pristup upravljanja baštinom je model koji uključuje sve dionike u upravljanje baštinom, a usmjeren je na potrebe lokalne zajednice. Pri tom je modelu upravljanja važno da su svi dionici uključeni od same faze planiranja i da su

ravnopravni, odnosno da postoji komunikacija i kooperacija između svih dionika. Pristup upravljanju, koji je usmjeren na ljude, nije samo prijedlog kojim se povećava sudjelovanje unutar sustava upravljanja, već se bavi ključnom komponentom upravljanja baštinom, odnosno ljudima. Participativnome pristupu upravljanju, kao najboljemu rješenju očuvanja i održivosti kulturne baštine, pa tako i fortifikacijske baštine, posvećeno je više dokumenata i Konvencija.

Kao što je navedeno na početku rada, definicija kulturne baštine mijenja se u odnosu na kontekst i okvire, odnosno vrijednost kulturne baštine ovisi o povezanosti i percepciji lokalne zajednice u kojoj se nalazi. Neuravnoteženi sustav upravljanja, u kojemu upravljanje baštinom biva odvojeno od društva, dovodi do negativnih učinaka, gdje se odnos ljudi i baštine oslabljuje ili uništava. Prema tome, participativni pristup upravljanja, koji uključuje sve dionike, a usmjeren je na ljude, upotrebljava sposobnosti i vještine zajednice, koje često traju dulje od profesionalnih ili političkih struktura te nadopunjuju stručno znanje i vještine, da bi se pomoću aktivacije kapaciteta lokalne zajednice ponudilo dugoročno očuvanje i sudjelovanje pri upravljanju za dobrobit zajednice i baštine te se stvaraju i brojne gospodarske koristi.

Europska iskustva upravljanja fortifikacijskom baštinom u Italiji i Poljskoj primjeri su dobre prakse u kojoj se fortifikacijska baština, iako je nekada označavala razjedinjenje, prikazuje kao instrument ujedinjenja. Iz primjera Krakowa, inicijativa za prenamjenom i revitalizacijom kreće s lokalne razine, od grupe stručnih entuzijasta, što ukazuje na važnu ulogu zajednice i pozitivan utjecaj na očuvanje i zaštitu fortifikacijske baštine. Primjer Verone prikazuje fokus plana upravljanja za dobrobit zajednice. Također, i primjeri iz Šibenika i Dubrovnika prikazuju koliko je važan dijalog i suradnja između dionika te načine kako se može aktivirati lokalno stanovništvo na sudjelovanje te kako integrirati tu vrstu baštine u svakodnevnicu, odnosno pronaći joj novu namjenu.

Analiza nekadašnje Pomorske Tvrđave Pule pruža uvid u lokalne perspektive valorizacije fortifikacijske baštine. Izgradnja toga velebnog fortifikacijskog sustava u Puli uvelike je imala utjecaj na rast i razvoj grada te njegovo stanovništvo. Pulski je fortifikacijski sustav proizvod umijeća građenja u 19. stoljeću s umjetničkim vrijednostima i utjecajem na kulturu i život žitelja grada, koje pripadaju povijesti i kulturi grada. Pregledom trenutnoga stanja fortifikacija vidljivo je da je jako mali dio sustava danas revitaliziran i koristi se. Veći je dio fortifikacija u gradskome vlasništvu, pod

nadleštvom Upravnoga odjela za kulturu i Odsjeka za prostorno planiranje i graditeljsko naslijeđe ili u državnome vlasništvu, generalno zapušten i bez plana valorizacije.

Prema novome Nacrtu Plana razvoja kulture Grada Pule od 2023. do 2030. godine naglašava se važnost participativnoga procesa kao i potencijala valorizacije te baštine i planirane su tri aktivnosti na tri utvrde sustava. Važno je istaknuti da je revitalizacija sustava fortifikacija predviđena izradom Plana upravljanja povijesnom jezgrom. Provedenim je istraživanjem o potencijalnim modelima upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom utvrđeno da jedinstvenoga modela upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom nema, no interes za valorizacijom te baštine postoji, što je vidljivo iz analize odgovora lokalnoga stanovništva i stručnjaka. Participativni se model upravljanja fortifikacijskom baštinom ističe kao adekvatan model upravljanja, na što upućuju rezultati istraživanja, kao i analiza Nacrta Plana razvoja kulture Grada Pule od 2023. do 2030. godine. S obzirom na veličinu sustava, kao i potrebu za integriranim pristupom rješavanju prepreka valorizacije i pronalaska adekvatnoga modela upravljanja, poželjno je izraditi samostalan plan upravljanja za pulski fortifikacijski sustav u suradnji sa svim dionicima. Potencijalni su modeli upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom sugerirani u posljednjemu poglavlju istraživanja.

Hipoteze koje su postavljene na početku rada su potvrđene, a svrha i cilj rada su ispunjeni.

LITERATURA

Knjige:

1. Balota, M. (2005) *Puna je Pula*, Amforapress, Pula
2. Dujmović, M. (2014) *Kultura turizma*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula
3. Jelinčić, D.A. (2010) *Kultura u izlogu*, MEANDARMEDIA, Zagreb
4. Jelinčić, D.A. (2022) *Priručnik za održivost kulturne baštine*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
5. Krizmanić, A. (2008) *Pulska kruna* knjiga II., Čakavski sabor, Pula
6. Lamza Posavec, V. (2021). *Metodologija društvenih istraživanja: temeljni uvidi.*, Institut društvenih djelatnosti Ivo Pilar, Zagreb
7. Latin, J., Parabić, M., Paulišić, M. (ur.) (2020). *Priručnik participativnog turizma koji povezuje zajednicu i kulturu storytellingom.*, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb
8. Ljetna škola Adrifort (2014), Adrifort, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula
9. Urošević, N., Afrić Rakitovac, K. (ur.) (2017) *Models of valorisation of cultural heritage in sustainable tourism*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula

Znanstveni članci:

1. Afrić Rakitovac, K., Urošević, N. (2017) Sustainable development potential of fortified heritage in Croatia. // Conference Proceedings of the 8th International Scientific Conference "Future World by 2050"// Križman Pavlović, Danijela ; Paulišić, M., Kostelić, K. (ur.) Fakultet ekonomije i turizma Dr. Mijo Mirković Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Pula, str. 327 - 352.
2. Court, S., Wijesuriya, G. (2015) *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage*, ICCROM, Italy
3. Glowienka et al, E. (2017) IOP Conf. Ser.: Mater. Sci. Eng. 245 042080
4. Huibin, X., Marzuki, A. (2012) Community participation of cultural heritage tourism from innovation system perspective, *Int. J. Services Technology and Management*, Vol. 18, Nos. 3/4
5. ICOMOS (2020) *Icomos Guidelines on Fortifications and Military Heritage*, GA 2021 6-1, Ver. 04/30/2020

6. Li, J., Krishnamurthy, S. i dr. (2020) Community participation in cultural heritage management: A systematic literature review comparing Chinese and international practices, Elsevier
7. Flores, M. (2019) ICOFORT: Preserving fortifications and military heritage, World Heritage, No.91 Travanj

Internetski izvori:

1. Aquarium Pula (<https://aquarium.hr/hr/fortifikacije>) 17.3.2023.
2. Council of Europe Portal (<https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention>) 28.3.2023.
3. DPDS (<https://dpds.hr/o-nama/?lang=hr>) 27.3.2023.
4. Efforts (<https://www.efforts-europe.eu/about-us/>) 30.3.2023.
5. Forte Culutra (<https://www.forte-cultura.eu/en/festungen-en>) 30.3.2023.
6. Glas Istre (<https://www.glasistre.hr/pula/fort-monvidal>) 21.3.2023.
7. Hrvatska enciklopedija (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=63531>) 16.3.2023
8. Interreg (<https://interreg.eu/about-interreg/>) 30.3.2023.
9. Interreg Italija-Hrvatska (<https://www.italy-croatia.eu/web/it-hr-interreg-2021-2027>) 30.3.2023.
10. Istra Culture (<https://www.istria-culture.com/utvrda-verudela-i142>) 17.3.2023.
11. Istra.hr (<https://www.istra.hr/hr/dozivljaji/kultura/austro-ugarska-arhitekturna-ostavstina-i-arhitektura-moderne/arsenal-u-pul>) 16.3.2023.
12. Istraska enciklopedija (<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2877>) 16.3.2023.
13. Izvešće ekspertne grupe Horizon 2020. o kulturnoj baštini (<https://ec.europa.eu/newsroom/horizon2020/redirection/document/10194>) 30.03.2023.
14. Izveštaj Europskog Parlamenta 2015. (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2015-0207_EN.html#_section3) 30.03.2023.
15. Kultura i kreativnost EU (<https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/eu-policy-for-cultural-heritage/european-year-of-cultural-heritage-2018>) 30.3.2023.

16. Povijesni i pomorski muzej Istre (<https://www.ppmi.hr/hr/muzej/o-muzeju/>)
23.3.2023.
17. Pula Fort Centar (<https://www.pulafortcenter.com/hr/fortifikacije/san-giorgio>)
20.03.2023.
18. Plan razvoja Graga Pule – Pola 2023.-2030.
(https://www.pula.hr/site_media/media/filer_public/1c/2e/1c2e0a6e-6922-42dc-8eb2-6bd85a13970d/plan_razvoja_kulture_grada_pule_2023-2030_ispravljeno.pdf) 27.07.2023.
19. Regional Express: Valorizacija i očuvanje utvrde Bourguignon
(<https://www.regionalexpress.hr/site/more/valorizacija-i-ochuvanje-utvrde-bourguignon>) 30.3.2023
20. Statut udruge Društva prijatelja dubrovačke starine Dubrovnik
(<https://dpds.hr/o-nama/?lang=hr>) 27.3.2023.
21. Tvrđava kulture Šibenik (<https://www.tvrdjava-kulture.hr/hr/o-tvrdavi-kulture/>)
24.3.2023.
22. UNESCO (<https://whc.unesco.org/>) 1.3.2023
23. World Heritage List UNESCO (<https://whc.unesco.org/en/criteria/>) 31.3.2023.

POPIS TABLICA

Tablica 1: Dodatne sugestije, prijedlozi i komentari lokalnih stručnjaka	55
Tablica 2: Dodatne sugestije, prijedlozi i komentari lokalnog stanovništva	60
Tablica 3: SWOT analiza upravljanja pulskom fortifikacijskom baštinom.....	62

PRILOZI

Prilog 1: Pitanja za intervju za lokalne eksperte

PITANJA ZA LOKALNE EKSPERTE

1. Prema Vašemu mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?
2. Prema Vašemu mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli? Što bi se još moglo učiniti po tome pitanju?
3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?
4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?
5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?
6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?
7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?
8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnoga stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?
9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?
10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako?
11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

PARTICIPATIVNO UPRAVLJANJE FORTIFIKACIJSKOM BAŠTINOM – EUROPSKA ISKUSTVA I LOKALNE PERSPEKTIVE

U svrhu pisanja diplomskog rada iz kolegija Upravljanje kulturnom baštinom na temu Participativno upravljanje fortifikacijskom baštinom - europska iskustva i lokalne perspektive provodi se anketa u nastavku. Dobiveni odgovori koristiti će se samo u svrhu pisanja rada. Unaprijed se zahvaljujem na odgovorima i na izdvojenom vremenu!

Prijavite se na [Google](#) da biste spremili svoj napredak. [Saznajte više](#)

* Označava obavezno pitanje

SPOL *

M

Ž

DOB *

Vaš odgovor _____

ZANIMANJE/STRUČNA SPREMA *

Vaš odgovor _____

1. Jeste li upoznati s fortifikacijskim sustavom u Puli koji je izgrađen za vrijeme *
austroougarske vladavine, kad je Pula bila glavna ratna luka Monarhije?

DA

NE

2. (U slučaju da je Vaš odgovor na prvo pitanje negativan/NE) Jeste li
zainteresirani za upoznavanje pulskog fortifikacijskog sustava i njegove povijesti?

DA

NE

3. Jeste li posjetili neku od utvrda u Puli? Napišite koje ste utvrde posjetili. *

Vaš odgovor _____

8. Smatrate da se fortifikacijska baština treba iskoristiti u turističke svrhe ili za potrebe lokalnog stanovništva? Ili oboje? Na koji način? *

Vaš odgovor

9. Jeste li zainteresirani uključiti se u Klub prijatelja pulskih fortifikacija, odnosno li podržavate li takav oblik udruživanja (kakav postoji u Šibeniku, Dubrovniku i Krakowu...)? *

DA

NE

10. Imate li prijedlog prenamjene utvrde Monvidal? Npr. sportski centar, knjižnica, hostel, muzej... *

Vaš odgovor

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Vaš odgovor

Podnesi

Izbriši obrazac

4. Smatrate li fortifikacijsku baštinu kulturnim dobrom koje je potrebno zaštititi i *
očuvati za buduće generacije? Zašto?

Vaš odgovor

---

5. Smatrate li da bi se fortifikacijska baština trebala valorizirati? Kako? *

Vaš odgovor

---

6. Jeste li zainteresirani za sudjelovanje u valorizaciji fortifikacijske baštine? Na *
koji način?

Vaš odgovor

---

7. Jeste li zainteresirani za sudjelovanje u procesu odlučivanja prenamjene *
utvrda?

DA

NE

Prilog 3: Pitanja za vanjske eksperte

1. Kada govorimo o revitalizaciji i valorizaciji fortifikacija, Vi se u hrvatskoj ističete kao primjeri dobre prakse, što je prema Vašem mišljenju razlog Vašeg uspjeha?
2. Smatrate li uključenost lokalne zajednice važnim elementom uspjeha?
3. Jeste li upoznati sa pulskim fortifikacijskim sustavom i njegovim stanjem?
4. Smatrate li da je vaš model upravljanja primjenjiv i na druge fortifikacijske sustave u Hrvatskoj, točnije u Puli?

5. Smatrate li da je kreiranje Udruge prijatelja pulskih fortifikacija dobar način kako da se lokalno stanovništvo aktivira i uključi u proces odlučivanja i prenamjene fortifikacija?
6. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Prilog 4: Intervju s M.Z., predstavnicom Aquarium Pula

1. Prema Vašemu mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?

Vjerujemo da postoji jako veliki broj stanovnika Pule koji su upoznati s postojanjem fortifikacijske baštine, no ipak smatramo da nisu dovoljno osviješteni o njenoj važnosti. Veliki pomak napravljen je s izložbom PPMI-ja „Fort center Pula“, no i dalje je posjećena najviše od strane stranih posjetitelja.

2. Prema Vašemu mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli? Što bi se još moglo učiniti po tom pitanju?

Postoje brojne ideje koje pokušavaju podržati tu ideju; na razini države, organizirane su međunarodne radionice arhitekture u suradnji s JU Brijuni (Aquarium je također bio dio radionica). Grad kao vlasnik, daje utvrde u koncesiju raznim udrugama, inicijativama, a Sveučilište u Puli p
Nažalost, suradnja između institucija od kojih ovisi sudbina ove specifične vrste kulturne baštine i ostalih zainteresiranih subjekata nije zadovoljavajuća. S tim u vezi ističe se problem utvrđivanja nadležstva nad utverdama, odnosno vlasništva, što nadalje otvara pitanja održavanja i ostalih obveza prema kulturnom dobru.

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?

Ona prikazuje svu tehnologiju tadašnjeg vremena te način na koji se grad i društvo s njom usporedo razvijalo. Ovakva vrsta baštine važna je jer bez austrougarskog utjecaja grad ne bi bio ovakav kao što ga poznajemo.

4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?

Smatramo da aktualan model upravljanja ovakvom vrstom baštine bi mogao biti i bolji. Po nama odgovorni su vlasnici prema zakonu, no nažalost, ako kulturno dobro propada (a svjedoci smo da propada) u našoj državi nitko za to ne odgovara.

Iz primjera dobre prakse (npr. Italija), ali ne na primjeru fortifikacija, već ostalog kulturnog dobra, (dvorci, vile i sl.) koje su predali određenoj fondaciji koja investira u kulturno dobro (umjesto vlasnika) te predaju revitalizirano kulturno dobro zakupcima prostora koji obavljaju određenu vrstu djelatnosti te od njih uzimaju postotak njihove dobiti s čime vraćaju uloženo. Ne znamo koliko to još funkcionira, no zasigurno je dobar način upravljanja

5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?

Ono što postoji kod nas to je manjak specijaliziranih stručnjaka uključenih u ovu tematiku. Nastaje potreba za specijaliziranim obrazovnim programima na temu fortifikacijske arhitekture i kulturne baštine iz doba Austro-ugarske Monarhije kako bi se formirao budući stručni kadar. Također, prema našem iskustvu postoji potreba za posebnim odjelom kao npr. „Odjel za upravljanje fortifikacijama grada Pule“. Svakako bi se trebala iskoristiti mogućnost financiranja budućih projekata putem fondova EU. Poželjna je i veća promocija fortifikacijskog nasljeđa (npr. izložba „Fortifikacijski sustav Pule“). Iz našeg iskustva poželjno je ubrzati administrativni proces ishodovanja dozvola kod konzervatora.

Primjerice, u Gradu više ne postoji Odsjeku za graditeljsko nasljeđe niti Stručni savjet za fortifikacije. Ne znamo da li se verifikacija zastarjeloga popisa utvrda iz 2002.g. i utvrđivanje imovinsko-pravnih odnosa tadašnjeg Odsjeka za zaštitu okoliša, graditeljsko nasljeđe i dokumentaciju prostora i obavila, no u Gradu Puli zbog tekućih obveza i nedostatka kadrova, fortifikacije još uvijek nisu prioritet.

6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?

Smatramo da bi ovakva vrsta upravljanja teško funkcionirala, iz jednostavnog razloga – teško je udovoljiti svim akterima.

7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?

Lokalna zajednica je uključena, no nedovoljno.

8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnoga stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?

Svakako oboje, Pula je bogata fortifikacijskom baštinom te je ima za obje vrste namjene.

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

Svakako, primjeri su nam pokazali da lokalno stanovništvo želi biti dio promjene, npr. Organizirana su čišćenja zaraslih utvrda gdje se dosta ljudi javilo za volontiranje. Vjerujemo da, kada bi lokalna vlast organizirala i promovirala neke vrste radnih akcija čišćenja još veći broj ljudi sudjelovao. Na taj način bi se javnost još više osvijestila o bogatstvu koje imamo.

10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako?

U prvim fazama preuzimanja forta Verudela surađivali smo s izviđačima koji su nam pomogli u čišćenju utvrde, s udrugom Istraction (Željko Čalić), brojnim lokalnom obrtima za održavanjem okoliša itd.

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Predlažemo da se javite i višim kustosicama u Pomorskom i povijesnom muzeju (Katarina Marić i Katarina Pocić) jer su one upoznate a trenutnim stanjem. Tijekom postavljanja izložbe „Fort center Pula“, te su obišle sve utvrde na ovom području, no ne znamo koliko su upoznate s modelom upravljanja, donošenjem odluka o adekvatnoj valorizaciji kulturne baštine itd...

Prilog 5: Intervju s Đ.G.B., predstavnicom Arheološkoga muzeja Istre

1. Prema Vašemu mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?

NE

2. Prema Vašemu mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli?

NE

Što bi se još moglo učiniti po tom pitanju? Popularna predavanja na temu fortifikacijske baštine s povijesno-arhitektonskog, konverzijskog i prezentacijskog gledišta. Mogućnost vrste "otvorenih dana" kada bi građani

mogli posjetiti baštinu uz stručno vodstvo ili čak organizirane ture (može i na plaćanje) uz stručno vodstvo.

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna? Jer je dio povijesti i identiteta grada i šire.
4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? NE
Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama? Mestre i neki gradovi sjeverne Italije.
5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?
Revitalizacija baštine izuzetno je skupa i zahtjevna kao i valorizacija bez sigurnosti povratka sredstava.
6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?
Idealno gledajući da, međutim u praksi se dešava da ne stručni dionici ne znaju ispravno upravljati kulturnom baštinom a institucije koje su vlasnici ili skrbnici ne daju stručnu podršku koja bi trebala biti njihov dio.
7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu? DA
8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnog stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?

Potrebe lokalnog stanovništva ne isključuju turističke svrhe. Fortifikacijska baština može u svojim prostorima ugostiti društveno važne sadržaje za građane dok je u isto vrijeme otvorena turističkom razgledavanju. Važno je kvalitetno osmisliti sadržaje.

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

MOŽDA

10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako? Najčešće stručnim vodstvima za zajednicu koja su prilagođena i lako razumljiva svima.

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?
Vlasnik baštine trebao bi biti krovna institucija koja nadzire i kontrolira aktivnosti na samoj baštini. Korisnici baštine trebali bi biti dužni uredno dostavljati minimalno godišnja izvješća o važnim momentima koji se vezuju uz korištenje baštine kao i predlagati (barem na uvid ako ne i na odobrenje) planove budućih aktivnosti i zahvata.

Prilog 6: Intervju s K.F.T., predstavnicom Grada Pule

1. Prema Vašemu mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?
Smatram da su stanovnici upoznati sa onim fortifikacijama u kojima se odvijaju neki događaji (projekcija filmova, koncerti, izložbe) i onih koji se nalaze u striktnom centru. Postoje mnoge fortifikacije na području van samo g centra Pule i mislim da građani nisu upoznati sa svima (posebno nove generacije. Sada se uveo predmet Zavičajne povijesti pa će se možda doći i do tih saznanja)

2. Prema Vašemu mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli? Što bi se još moglo učiniti po tom pitanju?

Kako sam napomenula u gornjem odgovoru radi se puno na medijskoj promociji, ali skoro pa isključivo o onim fortifikacijama koje su u uporabi ili postoji pristup njima. Međutim smatram da nema puno građana koji su upućeni u to da je to bio „Sustav“, posebice vojnih osmatračnica i obrambenog sustava. Više se svaki „Fort“ doživljava pojedinačno. Mislim da bi dobro došlo da se o Puli uči više u školama jer grad star 3000 godina zasigurno treba imati pažnju svojih građana. Ne želim biti pretenciozna, ali smatrate da građani Atene znaju tako malo o svom gradu kao mi (a Pula je bogata multikulturalnom poviješću, ili građani Verone... eto manji grad sličan našem...).

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?

Meni osobno nabi rekla da je važna. Volim Pulu, tako volim i svo njezino kulturno nasljeđe. Jedini važni spomenik za mene je Arena, i to zato što me vežu uspomene iz djetinjstva i mladosti. Ima najljepši pogled na svijetu, kad govorimo o pogledu na more kroz jednu tako drevnu građevinu. Što se tiče fortifikacija, kao građanin, važno mi je da Pula ne bude stari oronuli grad pun vrijednih kulturnih građevina. Bilo je pokušaja revitalizacije fortifikacijskog sustava, ali smatram da se ne pristupa ujednačeno nego individualno po pojedinoj građevini

4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?

Prije svega smatram da nema nikakvog modela upravljanja, kako sam rekla radi se o pojedinim intervencijama, u većem ili manjem obimu. Ali kako se pokazalo mnoge intervencije kroz vrijeme nisu pokazale održivost. Smatram da ne moramo ići tako daleko, primjer dobrog upravljanja je zasigurno Baterija San Giovanni na Verudeli – lokacija gdje je smješten Akvarijum Pula. To je tipičan primjer kada netko osim vizije (jer mnogi imaju vizije) napravi i dobar poslovni plan. Jedan odličan primjer suradnje javno privatnog partnerstva. Stoga, ako se želi pojedinačno pristupiti građevinama da bi one opstale potrebno je osmisliti neku vezu kako bi bili umreženi, naravno to bi se dalo napraviti kako bi na kraju cjeloviti sustav bio turistički proizvod. (ili barem onih građevina u vlasništvu Grada Pule).

5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?

Novac (sredstva), neriješeni imovinsko-pravni odnosi s državom po pitanju vlasništva, kruti i nerealni stavovi konzervatorskih stručnjaka, nedovoljan kadar sa znanjem u obnavljanju povijesnih građevina (mislim na izgradnju, nadogradnju obnovu- na našem području nema baš izobilje tvrtki koje se time bave) itd.

6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?

Mislim da kao prvo neznano što je optimalni model za Pulu, nije nikada izvršeno neko istraživanje što bi bilo optimalno. Svaka država upravlja sa svojim fortifikacijama koristeći one modele koji oni smatraju optimalnim i najučinkovitijim. Naravno možemo učiti od dugih. Zato smatra da bi se trebala napraviti neka vrsta „Participativne“ analize, i onda vidjeti model upravljanja, a da svi misle da mogu upravljati jer im se nešto sviđa i o tome nešto znaju, mislim da takav model upravljanja nabi apsolutno funkcionirao (kako se kaže sto baba kilavo dijete).

7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?

Da u onom omjeru kada daju svoje mišljenje i eventualne želje, ne u onom stručnom djelu (nisam za prijedloge po nahođenju). Ako je građanin ujedno i stručnjak onda da (arhitekt, povjesničar, konzervator itd.)

8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnog stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?

Smatram da jedno ne isključuje drugo. Ali ovdje kao što sam već napomenula nije stvar mišljenja nego analiza, brojki, izračuna itd. Turisti nose novac, koji se može koristiti za održavanje kao i za zapošljavanje (dva dobra primjera Kaštel Pula, Aquarim Verudela. Jedan je oblik javnog upravljanja drugi privatnog ali oboje održivo). E sad što to znači dati građanima na raspolaganje? Za priredbe?

Susrete? Izložbe? I to sve besplatni, mislim da si grad ne može financirati takav vrstu održavanja građevine.

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

Kad se spomene Šibenik odmah mi se diže kosa na glavi. Da Šibenik je napravio dobru stvar, uzeo fondove i financirao djelatnike, napravio si dobru reklamu, ali se ne spominje koliko i javnog novca se ulaže. Recite mi koliko znate o Kaštelu i Bateriji San. Giovanni .. o njihovom upravljanju u plusu. Koliko šibenska tvrđava SV. Mihovil nudi, osim turistima, studentske sadržaje razmjene studenata u području znanosti e vidite Pula to radi, odnosno dr.sc Milena Mičić, koliko se govori o trudu g. Graciana Kešća koji je ravnatelj muzeja na Kaštelu. Koliko je porastao broj posjetitelja od kada je postavljen lift iz Zero Strasse do Kaštela. Zašto je za nas uvijek tuđe bolje . Bilo bi dobro malo više uputiti građane oko toga. Što se volonterstva tiče stvarno nisam upućena ako je u Puli netko uključen. Moj je stav da svaki dobrovoljni neprofitni rad za zajednicu je odraz građanske razine koju imaju stanovnici jednoga grada.

10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako?

Ja sam osobno bila uključena samo u projekt Adrifort. Za detaljan opis bilo bi dobro da se obratite našem odjelu koji je realizirao sve aktivnosti... znam da su dosta surađivali sa udrugama ako se ne varam posebno sa Casoni Vecchi. Naš odjel je Upravni odjel za prostorno planiranje i zaštitu okoliša

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Pa trenutno baš i nemam. Jako sam dugo i puno provela razmišljajući, organizirajući sastanke, razmjenjujući suradnju posebice sa Talijanima, davala prijedloge itd. Nisam dobila feedback kojem sam se nadala tako da malo pauziram od fortifikacija.

Prilog 7: Intervju s K.P. i K.M., predstavnicama Povijesnoga i pomorskog muzeja Istre

1. Prema Vašem mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?

Uglavnom jesu, ali su nesvjesni njene važnosti i vrijednosti. Lokalno stanovništvo je itekako svjesno vrijednosti baštine koju ima. Potvrdili su nam to i građani kojih se na otvorenju izložbe okupilo jako puno. Tema pulskih fortifikacija je uvijek aktualna samo treba biti aktivnije djelovanje. Svijest i savjest se podiže unutar obrazovnog sustava, građanskim inicijativama i projektima koje provode kulturne ustanove.

2. Prema Vašem mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli? Što bi se još moglo učiniti po tom pitanju?

Na informiranju se radi dovoljno, no očita je nepovezanost institucija u planiranju projekata i određivanju prioriteta, a kao društvo smo pasivni i nedovoljno savjesni u prepoznavanju vrijednosti društvenog vlasništva.

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?

Radi se o iznimnoj vojnoj arhitekturi. Svaki segment je posebno planiran na terenu, koristeći prvenstveno materijal, a zatim i način gradnja tipičan za naše podneblje. U pulskom kontekstu je važna jer je odredila sudbinu grada, njegovu konfiguraciju i orijentaciju.

4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?

Ne postoji model upravljanja fortifikacijskim sustavom. Pomorska tvrđava Pula danas je zaštićena kao kulturno dobro. Nakon prikupljanja dokumentacije koje je još sedamdesetih godina pokrenuo Odsjek za graditeljsko nasljeđe Grada Pule na čelu s Attiliom Krizmanićem, te valorizacije od strane Ministarstva kulture i Konzervatorskog odjela u Puli, pokrenuta je izrada mnogih elaborata revitalizacije, no obnova sastavnica ovog golemog sustava uglavnom se svodi na nužno održavanje i osiguravanje pristupa. Potpuno je obnovljena i odgovarajuće prezentirana samo utvrda Kaštel u kojoj se nalazi Povijesni i pomorski muzej Istre, te utvrda Verudella, u kojoj je danas smješten Aquarium Pula. Utvrda Bourguignon trenutno se koristi kao depo Arheološkog muzeja Istre, o Casoni Vecchi, Turcianu, Pomeru i Punta Christo skrbe udruge uz pomoć grada Pule, kazalište Ulyssis koristi dio utvrde na Malom Brijunu kao pozornice, no ne održava je, a vojni kompleks Katarina-Monumenti postao je poprište velikog nautičko-turističkog projekta te uspio sačuvati tek dio izvornih građevina. Utvrde pod vojnom upravom su

djelomično održavane. Bilo bi važno pokrenuti jedan model zajedničkog upravljanja, što otežava činjenica da nisu svi objekti u vlasništvu jedne pravne osobe. Najvećim dijelom je vlasnik Republika Hrvatska.

5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?

Vlasništvo i nepostojanje plana jedinstveno upravljanja, s utjecajem na održivosti razvoja gospodarstva i turistima

6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?

Dijelom, fortifikacijski sustav Pule je jedinstven i ogroman. Njime se mora upravljati institucionalno, radi održavanja i ulaganja koje iziskuje značajna financijska sredstva. Naravno je optimalno ako su u programe i projekte uključeni svi dionici i svojim idejama i iskustvima participiraju u stvaranju najboljih modela.

7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?

Lokalna zajednica je iznimno zainteresirana za svoju baštinu, pa je stoga treba uključiti, ali planski. Posebno bi bilo važno razvijati ideju volontiranja i sudjelovanja na projektima unutar odgojno-obrazovnih ustanova.

8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnog stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?

Utvrdama pristaje sve. Sve iz znanstvenih, kreativno-edukativnih područja svakako, međutim i šire. Mogu tu biti i druge industrijske grane, gastro ponuda. Važno je dobro osmisliti plan pa prema njemu djelovati. Za sve ima mjesta. No, najvažnije je da imaju dugoročan plan održavanja i funkcioniranja. Ono što se pokazalo najboljim rješenjima kod sličnih primjera jest da utvrde ili veće bitnice budu uređene, a da sadržaj bude privremen i na raspolaganju zajednici. Trajna rješenja poput nekoliko muzeja (odnosno muzejskih postava ili slično nisu dobra rješenja jer iziskuju ogromna financijska sredstva koja se s vremenom postati otegotna okolnost za zajednicu. Ne postoji sadržaj koji bi trebao zadovoljavati isključivo turističke potrebe posebno ako se radi o javnoj površini. Održivost turizma i funkcionira jedino ako je funkcionira uz lokalnu zajednicu.

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

Lokalno stanovništvo će se uvijek uključiti u projekte volontirajući naravno, ali to ne može, ni jest uspješno ako je stihijski. Volontiranje je ozbiljan, dobrovoljni angažman pojedinca, koji se zasniva na dobroj volji, aktivizmu i solidarnosti. No, on podrazumijeva razvoj socijalnih vještina koje treba njegovati i poticati poštujući Zakon o volonterstvu – što je posebno važno. I na primjerima dobre prakse je to vidljivo, odnosno da je dobar volonterski rad vezan uz dobro upravljanje i planiranje i dobar dijalog lokalne samouprave i lokalne zajednice.

10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako?

Povijesni i pomorski muzej Istre u svim je svojim projektima i istraživanjima uključivao članove lokalne zajednice, koristeći njihovu, obiteljsku baštinu, njihova znanja i vještine. I kod realizacije izložbe „Utvrdde – sudbina jednog grada“ koristila su se znanja i spoznaje zaljubljenika pulskih utvrda, udruga koje se o njima brinu i prepoznavaše njihove želje i nastojanja da se konačno nešto pokrene.

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Gore navedeno točka 8. Prioritet bi svakako trebao biti - novi model upravljanja.

Primjeri dobre prakse i održivog razvoja: Forte Marghera, Forte Carpenedo, Suonmelinna, Tvrđava Krakow, Museostorico del Trentino (Forte Cadine i Lissert), Linz...

Prilog 8: Intervju s K.A.R., nastavnicom Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

1. Prema Vašemu mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?

Smatram da stanovnici grada Pule načelno su upoznati s nekim dijelovima fortifikacijske baštine, dok zasigurno nisu upoznati s poviješću, značajem kao i mogućnostima valorizacije sukladno aktualnim potrebama.

2. Prema Vašem mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli? Što bi se još moglo učiniti po tom pitanju?

Smatram da se ne čini dovoljno u pogledu informiranja i obrazovanja lokalne zajednice. Vjerojatno bi bilo vrlo korisno organizirati dane otvorenih vrata, noć utvrda (kako to čini Šibenik) i slično, no treba uzeti u obzir kako su fortifikacije (s iznimkom Fort Punta Christo i Verudela) uglavnom u vrlo derutnom stanju te je nužno osigurati preduvjete za posjetu istima. Izložba o fortifikacijama u Povijesnom muzeju Istre predstavlja vrlo konkretan način osvješćivanja šire javnosti.

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?

Fortifikacijska baština ima grada Pule ima povijesni značaj s obzirom da je planirana i građena kao glavna ratna luka AU monarhije. Danas ona ima kulturološki značaj. Obnovom i valorizacijom fortifikacija one bi imale puno značajni društven i kulturni utjecaj te bi mogle pridonijeti razvoju lokalnog gospodarstva i otvaranju novih radnim mjesta.

4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?

Fortifikacijskom baštinom grada Pule se ne upravlja, dakle model ne postoji. Dobar primjer je Tvrđava kulture u Šibeniku, utvrda Suomelina u Finskoj, Forte Marghera u Veneciji, Forte Cadine u Italiji i dr.

5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?

Vlasnički odnosi, nedostatak vizije, raspoloživa financijska sredstva, a ponekad i vrlo striktni konzervatorski uvjeti

6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?

Svakako, pokazalo se i na brojnim primjerima u praksi navedenim ranije.

7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?

Stručnjake različitih profila i širu zajednicu.

8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnog stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?

Smatram kako prioritet trebaju imati potrebe lokalne zajednice, tamo gdje postoji konsenzus zajednice moguća je i turistička valorizacija.

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

Trebalo bi ispitati javno mnijenje. No, ukoliko se osnuje udruga tipa Društvo prijatelja dubrovačkih zidina ili Klub prijatelja šibenskih utvrda.

10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako?

Kroz projekt Adrifort su bili uključeni lokalni eksperti, studenti, šira zajednica kroz fokus grupe i aktivnosti na utvrdama.

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Očekujemo kvalitetno napisan rad. Sretno!

Prilog 9: Intervju s J.L., predstavnicom Turističke zajednice grada Pule – Pula Info

1. Prema Vašem mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?

Djelomično. Znaju za postojanje utvrda i gdje su obzirom da se neke nalaze u frekventnim dijelovima grada (Povijesni i pomorski muzej Istre, Aquarium...) te se održavaju događanja.

2. Prema Vašem mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli? Što bi se još moglo učiniti po tom pitanju?

Smatramo da se radi na tome, s vremenom sve više. EU projektima u koje je uključen Grad kao i TZ se kroz sam posjetiteljski centar, edukacije, letke i brošure te web i društvene mreže nastoji fortifikacijski sustav približiti domaćem stanovništvu i turistima.

Na poveznici možete pronaći i info o projektu:

<https://www.pulainfo.hr/hr/eu-projekti/>

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?

Fortifikacijska je baština važna kako bi se razumjela povijest određenog područja, što se utvdama pokušavalo zaštititi i zašto, kako su se koristile te razumijevanje potrebe očuvanja istih i u smislu održivosti, ali i u smislu „iskorištavanja“ postojećih vebnih zdanja u različite svrhe – kulturne i turističke.

4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?

Smatramo da se uviđa problem upravljanja fortifikacijama, nastoji se ulagati u njihovo očuvanje i zaštitu, međutim, potrebna su velika ulaganja, što će, bez pomoći EU ili države ili slično, biti teško ostvarivo.

Učinkovit model upravljanja baštinom svakako uključuje, kako je navedeno, pomoć države, EU itd.

5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?

Smatramo da je u Puli prepoznata potreba za valorizacijom i revitalizacijom, što je vidljivo kroz gore navedeni projekt, te prepreke nailazimo u nedostatku priliva novca i, posljedično, radne snage koja bi bila uključena u takav projekt.

6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?

Da.

7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?

Fokus grupe stručnjaka koji će adekvatnim vođenjem i mogućnostima znati upravljati projektom revitalizacije.

8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnog stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?

Trebalo bi pronaći model koji funkcionira, a koji je, pritom, održiv. Svakako je turistička namjena nešto što s ove perspektive djeluje „najodrživije“ ali postoje faktori kao što su eksploatacija i uništenje ukoliko se adekvatno ne upravlja. Svakako su studije održivosti prvi korak prema pronalaženju „ispravnog“ rješenja.

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

Da.

10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako?

Kroz ankete.

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Prilog 10: Intervju s M.D., predstavnicom Udruge Punta Christo

1. Prema Vašemu mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?

Prema dosadašnjem iskustvu stanovnici grada Pule nisu upoznati sa fortifikacijskog baštinom niti gdje se nalaze fortifikacijski objekti. Iako se u zadnje 4 godine situacija mijenja i fortifikacijski objekti su sve više predmet znatije stanovnika Pule iako im većina objekata nije dostupna zbog nabujale vegetacije.

2. Prema Vašem mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli? Što bi se još moglo učiniti po tom pitanju?

Jako mali broj njih radi na informiranju i obrazovanju opće javnosti. Ovdje mogu pohvaliti prof. Igora Šaponju i prof. Igora Jovanovića koji svoje učenike i studente uče o važnosti i očuvanju fortifikacijskog sustava grada Pule predstavljajući Punta Christo kao jedan od pozitivnih primjera očuvanja fortifikacijskog sustava vlastitim sredstvima.

Također ću spomenuti Danijela Tatića, Puležana sa zagrebačkom adresom koji je suradnik VP-a, magazina za vojnu povijest, u kojem objavljuje članke iz povijesti ratne luke Pula. Također je 2021. godine izdao knjigu Fort Punta Christo i Tvrđava Pula koja je prevedena na njemački i engleski jezik.

U Povijesnom i pomorski muzeju Pule, na Kaštelu, prošle je godine otvorena je izložba Fort centar Pula koji predstavlja fortifikacijski sustav grada Pule. Pohvalili bi više kustosice muzeja, Katarinu Pcedić i Katarinu Marić koje su 2 godine sakupljale materijale i napravile jednu odličnu izložbu gdje se građani grada Pule i njihovi gosti mogu više informirati i naučiti o pulskim fortifikacijama i njihovoj važnosti.

Pok. g. Attilio Krizmanić, arhitekt, urbanist, konzervator bio je zaljubljenik i istraživač fortifikacijskog sustava grada Pule. Objavio je knjige "Pulska kruna 1 i 2" i Pomorska utvrda Pula.

Trebamo pohvaliti i gđu. Milenu Mičić koja je također jedna od svijetlih primjera očuvanja fortifikacijskog objekta.

Udruga CasoniVecchi koja se brine o očuvanju utvrde Casoni Vecchi.

O utvrdi Turcian se također brine grupa entuzijasta i zaljubljenika u utvrde.

Treba navesti i Zlatka Devedžića koji je prvi počeo čistiti i uređivati Fort Bourguignon, a danas čisti i uređuje razne utvrde u Puli i okolici.

Po pitanju informiranja javnosti o očuvanju i zaštiti fortifikacijskog sustava treba se još puno toga napraviti, praktički smo tek na početku, obzirom da se fortifikacijski sustav Pule počeo češće spominjati tek unazad par godina. Da bi se nešto postiglo i napravilo prvenstveno treba volja i želja nadležnih institucija da se nešto napravi po tom pitanju.

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?

Fortifikacijska baština je jedan važan dio povijesti grada Pule jer ima izuzetnu kulturnu i povijesnu vrijednost, te je važna u promociji grada Pule kao dodatna turistička ponuda. Također svjedoči o Puli kako važnom središtu Mediterana i njezinoj važnosti u kontekstu trgovine i obrane.

4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?

Model upravljanja fortifikacijskom baštinom grada Pule jako je loš i neučinkovit.

5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?

Najveća prepreka na prvom mjestu je vlasnički status, bez čega se ne mogu započeti nikakvi projekti. Većina fortifikacijskih objekata na području grada Pule su u vlasništvu Republike Hrvatske ili su u tijeku sporovi o vlasništvu između Grada i RH. Bez dozvole vlasnika objekta nije moguće vršiti konkretna ulaganja, pa tako niti dobivanje bespovratnih sredstava EU za obnovu i revitalizaciju. Također jedna od prepreka je i nezainteresiranost vlasnika za objekte.

6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?

Participativno upravljanje bi bio možda i najbolji model upravljanja fortifikacijskom baštinom obzirom na to da uključuje sve zainteresirane dionike u proces planiranja, implementacije i upravljanja projektima revitalizacije. Ovakav bi pristup osigurao da se uzmu u obzir različite perspektive, potrebe i interesi različitih skupina koje bi bile zainteresirane za revitalizaciju fortifikacijske baštine uključujući lokalno stanovništvo, turiste, kulturne organizacije, poduzetnike, obrtnike, umjetnike i druge

7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?

Uključivanje lokalne zajednice u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine može biti izuzetno važno kako bi se postigao održivi i uspješan projekt. Informiranjem se može educirati lokalnu zajednicu o važnosti i povijesti fortifikacijske baštine te o mogućnostima koje se nude za njihovu revitalizaciju. Suradnja sa lokalnom zajednicom ključna je za uspjeh projekta revitalizacije fortifikacijske baštine. Organizacijom javnih rasprava mogu se čuti prijedlozi, ideje i mišljenja lokalne zajednice. Volontiranjem na projektu revitalizacije fortifikacijske baštine, organiziranjem radnih akcija gdje će se lokalna zajednica uključiti fizičkim radom. Organiziranjem kulturnih događaja koji će privući lokalnu zajednicu i posjetitelje.

8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnog stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?

Obzirom na broj fortifikacijskih objekata na području grada Pule prenamjena fortifikacijske baštine trebala bi biti usmjerena na oboje jer ima prostora za svih.

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

Vjerujem da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano na bilo koji način uključiti se u revitalizaciju fortifikacijske baštine kada bi im se prezentirao jedan stvarno kvalitetan projekt i kada bi sve utvrde i fortifikacijski objekti bili u njega uključeni, jer se na taj način može napraviti lijepa priča od koje bi svi imali koristi i lokalno stanovništvo i turisti. Projektom obnove samo jednog objekta nećemo dobiti ništa, niti će biti zadovoljstva među lokalnim stanovništvom

10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako?

Radili smo puno projekata gdje smo uključivali lokalnu zajednicu. Sa dječjim vrtićem "DADO" iz Štinjana organizirali smo projekt "Punta Christo u očima djece", "Stoljeće jedne utvrde (u suradnji sa projektom ADRIFORT). Žive jaslice za Božićne blagdane organizirali smo u suradnji sa MO Štinjan, DV "DADO" i "HISTRIČI" iz Štinjana, OŠ Veli Vrh područnom školom Štinjan. Projekt "Pula okom matematike" realizirali smo u suradnji sa OŠ Veli Vrh područna škola Štinjan te Matematičkim društvom Istre. Organizirali smo humanitarni koncert "Zajedno smo skupa" za prikupljanje sredstava za pomoć u liječenju za frontmana grupe KUD Idijoti, Mladena Črnca Tustu. Organizirali smo izložbe raznih autora i umjetnika, Igora Zirojevića, Buka Noise, Ive Milaković, Snježane Bratanović, LorneDuić, Hassana Abdelghanija. U suradnji sa prof. Igorom Jovanovićem organiziramo obilaske utvrde sa učenike osnovnih i srednjih škola, te studenata. Organizirali smo dane otvorenih vrata na utvrdi Punta Christo gdje smo se potrudili približiti građanima fortifikacijski sustav Pule i ukazati na njegovu važnost. Utvrda je i tokom ljeta otvorena za razgledavanje kako bi se stanovništvo i njihovi gosti upoznali sa jednom drugom, austrougarskom, stranom Pule.

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Kada bi nadležne institucije bile više zainteresirane za ovu temu, jako puno bi se toga moglo napraviti, ali dok se sa njihove strane ne pokaže nekakva inicijativa, fortifikacijski sustav će i dalje nastaviti propadati

Prilog 11: Intervju s V.T., predstavnikom županijskog upravnog Odjela za kulturu i zavičajnost

1. Prema Vašemu mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?

Nisu, što je vidljivo iz svakodnevnih upita.

2. Prema Vašem mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli? Što bi se još moglo učiniti po tom pitanju?

U okviru mogućnosti stručna javnost kao i institucije, a obzirom da to nije njihova temeljna djelatnost, rade dovoljno. Bilo bi nužno poboljšati komunikaciju putem „novih“ medija.

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?

Važna je jer svjedoči o povijesti grada i zato jer svojim izgledom vizualno naglašava pripadnost i identitet grada.

4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?

Ne postoji model upravljanja baštinom već nekoliko modela / privatne i javne institucije, udruga lokalna samouprava /, a njihova efikasnost ovisi o zalaganju pojedinaca koji u njima djeluju. Model Dubrovnika mogao bi biti, uz uključivanje svih spomenutih dionika i naravno, uz neke preinake efikasniji.

5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?

Vlasništvo i vrlo velike cijene obnove i održavanje te nedovoljno jasna vizija što s fortifikacijskom baštinom.

6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?

Ovisi o osobama, lokalitetima i ciljevima. iako načelno podržavam participativno upravljanje ono nije uvijek najefikasnije i najkvalitetnije rješenje.

7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?

Lokalna je zajednica uključena kroz lokalnu samoupravu te udruge. Važnije je pitanje stvarnog utjecaja zajednice tj. javnosti na donošenje i provođenje odluka.

8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnog stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?

Jedni bez drugih, lokalne zajednice i turista, dugoročno nijedna prenamjena fortifikacija neće opstati dakle potrebno je integrirati interese. Prihvatljive su namjene koje mogu, ovisno o objektu, donekle biti održive svojim sadržajima koji se nužno moraju dodatno financirati npr. muzeji, edukativna središta, centri za mlade...

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

Donekle se to već i događa u postojećim udrugama pa smatram da bi.

10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako?

Istarska županija – Regione Istriana nije u vlasništvu utvrda osim što je korisnik Kaštela u kojem se nalazi PPMI - MSNI koji djeluje u okviru propisanom zakonom. Naravno surađuje se s lokalnom zajednicom.

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Početak je svega donošenje plana i definiranje što se namjerava učiniti s čitavom fortifikacijskom mrežom te zatim sustavno i fazno krenuti s obnovom tvrđava koje još nisu u funkciji. Inače će se sve svoditi na pojedinačne ideje i pokušaje koje su često kratkog trajanja.

Prilog 12: Intervju sa Z.M., predstavnicom MK

1. Prema Vašem mišljenju, jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?

Moje je mišljenje da pouzdan odgovor na to pitanje treba potražiti od samih stanovnika (različitoga uzrasta), jednostavno putem ulične ankete.

2. Prema Vašem mišljenju, radi li stručna javnost i institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli? Što bi se još moglo učiniti po tom pitanju?

Glavni ciljevi u djelatnosti zaštite kulturno-povijesne baštine je njezina svestrana znanstveno-stručna vrijednosna valorizacija te izbor potencijalnih namjena prikladnih za očuvanje baštinjenih vrijednosti za

buduće naraštaje. Pritom, važan je zadatak navedene djelatnosti sustavno osvještavanje lokalnih vlasti i stanovništva o sačuvanim vrijednostima na njihovom području i o potrebi korištenja toga potencijala za ekonomski razvoj dotičnoga kraja. Zahvaljujući, prije svega entuzijazmu i stručnom zalaganju pojedinaca šira se stručna javnost (napose grada Pule) također svesrdno trudi da u granicama svojih kompetencija i mogućnosti informira javnost o kulturno-povijesnim vrijednostima fortifikacijskog nasljeđa Pule, potrebi njihova očuvanja i mogućnostima korištenja. Njihove su inicijative i naponi obično daleko ispred odluka vlasti, koje ih katkad tek financijski podupiru. Od osobitog su značenja akcije nastale poticajem građanske inicijative (razne prigodne manifestacije, izložbe, radionice, javne tribine, publikacije, tematski skupovi i dr.). Mišljenja sam da je potreban veći angažman državnih i lokalnih vlasti i njihovih nadležnih službi u kreiranju, organiziranju i financiranju obrazovnih programa i akcija (putem medija, edukacijskih radionica, tematskih izložbi, kvizova, te posebnih turističkih i ostalih programa (ciljane filmske projekcije, razni prigodni spektakli, turniri, natječaji i dr.)) sa svrhom animiranja stanovništva, napose mladog naraštaja da sudjeluje u zaštiti i očuvanju kulturno-povijesnih vrijednosti u svojem okruženju i uređenju sredine u kojoj žive.

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?

Fortifikacijska baština, prije svega je upečatljiv dio povijesti određenoga kraja. Usto, važan je izvor informacija o ulozi vojne gradnje u razvoju građevinskih materijala, tehnika i tehnologija, metoda gradanja specifičnih konstrukcija i naprednih infrastrukturnih rješenja te time o velikom utjecaju na razvoj građevinske industrije. Usto, preko stoljetna vojna inženjerska ostvarenja i arhitektura dokaz su da solidna njihova izvedba u mnogim slučajevima uveliko zadovoljava i današnje standarde te tako omogućuje prilagodbu za raznovrsne namjene.

4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?

Upravljanje je djelatnost koja podrazumijeva utvrđivanje ciljeva te njihovu realizaciju u okviru postojećih pravnih, društvenih i ekonomskih uvjeta. Subjekt upravljanja su pojedinci, organizacije i institucije koje snose odgovornost za stanje predmeta upravljanja. Upravljanje kulturnom baštinom odnosi se na ukupnost djelatnosti i procesa koje se odnose na zaštitu i skrb u cilju očuvanja svih vrijednosti, a obuhvaća planiranje, donošenja odluka, organiziranje i rukovođenje zadacima i ljudstvom te kontrolu njihova izvršenja. Stoga proces upravljanja kulturnom baštinom traži organizacijski snažnu upravnu jedinicu i dobro osposobljenu konzervatorsku službu jer ona, uz eksperte u procesu upravljanja ima glavnu ulogu.

Aktualni sustav upravljanja kulturnom baštinom u cjelini, iako propisan matičnim zakonom (Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, na snazi od 1.01.2023. NN 69/98,....114/22. čl. 13.) je neučinkovit o čemu zorno svjedoče stanje kulturnoga nasljeđa, osobito demilitariziranih područja, područja zahvaćenih ratnim zbivanjima i potresom. Novo ustrojstvo zemlje i time stvoreni drugi vlasnički odnosi kod nas tražile su dosljednu prilagodbu zakonskih propisa te određene promjene u organizaciji rada na zaštiti baštine. No, donesene promjene uglavnom su se odnosile na reorganizaciju konzervatorske administracije (što je dovelo do znatnog ispolitiziranja funkcije konzervatorske sredine), a ne na same mehanizme zaštite. Sve to, uz tešku ekonomsku situaciju i neprilagođenu pravnu regulaciju dovelo je do drastičnog pogoršanja stanja kulturnoga nasljeđa. To pak ukazuje na potrebu neodgodivih intervencija u programe odgojno-obrazovnog sustava mnogih profesija (ne samo tehničkih, već i humanističkih usmjerenja) i njihovu prilagodbu za edukaciju deficitarnih specijaliziranih kadrova za stvarne potrebe. Moje dugogodišnje iskustvo rada u konzervatorskoj službi ponajprije ukazuje na manjak visoko specijaliziranih stručnjaka, osobito pravnika i ekonomista usredotočenih na probleme u vezi sa zaštitom i očuvanjem kulturnoga nasljeđa, te upravljanjem njegovim resursima u današnjim okolnostima. Glavni problemi upravljanja kulturnom baštinom kod nas proizlaze iz nesređenih zemljišnih knjiga te neriješenih vlasničkih odnosa, a potom i nadležnosti što uveliko pridonosi nepoštivanju zakonskih propisa (primjer dvojnog vlasništva nad javnim dobrom npr. između državnih i lokalnih vlasti). Držim da upravo slučaj vlasništva nad spomenikom kulture, ujedno i javnim dobrom jedan je od ključnih problema upravljanja pa i ugroženosti pulskog fortifikacijskog sustava. Stoga smatram primarnim zadatkom postojećih upravnih i stručnih tijela državnih, regionalnih i lokalnih vlasti konačno sređivanje uknjižbe prava vlasništva, a zatim i dosljednu primjenu pozitivnih zakonskih propisa u određivanju prava i obaveza vlasnika ujedno i skrbnika javnoga dobra. Usto, nužno je revidirati, revalorizirati i pravno regulirati odnose između vlasnika i dosadašnjih te budućih korisnika pojedinih objekata/područja. Također je potrebno obratiti pozornost na potrebu logičnog razgraničenja stručnih i upravnih kompetencija tijela državne, regionalne i lokalne uprave, a pritom unaprediti zakonodavstvo,

kooperativnost i interdisciplinarni rad između nadležnih resora. Njihove ideje, programe i planove (također financijske) valja uobličiti u dokumentu dugoročne strategije obnove kulturno-povijesnih vrijednosti, osobito onih najznačajnijih.

U svjetskoj je praksi prisutno više različitih modela skrbi i upravljanja baštinjenim vrijednostima (institucije u sklopu državnih i/ili lokalnih vlasti, udruge, fondacije, privatni investitori). Zadatke upravljanja, potom održavanja i revitalizacije povijesnih fortifikacija u većini iniciraju i pretežno provode državne i/ili samoupravne vlasti. Više pozitivnih primjera pružaju europske zemlje npr. Nizozemska i Belgija, Njemačka, Francuska, Luksemburg, Litva, Češka, Poljska (fortifikacije Gdanska, Warszawe, Krakow) i dr. Osobito je zanimljiv primjer bavarskoga grada/tvrđave Ingolstadt gdje na vlastitu inicijativu gradske vlasti negdje od sedamdesetih godina XX. stoljeća započele provoditi kompleksan dugoročni program revalorizacije i obnove fortifikacija na području grada (14.-19. st.). Većina utvrda adaptirana je za potrebe gradskih službi i javne potrebe (uredi pokrajinskih gradskih vlasti i službi, muzejske i arhivske ustanove, škole i internati, sjedišta udruga, karitativnih organizacija, vrtni i parkovno-rekreacijske površine i dr.). Radove financira grad uz potporu državnih i privatnih investitora.

Pored državnih i samoupravnih tijela vlasti, širom Europe aktivnostima upravljanja i revitalizacije bavi se i više specijaliziranih tvrtki i udruga. Na primjer u UK to su English Heritage, „FortressStudy Group“ ili UK Fortification Club. Zbog ustrojstvenih i ekonomskih promjena vrijedan je naše pozornosti organizacijski model upravljanja i skrbi za baštinu u tranzicijskim zemljama Istočne Europe gdje baštinom nekad i danas upravljaju specijalizirani uredi državne, regionalne ili lokalne uprave. Međutim, kod njih u sastavu upravnih tijela oduvijek djeluju posebni pravni i istraživačko-znanstveni odjeli te odjeli za pripremu analiza i studija neophodnih za planiranje poduhvata u vezi s baštinom. Usto, stručna istraživanja, studije, izradu konzervatorske dokumentacije i operativne poslove vode visoko specijalizirane državne tvrtke. Na primjer u Poljskoj pored vojvodskih, općinskih i gradskih konzervatorskih ureda takva tvrtka (osnovana je 1954. pod nazivom Konzervatorske radionice za spomenike kulture, skraćeno PKZ) djeluje pri Ministarstvu kulture kao samostalna jedinica s nizom terenskih odjeljenja širom zemlje. Glasoviti PKZ-ti odigrali su ključnu ulogu u obnovi stradalog u ratu kulturnog nasljeđa Poljske, a angažirani su i na spašavanju mnogih primjera kulturnoga nasljeđa u drugih zemljama npr. u Egiptu, Siriji, Njemačkoj, Francuskoj, pa i u Hrvatskoj i dr. (u slučaju onih najvrijednijih na poziv UNESCO-a). Operativne radnje povjeravane su i licenciranim, usko specijaliziranim privatnim firmama angažiranim od nadležnih državnih tijela koja objedinjavaju i nadziru radove. U problematičnim situacijama angažirani su i istaknuti eksperti odgovarajućih sveučilišta koji obrazuju usko specijalizirane kadrove. Dakle, upravni i stručni poslovi te nadzor odvijaju se u sklopu jednoga resora što omogućuje bolju koordinaciju poslova te efikasnu suradnju upravnih i operativnih tijela. Ovaj, dokazano uspješan poljski model inicirao je osnivanje Restauratorskog zavoda Hrvatske (RZH), davne 1966. No, taj je model ovdje samo djelomično primijenjen te unatoč dobroj namjeri i dugogodišnjim naporima profesionalnoga rukovodećeg kadra RZH (danas HRZ-a) i njegovih stručnjaka nije unaprijeđivan, niti međusobno koordiniran sa stručnim kadrom nadležne državne uprave pretežno okupiranim upravnim poslovima i stoga neprilagođenim potrebama niti specifičnim okolnostima današnjice. Nažalost, ni suradnja u domeni školovanja odgovarajućega kadra nije zadovoljavajuća.

5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?

Pojmovi valorizacija i revitalizacija kulturne baštine su usko povezani jer sustavna istraživanja nužna su za njezinu ispravnu vrijednosnu klasifikaciju, zaštitu, potom i za izradu programa i projekata radova na obnovi. Ocjena ukupnih vrijednosti, zatim i sama obnova temelji se na nizu primarnih stručnih kriterija iz različitih područja znanosti. No, malobrojni stručnjaci i pojedinci-amateri, redom entuzijasti zainteresirani za stanje i sudbinu fortifikacijske baštine (napose novovjekovne) kod nas se susreću s nizom poteškoća. Ovdje istraživanja novovjekovnih fortifikacija su tek u začetku, pritom prevladava izrazita individualnost u radu, te nedostatna spremnost za timski rad i kooperativnost. Upravo to i jest jedan od ključnih problema izostanka svestrane valorizacije te očuvanja i učinkovite zaštite kulturno-povijesnih vrijednosti navedenoga fortifikacijskog nasljeđa. Rad na valorizaciji složenih fortifikacijskih sustava poput tvrđave Pula je specifičan i stoga vrlo zahtjevan budući predmet zaštite nije samo materijalna supstanca fortifikacijskog sustava već i nematerijalne vrijednosti proistekle iz vojne strategije. Usto, ta jedinstvena povijesna cjelina u velikoj je mjeri sastavni dio urbane strukture grada Pule što je dovoljan razlog da se odluke u vezi sa zaštitom povijesnih struktura i razvojem grada ne donose bez stručnih stavova usklađenih temeljem timskoga rada. Nažalost, prilikom rasprava o planovima i projektima uređenja, izradi dokumentacije te pri donošenju sudbonosnih odluka nerijetko su izostavljeni kompleksan pristup te kvalificirani stručni timovi. Zanemarivanje navedenih činjenica već je u prošlosti dovelo do sasvim pogrešnih stručnih stavova i odluka na koje su utjecali različiti interesi. U

konačnici proces je urbanizacije ostavio trajne ožiljke u povijesnoj matrici i kulturnom krajoliku tvrđave te samoga grada, nažalost, bez sankcija. Nepromišljene odluke i danas mogu probuditi konflikte u prostoru te dovoditi do nepovratnih šteta.

Unatoč prisutnom entuzijazmu i nesebičnom angažmanu pojedinaca u praksi na pojedinim razinama odlučivanja izostaju konkretne akcije i to zbog manjka kooperativnosti te organizacijskih sposobnosti, nedostatka potrebne dokumentacije, nemogućnosti zatvaranja financijske konstrukcije i drugih razloga, a ponajviše izostanka potpore nadležnih vlasti, obično okupiranih drugim interesima. Neka gore iznesena i druga zapažanja, iskustva i prijedloge nalaze se u mojim člancima objavljenim u stručnoj literaturi.

6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?

Unatrag nekoliko godina Vijeće Europe poziva na participacijski pristup zaštiti i upravljanju te potiče i razmatra inovativne projekte i pristupe višerazinskom upravljanju kulturnom baštinom. Novi pristup njezinom očuvanju i daljnjem razvoju predmetnog modela teži rješenju da kulturna baština u potpunosti postane dio lokalne zajednice, onda uvođenju stvarnih promjena u vrednovanje i upravljanje kulturnom baštinom uz veće uključivanje privatnog sektora i civilnoga društva. Međutim, mi smo tek na samom početku rješavanja problema upravljanja kulturnom baštinom što se može zaključiti uvidom u zakonske akte. Važeći Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/98,....114/22. na snazi od 1.01.2023.) u vezi upravljanja kulturnim dobrom u jedinom članku posvećenom tom važnom problemu (NN 62/20, čl. 76 a) ne daje odgovore na mnoga pitanja, dapače otvara mogućnost pogrešne interpretacije navedenih zakonskih odredbi. Pokušat ću to obrazložiti. Obveza izrade plana upravljanja odnosi se na kulturna dobra na Listi svjetske baštine i Listi ugrožene svjetske baštine jer je on ionako na traženje UNESCO-a sastavni dio obvezne dokumentacije za prijavu na navedene liste. Prema slovu Zakona „planovi upravljanja mogu se izraditi i za druga kulturna dobra“ što može se protumačiti da i nije nužno voditi o tome brigu (!). Područja za koje je također obvezna izrada plana upravljanja su još izrekom navedeni arheološki parkovi i nalazišta te memorijalna. Međutim, ostala područja integralnih kulturno-povijesnih vrijednosti (iako mogu biti zaštićena, ali prema zakonu su „ona druga“) bez plana upravljanja su prepuštena neizvjesnoj sudbini (npr. mnoga područja bogate etno baštine, industrijske i militarne baštine te ostala područja integralnih prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti). Prema preporukama UNESCO-a takvo kulturno-povijesno nasljeđe kao zbir kulturnih i prirodnih resursa te rezultat interakcija između čovjeka i prirode po pitanju zaštite i upravljanja zahtjeva krajobrazni pristup. To podrazumijeva da svi procesi vezani za materijalne i nematerijalne atribute su opažane i štćene kao nepodjeljiva cjelina. Sve aspekte funkcioniranja takvih zaštićenih cjelina integrira participativni model upravljanja što traži primjenu više tradicionalnih i inovativnih alata, uz ostalo u pogledu pravne regulative. Stoga sam mišljenja da uzimajući u obzir aktualnu razinu problema optimalni model upravljanja fortifikacijskom baštinom potrebno je pažljivo razmotriti ponajprije uzimajući u obzir definiciju krajobrazne cjeline, glavne karakteristike, stanje i probleme, te definiciju upravljanja i održivoga korištenja, zatim razmotriti pitanja potencijalnih upravitelja, prava i odgovornosti vlasnika te odabranih upravitelja, razlike između poslova upravitelja, a skrbnika odnosno svih zainteresiranih dionika za zaštitu naslijeđenih vrijednosti, potom i nužne promjene u odnosu na tradicionalni pristup zaštiti i upravljanju imajući u vidu organizacijske, kadrovske i financijske mogućnosti realizacije.

7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?

Za očuvanje, učinkovitu zaštitu i revitalizaciju kulturno-povijesnih vrijednosti fortifikacijskog nasljeđa Pule je neophodna svestrana njegova valorizacija što je zadatak nadležnih stručnih tijela. Stručna vrijednosna ocjena, koja u skladu s međunarodnim konvencijama i važećim zakonskim propisima je pouzdana podloga za kategorizaciju nasljeđa (svjetska, nacionalna, regionalna, lokalna vrijednost) odlučuje također o hijerarhiji skrbništva nad tom kulturnom baštinom kao javnim dobrom. Međutim, jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave, zbog neupitnih neposrednih i potencijalnih koristi za zajednicu su ipak najpozvanije da u uskoj suradnji s kompetentnom, stručno nadležnom ustanovom izravno vode brigu/skrb o zaštiti, očuvanju i popularizaciji toga kulturno-povijesnoga nasljeđa. Njihova je dužnost da teže adekvatnoj zaštiti i prezentaciji barem onih najvrijednijih primjera od pojedinačnih objekata/lokaliteta i povijesnih cjelina do širih kulturnih zona na području svoje nadležnosti. Pritom trebaju voditi računa da ustavno je pravo svakog građanina da odlučuje o očuvanju i korištenju kulturnoga bogatstva koje baštini (Ustav RH, čl. 2.). Stoga je ustavna obveza vlasti da u donošenju

sudbonosnih odluka važnih za život i prosperitet zajednice iniciraju i organiziraju participaciju svekolikog građanstva. Važno je naglasiti da sudjelovanje građana u donošenju odluka uvjetovano je korištenje i nekih fondova EU.

8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnog stanovništva ili isključivo turističke svrhe? Ili oboje? Koje su, po Vama, najprihvatljivije namjene?

Potencijal fortifikacijskog areala u urbanom tkivu Pule i njezinom neposrednom okruženju pruža niz mogućnosti njegova korištenja bitnih za razvoj i ekonomski prosperitet zajednice. Mogućnosti prenamjene povijesnih objekata, uz njihovu prilagodbu i dopušteno preoblikovanje za atraktivne sadržaje (kulturne, edukacijske, poslovne, administrativne, hotelsko-ugostiteljske, sportsko-rekreativne, turističke i dr.), u tome i one koje bi zadovoljavale potrebe stanovništva su ogromne. Ostvarenje nekih ideja ne zahtjeva ni velika financijska ulaganja što sugeriraju i neki planovi poticani idejama i programima građanske inicijative. Sve to omogućuje sudjelovanje građana u procesima rehabilitacije/revitalizacije fortifikacija i u stvaranju dohotka te stvara uvjete za integrativne procese donedavno izoliranih, onda demilitariziranih i zatim zapuštenih područja s gradom. Zanimljive ideje prenamjene fortifikacija ponudili su i studenti, sudionici Međunarodne radionice arhitekture fortifikacija čije su se aktivnosti odvijale na području tvrđave Pula od 2001 do 2017. Njihovi su radovi prikazani u zasebnim biltenima Međunarodne ljetne radionice arhitekture u izdanju Ministarstva kulture RH (njih ukupno sedam trebalo bi biti dostupni u Konzervatorskom odjelu i u Gradskoj knjižnici u Puli, ima ih i Nacionalni park Brijuni, a neki se brojevi mogu nabaviti u suvenirnici Akvarija na Verudeli). O aktivnostima radionice više u mojem članku „Međunarodna radionica arhitekture fortifikacija – rezultati i iskustva“, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 40/2016.s.189-202.)

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

Stanovnici Pule dokazali su svoju zainteresiranost stanjem i problemima zaštite i rehabilitacije fortifikacijske baštine svojega grada. Vrijedne su spomena akcije spašavanja od propadanja putem redovnog održavanja pojedinačnih fortifikacijskih objekata u Puli odabranih od strane „Ljubitelja fortifikacija“: amaterskih udruga i pojedinaca (npr. fortovi Bourguignon, Punta Kristo, Cassoni Vecchi i dr.). Pritom svakako treba istaknuti prijedloge i pozitivne primjere revalorizacije tvrđave Pula kroz razne akcije, istraživanja i projekte revitalizacije cijeloga Pulskeg zaljeva napose u sklopu akcije otvaranja pulske obale (studije i prijedlozi za sektore Katarina, Monumenti i dr.) pokrenute od članova neformalne skupine građana pod imenom Pulska grupa.

10. Jeste li u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu/stanovništvo? Kako?

Mišljenja sam da uspješan rad na zaštiti i očuvanju kulturne baštine nije moguć bez suradnje s lokalnom zajednicom. S obzirom na moje profesionalno usmjerenje na zaštitu kulturno-povijesnih vrijednosti prostora (nalažu uzajamne neraskidive veze i ovisnosti pojedinačnog objekta i njegova okruženja) to je bilo neizbježno i nužno (rad na konzervatorsko-urbanističkim studijama općina, povijesnih cjelina, razvojnim strategijama te planovima razvoja i prostornoga uređenja širih prostora (npr. jadranskih otoka), povijesnih cjelina, te krajolika kulturno-povijesnih vrijednosti, na evidenciji i obnovi ratom razorenih područja, i dr.) U svim projektima koje sam pokretala tijekom moga četrdesetogodišnjega profesionalnog rada u službi zaštite kulturne baštine RH uvijek sam nastojala aktivno surađivati s odgovornim predstavnicima državnih i lokalnih vlasti, odnosno njihovim odgovarajućim stručnim službama, a osobito sam nastojala aktivno uključivati lokalno stanovništvo (ne samo vlasnike i korisnike povijesnih objekata već zaštitare-amatere, ljubitelje baštine i dr.). Posebno ističem zainteresiranost i dragovoljnu pomoć običnih građana čija je uloga i zalaganje oduvijek neprocjenjivi (usputni informatori, kazivači, vodiči, i dr.). U svim projektima prema potrebi konsultirani su ili angažirani ponajprije lokalni eksperti za pojedina područja znanosti. Buđenje većeg interesa lokalne zajednice za probleme zaštite kulturno-povijesnih vrijednosti postizano neposrednom komunikacijom sa stanovništvom prilikom obilaska terena, organiziranjem radionica, tematskih izložbi, predavanja, edukativnih šetnji obično uz radionice (npr. Međunarodne radionice arhitekture fortifikacija - Brijuni, Pula, Prevlaka, ili u sklopu

prigodnih manifestacija (npr. Dani europske baštine, Dani općine, grada, Dani tradicijskog graditeljstva i dr.).

11. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Inspiracije za razvojne programe i projekte, moguće je steći putem dijaloga sa svim zainteresiranim stranama, napose s lokalnom zajednicom te spoznajući njihova htijenja, ideje i metode participacije u zaštiti i oblikovanju prostora, razraditi financijsku konstrukciju i plan ulaganja. Da bi se izbjeglo moguće konflikte prije donošenja sudbonosnih odluka potrebno je provesti istraživanja za detektiranje problema i potreba. No, uspostava dijaloga traži prije svega odgovarajuću edukaciju svih sudionika u procesu zaštite i uređenja te eksploatacije određenog prostora. U nekim zemljama to je predmet edukativnih programa odgovarajućih fakulteta ne samo tehničkih već i društvenih usmjerenja.

Koristim priliku da vam skrenem pozornost da valorizacija fortifikacijske baštine u svrhu turističkog proizvoda nije uvijek nužno u korelaciji sa ciljevima zaštite i očuvanja baštine jer polazi od sasvim drugih premisa. Zanimaju me vaša razmišljanja i zaključci te stoga bih voljela da imam katkad priliku upoznati se s vašim radom.

Prilog 13: Intervju s N.N., predstavnicom Konzervatorskoga odjela Pula

1. Prema Vašem mišljenju jesu li stanovnici grada Pule dovoljno upoznati s bogatom fortifikacijskom baštinom koja se nalazi u Puli?

Ne, mislim da nisu, mislim da u načelu znaju da ona postoji, mislim da poznaju pojedine građevine, pojedine lokacije, pogotovo u nekim određenim četvrtima koje su tu bliže. Ljudi znaju za Burgingion, jer je blizu piramida, na vidikovcu Cassoni Vecchi, ljudi s Monvidala znaju za Monvidal, više manje su bili na Kaštelu jednom u životu ali mislim da nisu generalno upoznati sa cijelim sustavom sa njegovim značenjem, kako je građen, zašto je građen, koji potencijal ima. Onako nekako generalno, znaju ali vrlo vrlo malo, mada zadnjih godina kako je snimljeno nekoliko dokumentaraca se malo više o tome govori i piše, također je u medijima malo više ta neka razina svijesti porasla ali zapravo kad se gleda nije do prije nekih 20tak godina i nešto više a nije ni struka nešto obraćala pažnje na to.

2. Prema Vašem mišljenju radi li stručna javnost institucije dovoljno na informiranju i obrazovanju opće javnosti o vrijednosti i važnosti očuvanja te zaštite fortifikacijskoga sustava u Puli i da li imate neko mišljenje što bi se moglo učiniti po tom pitanju?

E sad treba tu razlučiti što je to stručna javnost i što su to i koje su to institucije ako pod stručna javnost mislite na neko društvo povjesničara umjetnosti ili društvo konzervatora ne postoji uopće kao takvo u sveučilištu Jurja Dobrile, radi se više svakako nego prije, ali opet uvijek postoji prostora za više... Zašto to govorim institucija, kada govorimo poput naše institucije mi smo dio državne uprave dakle ministarstva kulture i medija mi zapravo imamo jako malo manevarskog prostora u smislu vremena i energije koje možemo uopće posvetiti educiranju i obavještanju. Naravno trebalo bi općenito više govoriti o javnosti spomenicima međutim mi pored tekućih poslova ne stizemo raditi, naša informativna služba je u zagrebu i jednostavno nismo tako postrojeni da i imamo nekakve ciljanje sustavno postavljene akcije državna predavanja, izložbi i slično po tom pitanju. Pa onda su na neki način druge ustanove preuzele konkretno Povijesno pomorski muzej u suradnji sa gradom Pulom kroz uvid u projekt uređenje Zero Strasse postavili su tu veliku izložbu, nadam se da će bit nekakav iskorak u prepoznavanju i informiranju javnosti po tom pitanju. Što se tiče drugih ustanova što bi se moglo napraviti? Moglo bi se raditi javne tribine češće, ali tu bio zaista trebala društva, različita stručna društva da li su to Istarsko povijesno društvo da li društvo povjesničara umjetnosti za kojih ja iskreno nit ne znam da li ima povijesnu podružnicu za Istru znam da ima Rijeka, ali Pula – Istra ga nit nemaju koliko ja znam, oni bi možda tu mogli preuzet taj jedan veći iskorak. Znam da se u suradnji sa Istarskim povijesnim društvom rade određena predavanja na upoznavanja stanovnika određenih gradskih četvrti primjerice znam da su radili za Gregovicu pa za Stojur gdje se o baštini tog kvarta drže te nekakve javne tribine dakle uvijek postoji ta neka mogućnost da se manjim akcijama na tim nekim područjima više o tome govori. A ono što bi se svakako moglo i moralo napraviti više a to je edukacija učenika školske populacije, počevši od srednjoškolske populacije ako uzmemo u obzir da dobar dio tih fortifikacijskih sustava je zaraslo i nisu bas pristupačni, djecu iz osnovne škole malo je teže odvesti na te nekakve lokacije osim na ovih nekoliko koje su sigurnije, ali za srednjoškolce bi se već moglo a studente posebno znači studenti arheologije i povijesti i humanističkih znanosti bi možda trebalo malo više kroz svoje školovanje raditi uopće u takvih sredinama i obilaziti i možda se i aktivno kroz neke projekte uključiti u dokumentiranje i u krajnjem slučaju anketiranje i edukaciju...

3. Zašto je, po Vama, fortifikacijska baština važna?

A kao što je i svaka baština važna... ona je dio našeg lokalnog i nacionalnog identiteta konkretno ovaj sustav Pomorske tvrđave Pula je ne mogu reći da je unikum dakle postoji ih više takvih u djelu sustava na području Europe dakle spomenuli smo i ove na prostoru Venecije, Verone, u Krakovom, u Mađarskoj i tako dalje ali za Pulu i lokalno je neizmerno važna mislim da je i općenito za Hrvatsku zapravo predstavljala je onaj ne djeljivi dio povijesti grada ali pokušaj da je ta Habsburška monarhija postane jedna pomorska velesila što nije bila zbog geografskim razloga prije svega i održava manifestaciju te težnje zapravo da izađe na more i na tom prostoru postane velesila, ta u Puli je glavna ratna luka Austro-Ugarske monarhije pričat o toj fortifikacijskoj baštini a da je ne doživljavamo u kontekstu arsenala odnosno brodogradilišta je besmisleno dakle s onim jedne ne djeljive cjeline fortifikacijski sustav je nastao da bi taj arsenal štiti to je njegova primarna bila svrha i zapravo bez te ratne luke i bez fortifikacijskog sustava kakav je izgrađen ni ovaj grad ni ova regija ne bi izgledali kako bi izgledali dakle oni govore o jednom vremenu o povijesti ovog područja što je jednako važno i ništa i ništa manje važno od Rimskog razdoblja kojem se svi divimo a da ne govorim o iznimno graditeljskoj tehnici kao što je Telio Krizmanić napisao u knjizi kaže da je zapravo zadnji dah tradicije gradnje kamenom koji je klesan ručno dakle to je ista graditeljska tradicija prije nego što su nastupili beton i cementi ista graditeljska tradicija kao i oni klesara i kameno klesara koji su gradili arenu znači jedna tradicija koja je gotovo 2000 tisuće godina na ovom prostoru traje i u tom smislu i kao takve treba doživjet, međutim nije samo to kad se pogledaju te fortifikacije vidi se da su one pratile razvoj industrije, razvoj vojne industrije, razvoj naoružanja a i uostalom i graditeljskih tehnika već ove koje su zadnje građene (Stoje i Verudela) imaju armirano betonske kupole dakle puno se iz njih može naučit i nije to samo jedan spomenik ili jedna građevina u prostoru nego i one što su i one sa sobom donosile, za Pulu su i one važne između ostalog jer je odredila urbanizam i ovog grada ovaj grad se vrlo ograničeno mogao širiti upravo zbog tog sustava i dan danas je on na neki način ograničen postojanjem tog sustava dakle iz tako puno aspekata je ona važna a naravno predstavlja ako ćemo baš osim edukativnog potencijala ima i jedan ekonomski potencijal s kojim širi prostor ali kažem i ta jedna njena međunarodna dimenzija za pravo i to nije jedan nacionalni spomenik ja kad govorim ona ja govorim o pomorskoj tvrđavi Pula i cijelom sustavu kao takvom, ona nije znači samo neki naš nacionalni specifikum već smješta Pulu na jednu europsku mapu zapravo graditeljske baštine te kategorije ili recimo toga razdoblja ili te namjene ako baš hoćemo i možemo se jako dobro povezati zapravo onda u tom povezivanju grada u toj nekakvoj internacionalizaciji važnosti valorizacije baštine zapravo ona predstavlja nekakvu idealnu osnovu za tako nešto.

4. Smatrate li aktualan model upravljanja fortifikacijskom baštinom učinkovit? Možete li navesti model koji bi bio efikasniji na primjeru nekoga povijesnog grada s fortifikacijama?

Mislim da aktualnog modela nema ako ćemo bit iskreni. Znači jedan veliki dio vlasništva Ministarstva graditeljstva imovine postoji spor sa gradom Pulom, Ministarstvo graditeljstva imovine je to dobilo grad Pula zapravo fortifikacijskom baštinom na području Muzila više ne upravlja općenito znači potpuno su isključeni iz tog postupka, grad Pula mislim da ima možda Monvidal i Cassoni Vecchi, recimo Cassoni Vecchi su se pokazali dosta dobar model korištenja. Znači tu je potpuno uključena lokalna zajednica koja to koristi, a zapravo sve ovo ostalo ne vidim bas da postoji nekakav jasan model upravljanja, Nacionalni park Brijuni ima svoj neki model i oni imaju puno projekata aktivnih, evo druga kolegica je bas jako puno angažirana po tom pitanju, ali ja tu ne vidim nekakav jasan model upravljanja da uopće postoji nekakav jasan model upravljanja mora za početak postojati nekakav dokument koji precizira koja je to baština kojom se upravlja, koji je to spomenik tj. koji su to spomenici su to samo fortovi ili bitnice, dal su to bunker, skladišta, molovi i tako dalje. Dakle taj model upravljanja ja ne vidim uopće da postoji. Postoje različite prostorno planske smjernice koje definiraju način korištenja različitih područja ali iskreno model upravljanja ja ne vidim nigdje.

5. Koje su, po Vama, najveće prepreke u adekvatnoj valorizaciji i revitalizaciji fortifikacijske baštine?

Vraćamo se opet na imovinsko pravno, šta se zapravo dogodilo da vrlo kratko rekapitulirano. Dakle iz jednog sustava u kojem je fortifikacijska baština bila zapravo imala posebnu namjenu, to je bilo vojna namjena, od te vojne namjene se da uzmemo cijelu pomorsku tvrđavu Pula, zapravo i već nakon prvoj svjetskog rata postupno u segmentima ustajalo, nekako zadnje to odustajanje od vojne namjene je iz 2000te godine kod se u konačnici vojska povukla u potpunosti sa Muzila i sada imamo napušteno vlasništvo i imamo taj naslijeđeni možda malo ono socijalistički mentalitet da je to zapravo nečija imovina a zapravo nije ničija imovina pa bas i nije jasno tko bi time trebao upravljati a pogotovo na prostorima koji zauzimaju veće površine poput Muzila opet nitko ne želi pustiti to iz ruku jer su to prostori velikog potencijala. Jedan recimo put kojim je grad Pula išao prije 10tak otprilike godina je po meni bio kriv put, a to je put gdje se radio prvo se napravio master plan pa prihvatio na gradskom vijeću a tek su onda

struku išli pitat šta misle i to je ova nesreća koja je u kup grada Pule još uvijek važeća i ucrtana kao prostor u kojem se razvija elitni turizam, golf igralište i ne znam ni ja šta.. velike zone izgradnje višenamjenskih građevina itd... dakle to je bio krivi put tu se ta participacija javnosti osim zakon o propisane javne rasprave bila je vrlo burna ako se sjećate dakle tu je cijela ta priča preskočena konzervatorski elaborat za Muzil je napravljen prošle godine. Konzervatorski odbor u Puli je radio dakle u suradnji s ministarstvom kulture 2022. godine tek je napravljen konzervatorski elaborat za prostor Musila. Prije toga je postojala zaista samo jedna minimalna evidencija koja je napravio odsjek za graditeljstvo naselje grada Pule koji uopće građena u prostoru ali elaborat kao takav uopće nije postojao. E sad, glavna prepreka je razriješene tog pitanja s jedne strane grad Pula radio je master plan znači sad ima urbanistički plan, a s druge strane su imali otvoreni spor sa zapravo stvarnim vlasnikom a to je Republika Hrvatska i onda je Republika Hrvatska kad se grad Pula pokušao uknjižiti su se žalili i grad je izgubio spor tako da u defakto taj prostor više ne može ići u namjenu dok se to pitanje ne riješi, dakle ključna stvar je rješavanje imovinsko pravnoj pitanja dakle korisnik može biti neko drugi znači ako je Republika Hrvatska vlasnik korisnik može biti neko drugi ali onda mora između njih biti jasno reguliran dakle Republika Hrvatska mora dati ili koncesiju ili u neki drugi oblik korištena drugom korisniku na jasan način isto tako je i kada je vlasnik recimo grad Pula ili neko treći, mora biti jasno regulirano jer ne može se ići niti u jedan postupak projektiranja ishoda rješenja uvjeta gradnju s građevinskom dozvolom i svih ostalih odobrenja ukoliko taj prvi korak nije zadovoljen a to je riješeno imovinsko pravno pitanje, i bez toga mislim da se ne može krenut dalje i bojim se da s cijela ova priča pada upravo na toj situaciji. I s grada Pule kažu mi smo spremni puno više napraviti ali jednostavno ne možemo to pitanje riješiti s Republikom Hrvatskom. Ali kažem i u odnosu i drugih vlasnika tu smo možda malo po nekakve barem meni malo čudni ne riješene situacije tu je prva i osnovna stvar koju treba riješiti. Druga je jedno cjelovito sagledavanje ali ne sa ove znanstveno akademske razine koja je već određena Attilia Krizmanić je već napisao knjigu Pulska kruna drugi su se isto bavili tim pitanjem kod nas u odjelu postoji taj je elaborat u kojem je Telio Krizmanić napravio još 2004.g ja mislim u kojem je sveta baština popisana i evidentirana ona je poslužila kao temelj za zakonsku zaštitu dijela tih građevina kao kulturnog dobra s tim da naravno nije sve zaštićeno, zaštićen je jedan solidan dio ali nije sve zaštićeno kao kulturno dobro temelj zaštite kulturnih dobara ali je evidentirano barem na prostornom planu uređenja grada Pule dakle postoji zakonska zaštita preko ministarstva kulture kao kulturno dobro i postoji zaštita prostorno planskom dokumentacijom gdje su isto propisane mjere postupanja. Ali jedno cjelovitije sagledavanje u tom smislu da se napravi jedan veliki elaborat koji bi svu tu baštinu popisao i ako ništa drugo barem na prostoru grada Pule gdje bi se onda i krenulo zapravo uopće i u razgovor s zainteresiranom javnošću da se uopće i vidi za početak tko je vlasnik svega tko je korisnik pojedinih građevina, koje su napuštene, koje su uopće neke ideje bilo grada kao lokalne samouprave, bilo države kao vlasnike većine tih građevina, bilo zainteresirane javnosti pa da se na neki način te neke stvari pokušaju povezivati i stvarati u kontekst jer ono što se sada događa je da imamo puno pojedinačnih zainteresiranih korisnika nekih drugih koje su bacili oko na utvrdu od koje neki koriste legalno neke nelegalno a zapravo puno ne regulirani međusobnih odnosa imamo i da bi se stvar pokrenula i krenula cjelovitije treba samo posložiti stvari u osnovi, dakle razriješiti te međusobne odnose. Dakle druga stvar je financiranje. Financiranje je na ovakvih građevinama neizmerno skupo i sad postoji različiti načini kako uopće do financiranja može doći, može se preko ministarstva kulture i medija to mora opet imati jasne imovinske odnose i vlasnik mora biti zainteresiran sam nešto poduzeti ili zainteresiran prepustiti samo lokalnoj samoupravi da nešto poduzme. Može se iz proračuna jedinice lokalne samouprave gdje oni upravljaju i koriste a mogu i udruge i korisnici sami financirati i onda naravno moraju voditi računa i različitim izborima, nekako mi se čini da fortifikacijska baština osim nekoliko projekata grada Pule gdje više za ove soft projekte povlačila informiranja o gradnji različitim informacijskim elemenata možda malo uređenje okoliša, zapravo nekih velikih aktivnosti na tim prostorima nisu poduzimali mali nositelji poput udruga to je teško da mogu sami izvući pogotovo ako sami i nemaju neku pravu snagu ako nisu dobro organizirani pogotovo ako je to na nekog volontersko amaterskoj razini baze zaljubljenika a neko tko će to profesionalno postaviti tu vrlo teško da mogu sami izvući ta sredstva. Europski fondovi se stalno otvaraju, otvaraju se različite linije preko različitih ministarstava ali neka od tih linija se i otvaraju za izradu projektne dokumentacije dok druge su isključivo za izvođenje. Da bi se uopće mogli kandidirati za izvođenje morali biste uložiti desetke pa i stotine tisuća eura u projektnu dokumentaciju ako govorimo o pojedinačnim građevinama, dakle stvari moraju biti u bazi dobro posložene da bi uopće mogli se kandidirati za neki od tih fondova i izvući neka ozbiljnija sredstva je bez projekta jednostavno nema financiranja jer nije jasno što se želi napraviti da takav projekt ima sva potrebna odobrenja svih javno pravih tijela ne samo konzervatorskih odjela tu dalje ne možete dalje ići. Jedna stvar je teorijski razgovarati što se može a druga stvar je onda to provesti u praksi, u praksi znači razriješiti imovinsko pravne odnose i jasno si posložiti ulaganja da znate što vas čeka, koliko mislite uložiti od kud mislite ta sredstva izvući i koliko dugo ste spremni sudjelovati u takvom jednom projektom to su veliki projekti zaista veliki i to nisu projekti koji mogu trajati godini dvije, to su

projekti koji traju kao i svaki projekti traje 30 godina. Znači tu to što je nekadašnji naš pročelnik govorio, neko se mora oženiti za projekt uhvatit projekt u ruke i gurat i rješavat jedan po jedan i bojim se da tu onako malo zapinje.

6. Smatrate li participativno upravljanje, koje uključuje sve zainteresirane dionike, optimalnim modelom upravljanja fortifikacijskom baštinom?

Da, u trenutku kada do upravljanja kulturne baštine dođe a prije samog trenutna da uopće nekome dati nešto na upravljanje treba riješit sve ovo što sam rekla. Imovinsko pravna pitanja, treba riješit prostorno planske mjere, treba napraviti puno ulazne dokumentacije od konzervatorskih podloga za neko šire područje, poput Muzila, do konzervatorskih elaborata za svaku pojedinu građevinu nekakvih idealnih rješenja i tu već ulazimo u neko zajedničko odlučivanje o tome, ima jako puno nekakvih točaka koje treba riješit da bi došli uopće do upravljanja nekih segmentom ili te baštine. Dakle participativni model je svakako dobar ali pod uvjetom da se poštuju pravila struke, različite struke ne samo jedne. Nije samo konzervatorska struka u pitanju dakle ima puno toga što se treba riješit.

7. Smatrate li da bi u valorizaciju i revitalizaciju fortifikacijske baštine Pule trebalo uključiti lokalnu zajednicu?

Svakako, praksa je zapravo pokazala gdje lokalna zajednica općenito ne samo fortifikacijske baštine, gdje god imamo lokalnu zajednicu koja je zainteresirana za participaciju u korištenju kulturnog dobra onda stvari tu mogu funkcionirat. Ako ide od samo jedne ustanove samo jednog tijela onda, teško da to može završit dobro osim da ta ustanova ili to tijelo nema neki konkretan financijski ili drugačiji interes za upravljanje. Pokazalo se recimo u Italiji područje Fort Marghera oni tu imaju neki niz udruga mislim da su poljaci konkretno predvodnici u tome pokazalo se da je zapravo lokalna zajednica ključna jer se kroz različite oblike rada lokalne zajednice uz radionice, javne rasprave, edukacije općenito kao takve najbolje iskristalizira mogući način života takvih spomenika u budućnosti ne samo jednokratno nego i u budućnosti. I mislim da je to bas neophodno.

8. Smatrate li da bi se prenamjena fortifikacijske baštine u Puli trebala usmjeriti na potrebe lokalnoj stanovništva ili isključivo u turističke svrhe ili oboje i koje su po vama najprihvatljivije namjene fortifikacijske baštine?

Ma tih građevina i dijelova sustava ima toliko da ne treba biti isključeno, niti samo turizam niti samo lokalno stanovništvo niti samo javne djelatnosti neke od njih bi mogle čak i u nekoj možda ne destruktivno proizvodnoj namjeni koristit nekog određenoj tipa, neke se mogu koristiti kao skladišni prostori jer su takvi dakle ne treba to isključit dakle taj sustav nisu samo pojedinačne građevine to su cijele rute koje povezuju recimo imamo te cijele trase obrambenih robova koji se onda mogu povezati možda kroz nekakve oblike korištenja kroz biciklističke ture, treba vidjet recimo jedan dobar prijedlog Elivija Nefata da se povežu željeznice kojih je nekad povezivalo unutar sustava zašto ne, zašto ih ne povezat i brodom u ostalom kroz cijeli Pulski zaljev se može zapravo kretati takvim putem, dakle ne treba po meni uopće isključit niti jednu namjenu, naravno treba vodit računa o tome da ta namjena bude primjerena u smislu da ona ne devastira nekog ni kratkoročno i dugoročno takvu jednu građevinu odnosno dio sustava, dakle ja se tu uopće ne bi ogradila jer se pokazalo da te građevine zaista mogu primit jako puno sadržaja, različitih sadržaja različitih namjena i ne treba se isključit ali zato kažem jedna ne jedna puno studija bi zapravo se trebalo radit u takvim prostorima gdje pokazalo upravo to koje dijelove sustava kako koristit i u koje svrhe evo mislim nije napravljen ni jedan studij na kraj se pokazalo da akvarij koji se sad napokon vratio da baterijom San Giovanni defakto se i povezao u jednu namjenu dobro funkcionira tako da u tom smislu a da je neko prije dvadeset godine rekao ja ću tu sad staviti piranje i morske pse vjerojatno bi mu rekao ne nema šanse ne dolazi u obzir, mislim meni su se jednom smijali bio je došao jedan upit ne znam više od koga od jedne tvrtke koja se bavi proizvodnjom oružja recimo za jednu od tih na vanjskom prstenu utvrdu da bi koristili kao skladište čak i proizvodnju oružja i sad naravno naš prvi impuls je bio da kažemo ne jer to je potencijalno destruktivno u slučaju eksplozija ili ne ali sa druge strane danas je s moje današnje perspektive kao ovdje razmišljam moj odgovor bio zapravo jako glup jer one su prvenstveno služile u tu namjenu, građene su da bi skladištile oružje, streljivo dakle ne trebaju ni tako nešto u potpunosti isključit.

9. Smatrate li da bi lokalno stanovništvo bilo zainteresirano volontirati/sudjelovati u revitalizaciji fortifikacijske baštine Pule, kao što je uključeno u Šibeniku i Dubrovniku kroz specijalizirane udruge i klubove ljubitelja baštine?

Pa sigurna sam da da, ako se to dobro posloži s tim da je Dubrovačka priča zaista specifična ona već jako drugo traje zaista su super organizirani, velika sredstva su nam maknuli izrazito skupe ulaznice u prvom redu ali zaista jesu puno ulagali to se zaista vidi na terenu, i postoji jasan pravni okvir između ostalog, kako upravljati mora postojati model upravljanja odnosno plan upravljanja, kako se ta sredstva raspoređuju i gdje se ona mogu trošiti znači ključne stvari tj. dobro organizirano. Šibenski model ne znam točno kako funkcionira, koliko su građani tu uključeni, ali ponavljan imam osjećaj da smo u odnosu na njih puno puno nazad jer neke stvari temeljne nisu ovdje razriješili znači da bi nečim mogli upravljat morate zapravo znati čime upravljate i morate imati dozvolu za početak. I bojim se da naši ljudi imaju nekako malo jednu romantičnu viziju o tome kako koristiti i kako upravljat pa eto neko će dati novce pa ne, to ustvari treba sjest staviti stvari na papir i onda se bolno suočiti što to znači upravljat ovakvom baštinom. Što nama ovako općenito u društvu nedostaje to je jedna tradicija volontiranja i ne plaćenog sudjelovanja u nekim akcijama jer dok se pogleda naprimjer Velika Britanija odnosno Ujedinjeno Kraljevstvo kao takvo oni imaju veliku tradiciju upravo volontiranja u različitim udrugama čisto iz nekog interesa ne akademskog ljubitelji razno raznih starina, događaja, lokacija, na kraju se pokaže da samo sudjelovanje takvih nekih grupacija stanovništva samo funkcioniraju ako vi imate stalno nešto nametnuto i stalno plaćate nekoj agenciji da razvije programe negdje opet bez participacije ljudi koji su tu i nećemo postići ništa. Ono što se stalno ovdje zaboravlja je da je taj cijeli fortifikacijski sustav radila država koja je valjda u jednom trenutku zauzimala četvrtinu Europe ukupnu kao takve da je ta država štoviše izgubila rat i bankrotirala financijski vjerojatno je i izgradnja ovog fortifikacijskog sustava doprinijela bankrotu jer ovo je bilo stravično skupo a i u konačnici ni nije bilo upotrijebljeno kao takvo, a da smo mi sad jedna mala država s manje od 4 miliona stanovnika i da je Pula jedan grad koji je jedno 50 tisuća stanovnika cijela Istra ima manje od 200 tisuća stanovnika i da je održavanje i obnavljanje ovakve baštine jako jako skupo i ako se tu stvari i prioritete ne poslože kako treba jer ne moguće je da se istovremeno 30 ili 60 građevina obnavlja ali napraviti nekakva prioritete i napraviti šta je dobro i dostupno i šta bi se prije mogli javnosti nekako otvoriti i smjestiti nekakve sadržaje tu bi kroz nekakve jasne vizije ne može ići naprijed jednostavno kažem samo jedna udruga građana neće biti dovoljna to hoću reći za razliku od Šibenika i Dubrovnika a nije ni tamo išlo samo od jedne građevine da se razumijemo u Dubrovniku imate osam konzervatorskih odjela i zavod za zaštitu spomenika, institut, gradski zavod barem ima nekih četiri različitih gradskih ustanova koje se bave baštinom Dubrovnika i Dubrovačke Republike osim prijatelja Dubrovačkih starina. Dakle tamo su stvari odavno posložene tako da mi tu kod nas malo zapinjemo, dakle uzmete u obzir da konzervatorski odjel u Puli je osnovan tek 2000te godine odvajanjem od Rijeke da prije toga na ovu vrstu baštine se jako malo ili gotovo ništa pažnje nije obraćalo da je zakonska zaštita djela tog sustava krenula s nama tek negdje od 2003-2004 godine dakle za 20tak godina se radi o pravnoj valorizaciji i zakonskoj zaštiti tog fortifikacijskog sustava postala je jedna dobra inicijativa i tu su postojali neki dobri pravci kako ponovo aktivirati tu stariju javnosti i postala je ta ljetna škola koja se na Brijunima odvijala, ljetna škola arhitekture koja je u suradnji ministarstva kulture radila Sofija Mavar u suradnji s arhitektonskim i građevinskim i geodetskih fakultetom i fakultetima u Italiji, Krakovu i tako dalje, odvijale su se te ljetne škole te je za zahvaljujući tome i taj jedan dio je dokumentiran, radili su u suradnji s studentima te neke radionice međutim imam osjećaj da se to nije nekako kada je to trebalo to zaživjeti kao nekakva osnova za daljnje projektiranje da je tu negdje zapelo jednostavno i onda kako je gospođa Mavar otišla u mirovinu malo je to nekako zamrlo. Zapravo mislim da je bila jedna jako dobra inicijativna na neki način da bi to trebalo ponovno aktivirati.

10. Jeste li možda Vi u dosadašnje projekte uključivali lokalnu zajednicu odnosno stanovništvo i ako jeste kako?

Uvijek se na neki način, ali ne ovog obima, nismo imali barem ja nisam radila ovakvu vrstu, događalo mi se naprimjer na srednjovjekovnim Kaštelama da ljudi jesu zainteresirani pa onda treba riješiti neko imovinsko pitanje pa otkupiti neki dio ili recimo napraviti nekakvu zamjenu to su obično jedinice lokalne samo uprave određivale komunikaciju s ljudima, ali se uvijek pokazalo čim se krenulo nešto obnavljati da se pojave ljudi i zainteresirani su pa onda dođu pa ispričaju nešto što nismo znali, pomažu nam da su pokupi neka dokumentacija ako je npr. nešto srušeno ili urušeno pa imaju neke stare fotografije ili staru dokumentaciju pa ih se na taj neki način uključi ali nisam imala ovakve modele da bi morali zajednicu uključiti kod svih nekih velikih projekata koji su spremni ali još nisu krenuli ali se i računa na to i radi i gleda da se zapravo uvijek kada se tako neki veći spomenik obavlja Kaštel ili neka palača ili slično da onda zapravo to osim nekako nekih novih namjena koje se uvode je u svakom slučaju u korist lokalnoj zajednici u svakodnevnom životu. Pa te nekakve različite ne znam multimedijalni centri, informacijski centri ili nekakve ustanove koje sadrže nekakav muzejski dio ali uvijek je cilj da lokalno stanovništvo tu može doći da može obavljati nekakve svoje aktivnosti da li će to biti nekakav sajam, nekakve prodajne aktivnosti ili ako će to koristiti za neki svoji ne znam zbor, kud a i u krajnjem slučaju zašto ne da se neka manja mjesta neka općina preseli u to kulturno dobro ako je to neki ladanjski dvorac

ili takvo nešto uz to je zapušten pa zašto ga ne na taj neki načina ponovno aktivirati u tom smislu vodi se računa da to bude u korist lokalnoj zajednici a sad uvijek neko mora povući ovdje se ja još nisam susrela s situacijom da je onaj koji je tu povuklo a bila udruga neke stvari jesu krenule konkretno kod Petra Piloza, obnova je krenula 95' tako da su se mještani lokalnih naselja aktivirali i krenulo se s obnovom crkve koja se nalazi u sklopu same utvrde same utvrde Petra Piloza i onda su oni tražili od grada Buzeta odnosno tad je bila Općina Oportalj još da se aktivira na njihovu inicijativu je zapravo krenulo još istraživanje kojom su preuzele zapravo nošenje projekta jedinice lokalne samouprave prvo arheološki muzej pa onda poslije konzervatorski odjel u Puli ali sama želja da se s nečim krene i je krenula od lokalnog stanovništva jer ako lokalno stanovništvo ne razumije i nema želju nešto koristiti i održavati onda tome nema pomoći meni se dogodila recimo jedan lijepi post fest obnove a to je u Plominu dakle negdje 2003. do negdje 2009. godine se radilo na obnovi crkve Sv. Jurja starog i cijeli taj prostor je bio zapušten i zatrpan materijalom pa čak i otpadom znači prostor između crkve i zidina i onda nekako kako je završeno 2009. godine obnova crkve paralelno se krenulo s obnovom zidina znači to je zapadna južna strana znači jugozapadni potez zapravo se dogodilo da taj prostor je sad kako je obnovljen postao pristupačan, puno više turista tu dolazi dolaze pogledat i otvorio se jedan prostor u kojem se mogu vidjeti na otvorenom neke manifestacije recimo kada imaju festival plumskog zvončića onda tu održavaju recimo nekakva predavanja, izlaganja pa po ljeti na tom prostoru znaju imati koncerte, predstave dakle kad se izvodila obnova nama je primarno bilo spasiti zidine i crkvu od urušavanja a zapravo se uz to stvorila jedna mikro lokacija urbana koja sad ponovno živi u životu tog grada koji je i ovako u potpuno napušten povijesna jezgra a zapravo se stvorila jedna mikro lokacija i onda je to na neki način povuklo i druge nekakve projekte tako da si sad već Općina Krašan priprema još neke projekte koje bi onda počeli pomalo vraćat sadržaj natrag u Plomin.

11. Imate li dodatnih sugestija prijedloga ili komentara?

Ne znam ni ja sama, povezivanje različitih ustanova i sudionika uopće u korištenju i upravljanju u tome je vrlo važna stvar još uvijek imam osjećaj da smo onako dosta da svako nekako u svom segmentu radi ono što mora raditi ali opet zapravo nismo onako cjelovito povezani mi štitimo kulturnu baštinu kroz nekakve naše zakonske odredbe prostorno planske mjere, grad Pula je druga općina grada opet to rade kroz prostorno planske mjere sveučilišta se tu bave s više akademske razine muzeji opet rade na nekoj svojoj razini ali mislim da je jedno onako čvršće povezivanje ciljano povezivanje da bi puno više moglo doprinijet da se ona prvo prepoznana da se riješe ti brojni problemi koji su prepreka zapravo nekakvom bržoj obnovi i uopće revitalizaciji te baštine i u otvaranju toga javnosti mislim samo kažem jer to nije proces koji se može dogoditi preko noći ali nekako imam osjećaj da je na ovom našem području to nekako usporeno a da je država ta prva koja kaska jednostavno u prepoznavanju toga kao nečega jako važnog.

Prilog 14: Intervju s L.H., predstavnikom DPDS

7. Kada govorimo o revitalizaciji i valorizaciji fortifikacija, Vi se u hrvatskoj ističete kao primjeri dobre prakse, što je prema Vašem mišljenju razlog Vašeg uspjeha?

Društvo prijatelja dubrovačke starine već preko 70 godina obnavlja kulturnu baštinu prostora bivše Dubrovačke republike. Zasigurno to ne bi bilo moguće da lokalne vlasti tijekom svih tih godina nisi prepoznali entuzijizam i ljubav pojedinaca koji su bili zaljubljenici u povijest i kulturnu baštinu te im povjerila tu značajnu ulogu, a oni su potom u suradnji sa Konzervatorima vratili sjaj kulturnoj baštini. S obzirom da se taj posao radi na najvećem mogućem nivou taj partnerski odnos je i dan danas na iznimno visokom nivou.

8. Smatrate li uključenost lokalne zajednice važnim elementom uspjeha?

Lokalna zajednica je svakako važan element uspjeha.

9. Jeste li upoznati sa pulskim fortifikacijskim sustavom i njegovim stanjem?

Upoznati smo sa Pulskim fortifikacijama iz 19 st., svojedobno su bili u vlasništvu vojske a potom predani Gradu ali i da su trenutno u lošem stanju.

10. Smatrate li da je vaš model upravljanja primjenjiv i na druge fortifikacijske sustave u Hrvatskoj, točnije u Puli?

Naš model je primjenjiv svugdje gdje je moguć dijalog i dogovor.

11. Smatrate li da je kreiranje Udruge prijatelja pulskih fortifikacija dobar način kako da se lokalno stanovništvo aktivira i uključi u proces odlučivanja i prenamjene fortifikacija?

To je svakako dobar način kako bi se kulturna baština zaštitila. Osnivanje Udruge je dobra ideja ali prvo bi trebalo vidjeti s Gradom na koji način oni razmišljaju jer bez dijaloga i dogovora nema ni rezultata.

12. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

/

Prilog 15: Intervju s Đ.V.Š, predstavnicom Tvrđave kulture Šibenik

1. Kada govorimo o revitalizaciji i valorizaciji fortifikacija, Vi se u hrvatskoj ističete kao primjeri dobre prakse, što je prema Vašem mišljenju razlog Vašeg uspjeha?

Polazna točna i svakako jedan od ključeva uspjeha jest strateško promišljanje, planiranje prioriteta i definiranje jasne vizije, funkcije i ciljeva valorizacije šibenskih fortifikacija. U Šibeniku je obnova fortifikacija postavljena kao jedan od prioriteta razvojnih ciljeva za kulturnu transformaciju grada; te je u skladu s time i definirana vizija upravljanja tvrđavama od strane Javne ustanove u kulturi Tvrđava kulture Šibenik: biti nacionalno i europski relevantan dionik kulturnih i kreativnih industrija i sinonim za izvrsnost na području kulturnog menadžmenta. Na tom tragu se grana i djelovanje Tvrđava kulture Šibenik koje se od osnutka ustanove grana u nekoliko osnovnih pravaca:

- Upravljanje kulturnom baštinom na suvremen i inovativan način
- Jačanje percepcije šibenskih tvrđava kao platforme za promociju kulturnih i kreativnih industrija kroz organizaciju kulturnih događanja.
- Pružanje atraktivnih, kulturno-zabavnih sadržaja – bilo da se radi o edukativnim, glazbenim, filmskim, plesnim ili gastronomskim programima.
- Razvoj i edukacija kulturne publike.
- Aktivno poticanje i širenje interesa za kulturno-povijesnu baštinu, njene sadržaje i programe u javnosti.

2. Smatrate li uključenost lokalne zajednice važnim elementom uspjeha?

Uključenost lokalne zajednice jest jedan od ključnih faktora uspjeha, jer su upravo lokalni dionici partneri i suradnici, ko-kreatori sadržaja i programa te vjerni posjetitelji i promotori lokalne baštine - koji od početka djelovanja ustanove doprinose uspješnom upravljanju. Tvrđava kulture Šibenik u svom djelovanju kontinuirano surađuje i stvara nove poveznice u radu i djelovanju kako javnog tako i privatnog sektora – bilo neprofitnog ili poslovnog.

3. Jeste li upoznati sa pulskim fortifikacijskim sustavom i njegovim stanjem?

Osim što smo upoznati s pulskim fortifikacijskim sustavom, Tvrđava kulture Šibenik ima uspostavljene kontakte s Gradom Pulom kao i sa Sveučilištem Jurja Dobrile u Puli, te su u tijeku i planovi za buduće suradnje u smjeru prijenosa iskustava i dobrih praksi za potrebe revitalizacije istoga.

4. Smatrate li da je vaš model upravljanja primjenjiv i na druge fortifikacijske sustave u Hrvatskoj, točnije u Puli?

Svaki model upravljanja jest jedinstven kao što je i svaka sredina jedinstvena - s vlastitim posebnostima, specifičnostima i različitim kapacitetima. U tom smislu, okvirno gledano se model upravljanja kojeg primjenjuje Šibenik – upravljanje tvrđavama u okviru jedne ustanove koja skrbi o svim aspektima i aktivnostima potrebnima za njihovu održivost - može se primijeniti u Puli, uz nužne prilagodbe postojećem lokalnom okviru i specifičnostima sredine.

Smatrate li da je kreiranje Udruge prijatelja pulskih fortifikacija dobar način kako da se lokalno stanovništvo aktivira i uključi u proces odlučivanja i prenamjene fortifikacija?

Kreiranje Udruga prijatelja pulskih fortifikacija svakako je jedan od mogućih načina da se lokalno stanovništvo aktivno uključi proces njihove revitalizacije; što je bio slučaj i u Šibeniku. Naravno, riječ je o iznimno složenom procesu u kojeg je važno uključiti i konzultirati čitav niz dionika: od javne uprave preko dionika u javnoj kulturi, kulturnim i kreativnim industrijama, turizmu, te naravno – stručne javnosti (konzervatori, istraživači, povjesničari, arhitekti...) – s ciljem kreiranja lokalnog konsenzusa i zajedničke vizije zajednice o budućnosti i prenamjeni fortifikacija.

5. Imate li dodatnih sugestija, prijedloga ili komentara?

Hvala vam na pitanjima!

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad bavi se participativnim upravljanjem fortifikacijskom baštinom, europskim i hrvatskim primjerima dobre prakse upravljanja fortifikacijskom baštinom i perspektivama valorizacije na lokalnoj razini. Svrha je rada spoznati participativni model kao adekvatan model upravljanja fortifikacijskom baštinom radi integriranog i specifičnog pristupa toj baštini posebnih vrijednosti. Cilj rada je istražiti europska iskustva i primjere dobre prakse, koji će poslužiti za predlaganje participativnoga modela upravljanja, kao potencijalnoga modela upravljanja fortifikacijskom baštinom na lokalnoj razini. U radu su definirane specifičnosti fortifikacijske baštine te je predstavljeno i definirano participativno upravljanje baštinom. Analiza primjera iz Europe i Hrvatske, zajedno s provedenim istraživanjem na lokalnoj razini, upućuje na potrebu uključivanja lokalnoga stanovništva u upravljanje fortifikacijskom baštinom i njegovu valorizaciju, odnosno može se zaključiti kako je participativno upravljanje fortifikacijskom baštinom adekvatan model upravljanja. Na kraju su iz svih provedenih istraživanja predloženi potencijalni modeli upravljanja fortifikacijskom baštinom na lokalnoj razini.

Ključne riječi: *fortifikacijska baština, participativno upravljanje baštinom, pulska fortifikacijska baština, europska fortifikacijska baština, modeli upravljanja fortifikacijskom baštinom*

SUMMARY

This Master's thesis deals with participatory management of fortification heritage and European and Croatian examples of good practice, as well as perspectives of fortification heritage at the local level. The purpose of this paper is to recognize the participatory model as an adequate model of management for fortification heritage because of its integrated and specific approach to this heritage of specific values. Fortification heritage is defined along with the specific values it holds and participatory management model is also defined and presented. The examples of good practice from Europe and Croatia that are analysed in the paper, together with the research carried out at the local level, point to the need to involve the local population in the management and valorisation of the fortification heritage in Pula. Therefore it is concluded that the participatory management model is an adequate model of management. At the end, from all the conducted research, potential models of fortification heritage management were proposed at the local level.

Keywords: fortification heritage, participatory heritage management, Pula fortification heritage, European fortification heritage, models of fortification heritage management